IKINYARWANDA

IGITABO CY'UMWARIMU

Umwaka wa mbere - Amashuri yisumbuye

Expermental version

Kigali, 2022

© 2022 Urwego rw'Igihugu rushinzwe Uburezi bw'Ibanze,
Iki gitabo ni umutungo wa Leta y' u Rwanda

Uburenganzira bw'umuhanzi w'ibikubiye muri iki gitabo bufitwe n'Urwego rw'Igihugu rushinzwe Uburezi bw'Ibanze (REB)

Ijambo ry'ibanze

Mwarimu murezi,

Iki gitabo cy'umwarimu mu mwaka wa mbere w'amashuri yisumbuye ni wowe kigenewe kugira ngo kigufashe nk'imwe mu mfashanyigisho uzakenera. Cyanditswe hakurikijwe imbonezamasomo iha umunyeshuri uruhare runini mu myigire ye nk'uko bisabwa mu nteganyanyigisho nshya yateguwe n'Urwego rw"Igihugu Rushinzwe Uburezi bw'Ibanze mu Rwanda (REB) muri 2015 ishyira mu bikorwa intego ndetse n'ibyifuzo by'Igihugu cyanecyane mu byerekeranye no gushimangira ubunyarwanda hashyirwa mu bikorwa imyigire n'imyigishirize ishingiye ku bushobozi bw'umunyeshuri.

Iki gitabo kizagufasha kuyobora abanyeshuri kugira ngo bashobore gushungura uko bikwiye ibitekerezo bumvise cyangwa basomye, bagaragaza ko basobanukiwe n'ubutumwa mu buryo bukurikira:

- Kuvuga badategwa, batanga ibitekerezo bigaragaza uko bumva ibintu kandi batanga ingingo zishyigikira cyangwa zivuguruza ibitekerezo by'abandi ku nsanganyamatsiko zinyuranye.

- Gusoma badategwa inyandiko zinyuranye, inkuru zishingiye ku biriho cyangwa ibihimbano, no kumva insanganyamatsiko z'ingenzi, ibitekerezo, ibyabaye, abavugwa mu nkuru n'uturango tw'ururimi twakoreshejwe.

- Kwandika ibitekerezo byabo ku buryo bufututse.

- Guhanga imyandiko irambuye ku nsanganyamatsiko zatoranyijwe bakurikiranya neza ibitekerezo kandi bigana ingeri zinyuranye z'ubuvanganzo.

- Gusesengura no gutandukanya imyandiko, kumva imiterere y'ururimi no gukoresha uko bikwiye ubwoko bunyuranye bw'amagambo mu nteruro.

Iki gitabo k'Ikinyarwanda kigabanyijwemo imitwe ikenda ikubiyemo insanganyamatsiko zivuga ku bidukikije, Kwidagadura,Uburinganire n'ubwuzuzanye, ubuzima, umuco nyarwanda, ikoranabuhanga, umuco w'amahoro, ibiyobyabwenge mu mashuri n'iterambere.

Iki gitabo gihera ku ngingo zishingiye kuri izo nsanganyamatsiko kikagenda kerekana amasomo akurikizwa kugira ngo umwarimu ayobore abanyeshuri mu kwiga amasomo ateganywa n'integanyanyigisho.Ayo masomo yigishwa ahereye ku mwandiko ugaragaramo ingingo zisabwa mu nteganyanyigisho. Ayo masomo ni yo afasha umwarimu kuyobora abanyeshuri mu kumva no gusesengura imyandiko, ndetse no kwiga ikibonezamvugo n'ubuvanganzo buteganyijwe mu nteganyanyigisho. Nyuma ya buri kigwa nanyuma ya buri

mutwe hari imyitozo n'ibisubizo byayo bigufasha gusuzuma uko intego z'isomo zagezweho n'intera abanyeshuri bagezeho. Usibye ubushobozi rusange bugamijwe mu isomo ry'Ikinyarwanda mu mwaka wa gatanu, iki gitabo kizagufasha kugeza ku banyeshuri ubundi bushobozi bukenewe mu buzima, nko kwikemurira ibibazo, guhanga udushya, gukora ubushakashatsi, gusabana, kugirana ubufatanye n'abandi, ndetse no kwiyigisha bo ubwabo no guhora bihugura. Ubu bushobozi bugenda bugaragazwa n'imyitozo cyangwa ibikorwa abanyeshuri bakora.

Muri iki gitabo, hari imbonerahamwe ifasha umwarimu kumenya ibigwa n'amasomo ari muri buri mutwe.

Ibisobanuro by'amagambo ashobora gukomerera abanyeshuri byashyizwe mu gice cyo gusoma no gusobanura umwandiko. Hanateganijwe kandi urutonde rw'ayo magambo ku mpera y'igitabo aho atondetse akurikije itonde ry'inyuguti z'Ikinyarwanda kugira ngo bigufashe kubona vuba ijambo wifuza.

Iki gitabo ni ingenzi cyane ku mwarimu kuko kimwereka uko yakwigisha amasomo y'Ikinyarwanda yifashishije igitabo cy'umunyeshuri. Gikangurira umwarimu kwita ku banyeshuri bose hibandwa ku bafite ibibazo byihariye mu myigire kugira ngo bajyane n'abandi.

Nubwo imyitozo yatanzwe mu gitabo cy'umunyeshuri igiye igira ibisubizo muri iki gitabo, ibyo bisubizo si byo kamara ahubwo ni urugero umwarimu yakwifashisha. Ikindi kandi, iyo myitozo nubwo twayiguteguriye dushingiye ku bikorwa umunyeshuri asabwa gukora biri mu nteganyanyigisho, umwarimu ashobora kubategurira indi ariko ijyanye n'intego z'isomo ndetse n'ibikorwa by'umunyeshuri bigaragazwa n'integanyanyigisho.

Muri make, turizera ko iki gitabo kizagufasha kwigisha neza Ikinyarwanda mu mwaka wa mbere w'amashuri yisumbuye no kugikundisha abanyeshuri kugira ngo barusheho kumenya ubukungu bw'umuco nyarwanda.

Dr. MBARUSHIMANA Nelson
Umuyobozi Mukuru wa REB

GUSHIMIRA

Ndashimira mbikuye ku mutima abantu bose bagize uruhare mu itegurwa ry'iyi nteganyanyigisho. Ntabwo iyi nteganyayigisho yashoboraga gukorwa uko bikwiye iyo hatabaho uruhare rw'abafatanyabikorwa banyuranye mu burezi ndetse n'abaterankunga.Nejejwe no gushima ubufatanye n'ubwitange batugaragarije.

Mbere na mbere ndashimira inzego nkuru zishinzwe uburezi mu Rwanda zakurikiraniye hafi umurimo wo kuvugurura integanyanyigisho no kuyihuza n'Iteka rya Minisitiri n° 002/MINEDUC/2021 ryo ku wa 20/10/2021 rishyiraho integanyanyigisho mu mashuri y'uburezi bw'ibanze bw'inyigisho rusange, mbonezamwuga n'iz'imyuga n'ubumenyi ngiro.

Ndashimira kandi abarimu bigisha mu mashuri abanza n'ayisumbuye bitanze batizigamye kugira ngo iyi nteganyanyigisho ishobore gusubirwamo. Iyi nteganyanyigisho ni umusaruro w'ubufatanye n'ubwitange bya buri wese mu bitabiriye iki gikorwa.

MURUNGI Joan

Umuyobozi w'Ishami ry'Integanyanyigisho n'Imfashanyigisho muri REB

Intangiriro

Abanyeshuri biga neza iyo bagira uruhare mu myigire yabo kandi badafata mu mutwe gusa ahubwo bagira ibikorwa bakora.Imbonezamasomo muri iki gitabo igusaba guha abanyeshuri uruhare runini mu myigire yabo.Ikuyobora mu kwigisha udafata umunyeshuri nk'aho ari icupa ririmo ubusa ugomba gutsindagiramo ubumenyi.Igusaba kandi guhera ku byo umunyeshuri azi byo mu buzima abamo, ukamufasha kuvumbura ibindi atari azi.

Nubwo gukorera mu matsinda bifite akamaro ni ngombwa no kwita kuri buri munyeshuri kugira ngo umukosore mu mivugire ye, imisomere ye ndetse n'imyandikire ye. Mu myigishirize y'Ikinyarwanda, iki gitabo kigusaba guhera ku mfashanyigisho zifatika, zifite aho zihuriye n'umuco, amateka, ibidukikije n'imibereho y'Abanyarwanda kandi zijyanye n'ikigero cy'abanyeshuri.Kigenda kikwereka zimwe mu ngero z'izo mfashanyigisho zifatika. Ubu buryo bw'imyigishirize busaba umunyeshuri uruhare

runini rwo kwitoza kumva, kuvuga, gusoma, kwandika, gutekereza, gushyira mu gaciro no kwerekana imbamutima ze ashize amanga.

Imiterere y'iki gitabo n'imikoreshereze yacyo.

a) Imbonerahamwe igararagaza ibikubiye muri buri mutwe n'ubushobozi bw'ingenzi buteganyijwe kugerwaho.

Iyo mbonerahamwe itanga ishusho y'igitabo n'ibigikubiyemo. Igaragaza buri mutwe n'ibiwukubiyemo, n'imyitozo igomba gukorwa kuri buri kigwa kugira ngo umunyeshuri agende yiyubakamo ubushobozi uko atera intambwe n'uko ava ku mutwe ajya ku wundi. Iki gitabo kigabanyijemo imitwe itandatu kandi buri mutwe ufite umubare w'amasomo agomba kwigwa.Muri iki gitabo tukwereka uburyo wakwigisha isomo ku rindi, hashingiwe ku ngingo ziteganyijwe zisabwa mu nteganyanyigisho.

Izo ntera ni izi zikurikira:

1. Igice cya mbere: Gusoma n'inyunguramagambo

1.1. Ibikorwa by'umunyeshuri

Muri iki gice ni ho abanyeshuri basoma umwandiko, bagasobanura amagambo atari asobanukiwe, bagakora umwitozo w'inyunguramagambo. Imbonezamasomo muri iki gice cyo gusoma no gusobanura umwandiko, umwarimu ayiyobora mu byiciro bitatu: intangiriro, gusoma umwandiko bucece no gusomera mu matsinda bagerageza gushaka ibisobanuro by'amagambo badasobanukiwe.

1.2. Intangiriro

Muri iki kiciro k'intangiriro, umwarimu ahera ku mashusho ajyanye n'umwandiko agasaba abanyeshuri kuyitegereza akayababazaho ibibazo by'ivumburamatsiko byerekeza ku mwandiko bagiye gusoma.Bitewe n'uko imyandiko yose iba idafite amashusho, umwarimu ashobora no guhera ku kaganiro cyangwa ku bibazo byo mu buzima busanzwe byerekeza ku nsanganyamatsiko ikubiye muri uwo mwandiko cyangwa se akifashisha izindi mfashanyigisho zifatika bitewe n'umwandiko bagiye gusoma. Iyo birangiye aboneraho kubwira abanyeshuri kobagiye gusoma umwandiko, inkuru, indirimbo cyangwa umuvugo ujyanye n'ibibazo mvumburamatsiko.

1.3. Gusoma

Iki kiciro cyo gusoma gikorwa mu byiciro bibiri ari byo: gusoma bucece no gusoma baranguruye

1.3.1. Gusoma bucece

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece akagenda agenzura uko bikorwa.Abasaba no kugenda bandika amagambo batumva neza kugira ngo baze kuyasobanura nyuma. Ubu buryo bwo gusoma ni ingenzi ku munyeshuri kuko bumutegura kuza gusoma neza aranguruye adategwa. Iyo barangije gusoma bucece ababaza ibibazo byo gusuzuma ko basomye. Ibyo bibazo abibabaza yabanje kubasaba kubumba ibitabo byabo.Ni ibibazo byoroheje bidasaba ibitekerezo byimbitse.Gusoma bucece bikorwa buri gihe iyo abanyeshuri bagiye gusoma bwa mbere umwandiko mushya.

1.3.2. Gusoma baranguruye

Muri iki gitabo, imbonezamasomo ijyanye no gusoma baranguruye, igusaba kubwira abanyeshuri gusoma baranguruye badategwa, bagaragaza isesekaza banubahiriza utwatuzo n'iyitsa.Umunyeshuri umwe asoma igika kimwe mugenzi we akamwakira ku gika gikurikiyeho bityobityo.Umwarimu asabwa kugenda akosora abanyeshuri aho badasoma neza.Mu gihe ashakisha umunyeshuri usoma agenda anagenzura ubukesha bw'abanyeshuri mu kwitabira gusoma. Ni ngombwa gukora ku buryo buri munyeshuri agira umwanya wo gusoma, ari abitabira gutera urutoki cyangwa abatabyitabira. Iyo umwandiko urangiye bose batabashije gusoma ubutaha abatasomye ni bo aheraho kugira ngo buri wese ashobore gusoma. Iyo umwarimu abona ko hari abanyeshuri bakijijinganya mu gusoma akora uko ashoboye kugira ngo na bo bashobore gusoma neza bumvikanisha ibitekerezo byabo batajijinganya. Agomba kandi kubibandaho kugira ngo agenzure niba bagenda batera intambwe.

1.4. Gukorera mu matsinda

Iyo gusoma baranguruye birangiye, umwarimu asaba abanyeshuri gukorera mu matsinda. Amatsinda meza ni amatsinda atarengeje abanyeshuri batanu. Ayo matsinda kandi ntagomba kuba ari amwe buri gihe.Agomba kuba arimo abanyeshuri batandukanye; abahungu n'abakobwa, ab'intege nke n'abafata vuba ibyo bigishwa. Iyo abanyeshuri bakorera mu matsinda bishakamo umuyobozi w'itsinda wandika ibyo bumvikanyeho mu matsinda akaba

ari na we uza kubigaragariza abandi. Uwo kandi ntagomba guhora ari umwe umwarimu abafasha guhinduranya abayobozi b'amatsinda ku buryo buri munyeshuri bimugeraho. Iyo bari mu matsinda umwarimu agenzura imikorere yabo abakeneye ubufasha akabubaha.

1.5. Ibikorerwa mu matsinda

1.5.1. Inyunguramagambo

Mu matsinda abanyeshuri bongera gusoma umwandiko bakagerageza gushakisha ibisobanuro by'amagambo badasobanukiwe banditse. Babishakisha bahereye ku bivugwa mu mwandiko, byabananira bakifashisha inkoranyamagambo n'urutonde rw'amagambo ruri mu gitabo cy'umunyeshuri mu gice cyo kwiyungura amagambo. Muri icyo gihe, umwarimu akomeza gukurikirana ibikorerwa mu matsinda, ndetse abanyeshuri bakaba bamubaza ibibazo ku byo batumva neza cyangwa bakamugisha inama.Icyo gikorwa gikurikirwa no guhuriza hamwe ibyavuye mu matsinda ku kibaho.Bitangwa n'abanyeshuri, umwarimu akababafasha kubinonosora.Iyo hari amagambo batashoboye kubonera inyito umwarimu abatoza gukoresha inkoranyamagambo bashakisha ibyo bisobanuro byaba ngombwa akabunganira.

1.5.2 Umwitozo w'inyunguramagambo

Iyo abanyeshuri barangije kubona ibisobanuro by'amagambo badasobanukiwe, umwarimu abasaba kongera kujya mu matsinda kugira ngo bakore imyitozo y'inyunguramagambo iteganijwe mu gitabo cy'umunyeshuri.Iyo igihe cyateganijwe kigeze bongera guhuriza hamwe ibisubizo bayobowe n'umwarimu.

2. Igice cya kabiri : Gusoma no kumva umwandiko

Imbonezamasomo iri muri iki gitabo iteganya uburyo bubiri bwo gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.

Uburyo bwa mbere ni uko umwarimu agabanya ibibazo mu matsinda anyuranye amatsinda nk'abirirabiri akagenda akora ibibazo runaka bitewe n'umubare wabyo.

Ubundi buryo ni uko buri tsinda risubiza ibibazo byose byo kumva umwandiko. Iyo igihe umwarimu yabahaye kirangiye umuyobozi w'itsinda agaragaza ibisubizo byakorewe mu itsinda rye.Uko bamurika ibyakorewe mu matsinda Umuyobozi w'itsinda ajya imbere akandika cyangwa akavuga ibyo bakoreye mu itsinda ryabo.Igisubizo gitanzwe n'itsinda rya mbere iyo kinonosowe cyandikwa ku kibaho. Amatsinda afite ibibazo bimwe ntabwo ari ngombwa ko yose ajya kugaragaza ibisubizo ahubwo iryabanje ni ryo rimurika noneho irindi rigafatanya n'abandi kugira ubugororangingo ritanga kuri icyo gisubizo iyo bibaye ngombwa. Nko ku nyunguramagambo, amagambo yasobanuwe n'itsinda ryabanje andi matsinda ntiyongera kuyagarukaho ahubwo asobanura amagambo atatanzwe n'itsinda ryabanje. Ni ukuvuga ko igisubizo cyatanzwe n'itsinda kigakorerwa ubugororangingo andi matsinda atagisubiraho. Ubu kandi ni na bwo buryo bukoreshwa no mu yindi myitozo yo mu zindi ntera, ikorewa mu matsinda.

3. Igice cya gatatu: Kwitoza gusoma

Kwitoza gusoma bikorwa harebwa imisomere ya buri munyeshuri ukwe. Bisaba rero ko buri munyeshuri ahabwa umwanya wo gusoma, akayoborwa kandi agakosorwa mu buryo bwo gusoma adategwa, atagemura amagambo, yubariza utwatuzo n'iyitsa, asesekaza. Uyu mwitozo ugomba kwibandwaho cyane mu gihembwe cya mbere cy'umwaka wa gatandatu, kugira ngo ubushobozi bwo gusoma bwagezweho mu myaka itatu ibanza bushimangirwe. Mu gihe bigaragaye ko abanyeshuri bose bamaze kubikeneka, uyu mwitozo wagenda uza rimwe na rimwe, kandi umwarimu akibanda cyane ku bagifite ingorane mu gusoma uko bikwiye.

4. Igice cya kane: Gusoma no gusesengura umwandiko

Gusesengura umwandiko mu mwaka wa gatandatu w'amashuri abanza, byibanda cyanecyane ku kugaragaza ingingo z'ingenzi zigize umwandiko ari na zo baheraho bakora inshamake yawo haba mu mvugo cyangwa mu nyandiko.Nyamara bagomba no kumenya imiterere ya buri mwandiko mu yo biga, bakamenya ibice by'ingenzi biwugize n'uturango twawo.

5. Igice cya gatanu: Ubumenyi ngiro

Kuri buri bwoko bw'umwandiko bize, abanyeshuri bakwiye guhambwa imyitozo y'ubumenyi ngiro itandukanye hashingiwe ku bikorwa biteganyijwe mu nteganyanyigisho. Hagenda hasimburana ibikorwa bikurikira: guhanga, gukina, gusoma umwandiko, kungurana ibitekerezo, gukora inshamake… Abanyeshuri bahabwa umukoro bakazagaruka barawukoze hanyuma bagahabwa umwanya wo gusangiza bagenzi babo ibyo bakoze.

6. Igice cya gatandatu: Ikibonezamvugo

Ikibonezamvugo giteganyijwe muri iyi nteganyanyigisho, mu rwego rwo gufasha umunyeshuri kumenya amahame agenderaho anoza imvugo n'inyandiko bye.Ariko rero bigomba kumvikana neza ko amategeko y' ikibonezamvugo atagomba gufatwa mu mutwe nk'amasengesho, ahubwo agomba gutahurwa n'abanyeshuri ubwabo bahereye ku mwandiko cyangwa interuro yakoreshejwemo.

7. Isuzuma

Amasuzuma agomba gukorwa kenshi haba mu gutanga isomo, cyangwa kubaza abanyeshuri ibyo baheruka kwiga, ndetse no kubabaza icyo bungutse nyuma ya buri somo.Ku buryo bw'umwihariko, hateganyijwe isuzuma rusange risoza buri mutwe, kugira ngo umwarimu asuzume niba koko abanyeshuri bageze ku bushobozi bwa ngombwa buteganyijwe. Iyo bigaragaye ko ibyo bitagezweho, umwarimu agomba

guteganya indi myitozo nshimangirabushobozi ya ngombwa, kugira ngo adakomereza ku bindi kandi ibibibanziriza batarabikeneka.

8. Uburyo bwo kwimakaza insanganyamatsiko nsanganyamasomo

Muri iki gitabo insanganyamatsiko nsanganyamasomo ntizirengagijwe. Zibandwaho mu myitozo inyuranye yo kujya impaka no kungurana ibitekerezo cyane ko n'abateguye integanyanyigisho bari bazishingiyeho mu kugena insanganyamatsiko za buri mutwe.

9. Uburyo bwihariye bwo kwita ku myigire y'abanyeshuri

Iki gitabo cyanditse ku buryo gifasha umwarimu gufasha umunyeshuri mu buryo bwihariye kugira ngo atere imbere mu kunguka amagambo, mu gusoma no mu kwandika. Mu rwego rwo kugira ngo yiyungure amagambo, iki gitabo kibimufashamo by'umwihariko kubera ko gikubiyemo imyitozo n'ibisubizo bituma umunyeshuri yiyungura amagambo nk'imyitozo yo kuzuza amagambo mu nteruro, guhuza amagambo n'ibisobanuro byayo akoresheje akambi, gushaka amagambo mu kinyatuzu, gukoresha amashusho agaragaza ibyo asoma, kugaragaza neza amagambo yabugenewe atsindagirwa no kwirinda gukoresha amagambo menshi atamenyerewe.

Muri iki gitabo kandi harimo imyitozo ifasha umunyeshuri kumva ibyo asoma n'ibyo asabwa gukora kuko abanza guhabwa urugero rw'ibyo asabwa gusubiza, guhuza amafoto n'amagambo… Byongeye kandi iki gitabo giteguwe ku buryo hagenda hakoreshwamo uburyo bw'imbonezamasomo bunyuranye; gukorera mu matsinda manini y'abanyeshuri nka bane, gukorera mu matsinda ya babiribabiri, gukora umuntu ku giti ke, gukora ubushakashatsi mu nzu y'isomero, gukora ubushakashatsi kuri murandasi, gukorera hamwe ishuri ryose…

IGICE CYA GATATU: IMYIGISHIRIZE YA BURI MUTWE

UMUTWE WA MBERE: UBURINGANIRE N'UBWUZUZANYE MU MURYANGO

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ku buringanire n'ubwuzuzanye mu muryango.
- Gusesengura amazina no gukoresha mu nteruro amagambo yungutse yubahiriza isanisha rishingiye ku nteko z'amazina.

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Akamaro k'uburinganire n'ubwuzuzanye (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Inshoza n'uturango by'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Ubumwe n'ubwinshi by'amazina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Uburinganire n'ubwuzuzanye mu Rwanda bumaze gutera imbere. Sobanura mu magambo yawe bwite uburyo uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango bwateye imbere utanga ingero zifatika.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku buringanire n'ubwuzuzanye mu muryango akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Nta mirimo ikigenewe umuntu uyu n'uyu mu bagize umuryango;
- Ikandamizwa n'ihohoterwa byarakendereye mu muryango nyarwanda;
- Abagize umuryango basigaye bajya inama ku bijyanye n'imikoreshereze y'umutungo, ubuzima bw'imyororokere n'ibindi.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa mbere n'igihe yagenewe

Umutwe wa mbere: **Uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango**		**Umubare w'amasomo: 24**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Inshingano z'abagize umuryango		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Amasomo 2**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Amasomo 2**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Izina		
Isomo rya gatanu: Izina mbonera gakondo.	- Kugaragaza inshoza n'uturango by'izina mbonera gakondo. - Gukoresha amazina mbonera gakondo mu nteruro mbonezamvugo.	**Amasomo 2**
Isomo rya gatandatu: Izina mbonera ry'iritirano.	- Kugaragaza inshoza n'uturango by'amazina mbonera y'amatirano. - Gukoresha amazina mbonera y'amatirano mu nteruro mbonezamvugo.	**Amasomo 2**
Isomo rya karindwi: Izina bwite n'izina rusange.	Gutahura izina bwite n'izina rusange.	**Amasomo 2**
Umwandiko: Imibanire y'abagize umuryango		
Isomo rya munani: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari	**Isomo 1**

	asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	
Isomo rya kenda: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Amasomo 2**
Isomo rya cumi: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na rimwe: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na kabiri: Inteko z'amazina.	- Kugaragaza inshoza n'uturango by'inteko z'amazina. - Gukoresha amazina mu nteruro mbonezamvugo yubahiriza isanisha rishingiye ku nteko z'amazina.	**Amasomo 2**
Isomo rya cumi na gatatu: Ubumwe n'ubwinshi by'amazina.	Gukoresha amazina mu nteruro mbonezamvugo yubahiriza isanisha rishingiye ku bumwe n'ubwinshi by'amazina	**Isomo 1**
Isuzuma risoza umutwe wa mbere		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Amasomo 2**

1.4.1. Umwandiko: Inshingano z'abagize umuryango

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Mwitegereje iyi shusho murabonaho iki?
Turabona umugabo uteruye umwana n'umugore utoranya ibishyimbo abishyira mu isafuriya.

b) Ubundi se birakwiye ko umugabo aterura umwana?
Yego, birakwiye.

c) Iyo muganiriye n'abantu bakuze bababwira ko na kera ari ko byari bimeze?
Oya, batubwira ko kera wasangaga abagabo benshi batikoza abana; bakavuga ko abana ari ab'abagore.

d) Naho kuri ubu mubona bimeze bite?
Muri iki gihe byarahindutse, hariho uburinganire n'ubwuzuzanye hagati y'abagize umuryango.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga kuri ba nde?
Uravuga ku bagize umuryango (umugabo, umugore n'abana).
2. Ni ibiki ubavugaho?
Uravuga ku nshingano zabo.
3. Ibyo uyu mwandiko uvuga bibera he?
Bibera mu muryango.
4. Byabaye ryari?
Hari ibyabagaho kera n'ibiriho kuri ubu.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. Shaka ibisobanuro by'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko.

a) Kwibasira: kwitabira kugirira nabi umuntu cyangwa ikintu runaka.

b) Kugariza: guhangayikisha; gushaka kugirira nabi.

c) Ihaho: ibintu byo kugutunga uguze cyangwa uhaweho wahikoreye.

d) Gusobanura amavuta: kuyatandukanya n'amata igihe bamaze gucunda.

e) Ku ruhimbi: aho batereka amata, babika ibikoresho cyanecyane ibijyanye n'amata.

f) Kwibaruka: kubyara

2. Shaka imbusane z'aya magambo akurikira

a) Abanyarwanda ≠ abanyamahanga

b) Kera ≠ ubu

c) Ribura ≠ ribona

d) Kure ≠ hafi

e) Isuku ≠ umwanda

e) Winjiza ≠ usohora

3. Garagaza impuzanyito z'amagambo akurikira

a) Igateganywa: ikagenwa

b) Ik'ibanze: ik'ingenzi

c) Uretse: usibye

d) Ibiribwa n'ibinyobwa: amafunguro

e) Bitunganye: binoze

f) Barushanwe: bapiganwe

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje rimwe muri aya magambo cyangwa amatsinda y'amagambo yatanzwe: ***gushoramo, gusigana, ku isoko ry'umurimo, bibarutse***

a) Umuntu ugiye gutangira umushinga w'ubucuruzi agomba kureba niba afite amafaranga ahagije yo **gushoramo.**

b) Umukobwa n'umuhungu bakuze bahabwa uburenganzira bumwe bakagira n'amahirwe angana **ku isoko ry'umurimo.**

c) Umuntu wese akwiriye kurangiza inshingano akareka **gusigana.**

d) Ni byiza ko abantu bose bagerageza kwita ku bo **bibarutse** babateganyiriza ibizabatunga.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Inshingano z'abagize umuryango.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Inshingano z'abagize umuryango.

c) Ni ba nde bavugwa muri uwo mwandiko?

Abavugwamo ni abagize umuryango (umugabo, umugore n'abana).

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Ni izihe nshingano umugabo yahabwaga n'umuco wa kera?

Mu muco nyarwanda, umugabo yari nyiri urugo. Yari umuyobozi w'umuryango akawuhagararira, akawuhahira (awushakira ibyo kurya n'ibyo kwambara), akawitangira muri byose. Ni we wabazwaga ibyo kubaka, iby'ubuhinzi n'iby'amatungo maremare.

b) Naho umugore we umuco wamugeneraga izihe?

Inshingano umugore yagenerwaga n'umuco ni ukubyara abana, kubarera, akabonsa, akabaheka, akamenya isuku yabo. Ni we wamenyaga imyitwarire y'abana mu mikurire yabo, akagenda abatoza imico myiza kugira ngo bazavemo abagabo cyangwa abagore bashimwa n'abantu. Usibye kurera abana, umugore ya afite inshingano yo gutegura amafunguro. Umugore rero agateka akagaburira umugabo n'abana. Ikindi yari ashinzwe ni isuku mu rugo. Agakubura, akamesa imyenda y'umugabo n'iy'abana, akabasasira. Umugore kandi yitaga ku matungo magufi.

c) Imirimo yari igenewe abana yo yari iyihe?

Umuhungu yatozwaga imirimo ya kigabo nko kuragira inka, kuzikama,gufasha se mu by'ubwubatsi n'iby'ubuhinzi. Umukobwa agafasha nyina kurera abana bato kuri we, kubuganiza no gucunda amata no gusobanura amavuta, akamufasha guteka ndetse no gusukura urugo.

d) Wagereranya ute inshingano umuco wa kera wageneraga abagize umuryango n'uko bimeze ubu?

Kera wasangaga umuco ugenera buri wese ize nshingano;ugasanga hazamo n'ikandamizwa kuri bamwe; ndetse ugasanga ugenda ugira n'abo ukumira ku burenganzira bumwe na bumwe. Ariko kuri ubu abantu b'ibitsina byombi bahabwa amahirwe n'uburenganzira bingana kandi bakuzuzanya hakurikijwe icyo buri wese ashoboye ndetse n'uko babyemeranyije.

e) Ku bwawe wumva ute ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye hagati y'ibitsina byombi?

Ni ihame riha uburenganzira bumwe ibitsina byombi. Bakareshya muri byose kandi bagahabwa amahirwe angana nta busumbane bubayeho. Ni ihame kandi rihamagarira ibitsina byombi kuzuzanya no gufashanya muri byose kugira ngo habeho iterambere mu muryango.

f) Wavuga iki ku kemezo cyo gusiga urugo k'umwe mu bashakanye akajya kurushakira imibereho?

Ni ikemezo gikomeye ariko gikwiye kubaho kuko umuntu agomba gukunda umuryango we ku buryo yanawitangira. Impamvu yose yabaho ituma habaho gusiga urugo k'umwe mu bashakanye akarwitangira, agiye kurushakira ibirutunga, nta kibazo igomba gutera. Ndetse ibyo ntibigarukire aho, ahubwo umuntu akagera no ku rwego rwo kuba yakwitangira Igihugu ke ndetse n'isi muri rusange.

g) Ukurikije ubuzima bwacu bwa buri munsi twabuhuza dute n'ibivugwa mu mwandiko?

Ubuzima bwacu bugomba guhura n'ibivugwa mu mwandiko. Abagize umuryango (umugabo, umugore n'abana) bagombye kureshya no kungana muri byose, bakubahana ndetse

bakuzuzanya batitaye ku gitsina gabo cyangwa gore, kugira ngo bateze imbere urugo rwabo n'Igihugu muri rusange.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" wavugaga ku ki?

Wavugaga ku nshingano z'umugabo, umugore n'abana.

b) Ni iki wanenga umuco wa kera ku bijyanye n'inshingano z'abagize umuryango?

Umuco wa kera wavanguranga inshingano z'abagize umuryango.

c) Kuri ubu se ushima iki kuri izo nshingano?

Nshima ko kuri ubu byahindutse, buri wese akaba yakora inshingano izo ari zo zose mu nyungu z'umuryango.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Vuga insanganyamatsiko ikubiye muri uyu mwandiko.
Inshingano zigenewe abagize umuryango mu rwego rwo kubahiriza uburinganire n'ubwuzuzanye.
b) Erekana ingingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko.
Abagize umuryango (umugabo,umugore n'abana)
Inshingano umuco wageneraga abagize umuryango
Uko umugabo n'umugore bakwiriye kuzuzanya
c) Garagaza uko ubona izo ngingo zihura n'ubuzima bwa buri munsi.
Izi ngingo zihura n'ubuzima bwa buri munsi kuko muri iki gihe hariho gahunda yo guteza imbere uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango, bityo abagize umuryango bagomba kuzuzanya mu nshingano zabo batitaye ku byo umuco wavugaga usanga bitakijyanye n'igihe tugezemo.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga uvuga ku rihe hame?

Uburinganire n'ubwuzuzanye

b) Ni ba nde bagomba kuringanira no kuzuzanya?

Ibitsina byombi

c) Izo nshingano zivugwaho iki mu bihe bitandukanye?

Zagiye zihinduka uko ibihe byagiye biha ibindi.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

a) Ku bwawe wumva ute ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye hagati y'ibitsina byombi?
b) Ni izihe mbogamizi ubona cyangwa wumvana abandi zaba zibangamira iri hame, ndetse n'ingaruka zo kutubahiriza uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango?
c) Mubona kwita ku bibazo by'umwihariko bya buri munyeshuri byateza imbere bite imyigire ye?

Gabanya amatsinda ibibazo ku buryo buri cyose kigira abagikoraho.

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

a) Ku bwawe wumva ute ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye hagati y'ibitsina byombi?

Nge numva ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye ari uburyo bwo kuba ibitsina byombi binganya amahirwe n'uburenganzira muri byose kandi byuzuzanya bigafashanya mu rwego rwo kwiteza imbere.

Nge numva ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye ryaraziye igihe, kuko iyo urebye ukuntu abagore n'abakobwa bari barahejwe ku burenganzira bumwe na bumwe ku maherere

usanga byari bibabaje. Ngo: “Nta bitekerezo byabo, ntibakwiriye gukora iki cyangwa kiriya...”Nyamara iyo witegereje usanga bashoboye, kandi ibyo bakora akenshi babikorana amakenga ndetse n’ubushishozi; tutibagiwe n’ubunyangamugayo.

b) Ni izihe mbogamizi ubona cyangwa wumvana abandi zaba zibangamira iri hame, ndetse n’ingaruka zo kutubahiriza uburinganire n’ubwuzuzanye mu muryango?

Imbogamizi zirimo ni uko hari abagore bamwe babyumva nabi bigatuma bishyira hejuru bagasuzugura abagabo babo; abakobwa na bo bagasuzugura basaza babo bitwaje ngo ni uburinganire. Hari n’abagabo n’abasore na bo babitwara uko bitari bakavuga ko Leta ibasuzuguza abagore n’abakobwa. Ingaruka zo kutubahiriza uburinganire n’ubwuzuzanye ni nyinshi: Kudindiza iterambere ry’umuryango n’Igihugu muri rusange, kuba intandaro y’amakimbirane mu miryango, guha intebe umuco w’ubusambo n’ibindi.

c) Mubona kwita ku bibazo by’umwihariko bya buri munyeshuri byateza imbere bite imyigire ye?

Bituma umunyeshuri abona ko umwarimu amwitayeho amwumva mu bibazo ahura na byo akihatira na we kugira umurava wo kwiga. Na mwarimu amenya ibibazo byadindiza uwo munyeshuri akabona aho ahera amugira inama y’uko yabyitwaramo ngo ibibazo bye bitabangamirana n’imyigire ye. Kumenya ibi bibazo mbere bituma umwarimu amenya imfashanyigisho ategura zifasha isomo rye kumvikana no korohera abiga. Bituma kandi amenya uko yicaza abanyeshuri haba mu ishuri ubwaryo, haba mu gihe cyo gukorera mu matsinda. Umwarimu ajyanye n’abadafite ibibazo gusa byateza igihombo gikomeye.
Igihombo bagira ni uko umwarimu ajyanye n’abahanga abatabyumva neza bakeneye gufashwa no gusobanurirwa byimbitse bagira ubumenyi n’ubushobozi buke ntibabashe kugira umusaruro mwiza mu bizamini, maze akagawa n’abanyeshuri be, abayobozi n’ababyeyi arerera. Umuntu akenera ubutaka ngo abuhingemo ibimutunga, abwubakishe aho kuba ariko ntabwo buramukenera ngo aburengere arwanya isuri ngo itabutwara.
Umuntu akenera inyamaswa n’amatungo ngo abone ibyo kurya nk’inyama, amata ndetse n’ibyo yambara nk’inkweto, imikandara, amakote n’ibindi bikorwa mu mpu ariko inyamaswa (amatungo) nazo ziramukenera, ngo azibungabunge, azirinde ibyonnyi, azivure zarwaye…

1.4.2. Izina

Isomo rya gatanu: Izina mbonera gakondo

Intego zihariye
Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n’uturango by’izina mbonera gakondo. - Gutahura amazina mbonera gakondo mu nteruro cyangwa mu mwandiko. - Gukoresha amazina mbonera gakondo mu nteruro mbonezamvugo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, ibitabo by’ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n'amazina mbonera gakondo.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira hanyuma uvuge niba amagambo yanditse mu ibara ari amazina mbonera gakondo cyangwa atari yo.

a) Nahuye n'umukobwa w'**umushoferi** wambaye **ishati** y'umweru afite na **terefoni**.

b) **Abakozi** b'abahungu na bo bakeneweho kunoza **imikorere** n'**imyitwarire**.

c) **Umunyeshuri** w'**umurwanashyaka** mu byo yiga bimugira **umunyamahirwe** mu buzima, yaba ari umukobwa akubahwa nk'**umwamikazi**.

d) **Umuryango** ugizwe n'umugabo**, umugore** we **n'abana.**

e) **Umugore** na we afite inshingano agenerwa n'**umuco**.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Muri izi nteruro harimo amazina mbonera gakondo ndetse hari n'andi atari gakondo nk'uko bigaragara mu mbonerahamwe ikurikira:

Amazina mbonera gakondo	**Amazina atari mbonera gakondo**
Umuryango, umugore, abana, umuco, umuhungu, inka	Umushoferi, ishati, terefone, umurwanashyaka, umwamikazi

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga izina mbonera gakondo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'izina mbonera gakondo bashake ingero zaryo banazikoreshe mu nteruro. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina mbonera gakondo utange ingero zaryo unazikoreshe mu nteruro ziboneye.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Izina mbonera gakondo

Inshoza y'izina mbonera gakondo

Izina ni ubwoko bw'ijambo bita umuntu, inyamaswa, ikintu n'ahantu, rikabiranga ndetse rikabitandukanya n'ibindi.

Izina mbonera ryo ni izina rusange risanzwe, rigizwe n'uturemajambo tw'ibanze tutarenze dutatu (indomo, indanganteko n'igicumbi), ritari izina ry'urusobe kandi muri rusange ridakomoka ku nshinga. Rivuga abantu, ibintu cyangwa inyamaswa muri rusange. Ryitwa kandi izina nyakimwe. Ingero: umugabo, umugore, ishati…

Izina mbonera gakondo ni izina mbonera ariko rikaba ari umwimerere mu rurimi rw'Ikinyarwanda.
Ingero: ikibabi, umuhini, umuvure, imiseke, amazi, umutsima...

Uturango tw'izina mbonera gakondo

Izina mbonera gakondo rirangwa n'uko riba ari rimwe, ritari inyunge y'andi magambo kandi muri rusange ridakomoka ku nshinga rikaba ari umwimerere mu Kinyarwanda, ritaratiwe mu zindi ndimi.

Ingero z'interuro zikoreshejemo amazina mbonera gakondo:

1. **Umuryango** wubahiriza uburinganire n'ubwuzuzanye ugira amahirwe mu **buzima**.
2. **Igiti** kigororwa kikiri gito.
3. **Imirimo** yo mu **rugo** ikwiye gukorwa na bose.
4. Ni byiza kurera utavanguye **ibitsina**.

Imyitozo ku izina mbonera gakondo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akababakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. Erekana amazina mbonera gakondo yakoreshejwe mu nteruro zikurikira ugendeye ku turango twayo:
a) Muri iki gihe Abanyarwanda bagenda batera intambwe yo gusohoka mu icuraburindi ry'ubujiji.
Igihe, intambwe
b) Umusaruro uvuyemo ukaba uw'urugo n'abantu barurimo bose.
Urugo, abantu
c) Ibijumba, ibishyimbo, ibitoki n'ibindi ni ibihingwa ngandurarugo.
Ibijumba, ibishyimbo, ibitoki
2. Koresha aya mazina mu nteruro ngufi kandi zumvikana.
a) Umuhungu
Umuhungu n'umukobwa baruzuzanya.
b) Abageni
Ku munsi w'ubukwe **abageni** benshi baba baberewe.
c) Ibirayi
Ibirayi bikundwa na benshi.

Isomo rya gatandatu: Izina mbonera ry'iritirano

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano. - Gutahura amazina mbonera y'amatirano mu nteruro cyangwa mu mwandiko. - Gukoresha amazina mbonera y'amatirano mu nteruro mbonezamvugo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu aha abanyeshuri igika cy'umwandiko akabasaba gukora igikorwa kijyanye n'amazina mbonera y'amatirano.

Igikorwa

Soma igika gikurikira maze ugaragaze niba harimo amazina atari umwimerere mu rurimi rw'Ikinyarwanda.

Umugore n'umugabo bakwiye kumenya ko igihe abana babo bagiye ku ishuri bagomba kubagurira amakayi, amakaramu n'ibikapu. Abana bajya ku ishuri bateze imodoka, amagare, moto n'ibindi.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Muri iki gika harimo amazina atari umwimerere mu Kinyarwanda ari yo: ishuri, amakayi, amakaramu, ibikapu, imodoka, amagare, moto n'ibindi.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga izina mbonera ry'iritirano.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano bashake ingero zaryo banazikoreshe mu nteruro. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano utange ingero zaryo unazikoreshe mu nteruro ziboneye.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'izina mbonera ry'iritirano

Izina mbonera ry'iritirano ni izina mbonera ariko rikaba ritari umwimerere mu rurimi rw'Ikinyarwanda ahubwo rikomoka mu ndimi z'amahanga.

Ingero: imodoka, umushoferi, ishuri, igikapu...
Uturango tw'izina mbonera ry'iritirano

Izina mbonera ry'iritirano rirangwa n'uko riba ari rimwe, rikaba atari umwimerere mu Kinyarwanda, ryaratiwe mu zindi ndimi. Iyo rigeze mu Kinyarwanda rishobora gufata intego y'amazina mbonera gakondo.

Ingero z'interuro zikoreshejemo amazina mbonera y'amatirano:

1. **Umuryango** wubahiriza uburinganire n'ubwuzuzanye ugira amahirwe mu **buzima**.
2. **Igiti** kigororwa kikiri gito.
3. **Imirimo** yo mu **rugo** ikwiye gukorwa na bose.
4. Ni byiza kurera utavanguye **ibitsina**.

Imyitozo ku izina mbonera ry'iritirano

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo ku mazina mbonera y'amatirano. Buri munyeshuri akora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. Tahura amazina mbonera y'amatirano mu gika gikurikira uhereye ku turango twayo: "Mu bigo bimwe na bimwe cyanecyane ibicumbikira abanyeshuri bambara impuzankano zirimo amapantaro, amajipo, amashati n'imipira."
Amazina mbonera y'amatirano ni: amapantaro, amajipo, amashati imipira
2. Koresha ayo mazina watahuye mu nteruro ziboneye.
a) **Amapantaro** n'**amashati** byambarwa na benshi.
b) Abakobwa bakunda kwambara **amajipo** n'**imipira**.

Isomo rya karindwi: Izina bwite n'izina rusange

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange. - Gutahura amazina bwite n'amazina rusange mu nteruro cyangwa mu mwandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kerekeye amazina bwite n'amazina rusange.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira hanyuma amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara uyashyire mu matsinda abiri ukurikije ibyo ahuriyeho.

a) Ku byerekeranye n'**uburere** bw'**abana**, ivangura ry'**ibitsina** mu gutozwa **imirimo** ntirigifite **agaciro.** Ababyeyi bagomba gutoza abana imirimo yose.
b) Nahuye na **Kagabo** agiye kwa **Karenzi** aho batuye i **Tumba** ya **Huye**.
c) Kwa **Kamana** ni hafi y'**umurima** wa **Mugeni**.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:
Amagambo: **uburere, abana, ibitsina, imirimo, agaciro, umurima** aravuga ibintu muri rusange nta mwihariko uriho kandi yanditse atangiwe n'inyuguti nto.
Na ho amagambo: **Kagabo, Karenzi, Tumba, Huye, Kamana, Mugeni** yo aragenda avuga ikintu kimwe kihariye, kitari rusange kandi akaba atangiwe n'inyuguti nkuru.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amazina bwite n'amazina rusange.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kugaragaza inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange n'itandukaniro ryayo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

a) Inshoza y'izina rusange

Izina rusange ni ijambo ryitirirwa ikintu muri rusange nta mwihariko uriho rikagaragaza aho ikintu runaka gihuriye n'ibindi bihuje ubwoko.

Ingero: uburezi, abana, ibitsina, imirimo, agaciro, umugozi.

b) Inshoza y'izina bwite

Izina bwite ni ijambo ryitirirwa umuntu, inyamaswa, ikintu cyangwa ahantu izina byihariye, rikabiranga, rikabitandukanya n'ibindi bintu bihuje ubwoko.

Ingero: Giramata, Karenzi, Taba, Kayonza, Inyibutsa, Muhabura, Muhazi, Nyabarongo, Nyungwe.

c) Uturango tw'izina rusange n'izina bwite

Izina rusange n'izina bwite yose ni amazina, ariko atandukanira ku nyito yayo. Izina rusange mu nyandiko ritangirwa n'inyuguti nto, rishobora no kujya mu bwinshi, mu gihe izina bwite rivuga umuntu, inyamaswa, ikintu cyangwa ahantu byitwa by'umwihariko, mu nyandiko rigatangizwa inyuguti nkuru, kandi muri rusange ntirigire ubwinshi.

Umwitozo ku mazina bwite n'amazina rusange

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, umwarimu akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Erekana amazina bwite n'amazina rusange ari muri izi nteruro:

a) Umuryango ugizwe n'umugabo, umugore we n'abana babyaranye.
Amazina bwite: Nta zina bwite ririmo.
Amazina rusange: umuryango, umugabo, umugore, abana.
b) Utazi akaraye i Fumbwe araza ifu.
Amazina bwite: Fumbwe.
Amazina rusange: ifu.
c) Abakobwa bajyanye na Kagoyire ku isoko bahura na Kagenzi ari kumwe na Rukundo.
Amazina bwite: Kagoyire, Kagenzi, Rukundo.
Amazina rusange: isoko.
d) Gasore akina umupira bigashimisha.
Amazina bwite: Gasore.
Amazina rusange: umupira.

1.4.3 Umwandiko: Imibanire y'abagize umuryango

Isomo rya munani: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri aya mashusho?
Abagabo babiri n'umunyeshuri w'umukobwa bari mu rugo.
b) Aba bagabo murakeka ko ari ba nde?
Umugabo usanzwe n'undi w'umufundi.
c) Kuki bari kumwe n'uriya mukobwa wambaye imyenda y'ishuri?

Bagomba kuba bavuga ibyerekeye imibereho yo muri ruriya rugo.

d) Uriya umeze nk'umufundi murumva agenzwa n'iki?
Aje kubakira uriya muryango.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Muri uyu mwandiko haravuga nde?
Umwana w'umukobwa.
2. Aravuga ku biki?
Ku mibereho y'umuryango wabo harimo n'inyubako zo mu rugo rwabo.
3. Inkuru ye ibyo ivuga birabera he?
Mu muryango wabo.
4. Ibivugwa muri iyi nkuru byabaye ryari?
Byatangiye mu gihe gishize bikaba bigikomeza.

b) Gusoma baranguruye
Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo
Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa
Soma umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

1. Shaka impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko:

a) Mu ruturuturu: mu museso

b) Nkoma agatima: ntekereza.

c) Kwagura: kongera ubugari cyangwa ubunini.

d) Twasemberera: twaba mu icumbi mu rugo rw'umuntu by'iminsi mike dutegereje kwiyubakira.

e) Ipfunwe: ikimwaro, isoni.

f) Ishyaka: umurava, ubutwari

2. Shaka imbusane z'aya magambo akurikira:

a) Hanze ≠ mu nzu

b) Gusuhuza ≠ gusezera

c) Cyaremejwe ≠ cyarahakanywe

d) Narasezeye ≠ narasuhuje

e) Bishimishije ≠ bibabaje

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose **kugaragaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'ayatanzwe no kuyakoresha mu nteruro** ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Garagaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira; nurangiza uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) Aduhurije hamwe: aduteranyirije hamwe

Abakorana haba hakwiriye igihe cyo guteranyirizwa hamwe n'umuyobozi wabo bakibukiraya amabwiriza abagenga.

b) Nyimugororeye: nyimutereye ipasi

Imyenda iteye ipasi iragororoka.

c) Twumvikanaga: twari tubanye neza

Buri wese akwiriye kubana neza n'abaturanyi be.

d) Ikimwaro: ipfunwe

Ni byiza kwirinda icyagutera ipfunwe.

e) Umwubatsi: umufundi

Umufundi wabyize neza yubaka inzu zikomeye.

f) Ntekereza: nibuka

Uwibuka ibyamubayeho bimufasha gutegura ejo hazaza

g) Ubushake: ishyaka

Ni byiza kugira ishyaka ry'umurimo dushinzwe.

Isomo rya kenda: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko duheruka kwiga?

Imibanire y'abagize umuryango.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uko abagize abagize umuryango bajya inama ku bikwiye gukorwa.

c) Ni ba nde bavugwa muri uwo mwandiko?

umugabo, umugore, umukobwa na musaza we, umufundi, Karisa n'abaturanyi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1) Inama ivugwa ko yari imaze iminsi ibaye muri uyu muryango yavugaga ku biki?

Yavugaga ku buryo bwo gusana inzu yawo.

2) Umushyitsi uvugwa muri iyi nkuru ni muntu ki?

Ni umufundi wari uje kububakira.

3) Kuba muri ruriya rugo nta mirimo iharirwa abahungu cyangwa abakobwa bigaragaza iki?

Bigaragaza ko bacengewe n'ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye**.**

4) Sobanura uko imibanire ya bariya bavandimwe yifashe.

Yifashe neza kuko bombi buzuzanya mu nshingano zabo.

5) Gereranya imibanire y'abagize uriya muryango n'iy'abagize umuryango wawe, n'undi muryango umwe mu yo muturanye.

Isomo rya cumi: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?

Imibanire y'abagize umuryango.

b) Uwo mwandiko uvuga ku ki?

Uvuga uko abagize umuryango bumvikana kuri gahunda z'ibikorwa by'iterambere.

c) Ushima iki iyo mibanire?

Nshima ko ubufatanye n'ubwumvikane mu muryango bizana inyungu mu muryango.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Vuga insanganyamatsiko ikubiye muri uyu mwandiko.

Imibanire y'abagize umuryango.

b) Erekana ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka ziri muri uyu mwandiko.

Iz'ingenzi: Kujya inama no kuzuzanya.

Iz'ingereka: Gukora imirimo itandukanye, ubwubatsi, ishuri, kugemura amagi...

c) Garagaza uko ubona izo ngingo zihura n'ubuzima bwa buri munsi.

Ingingo zose zavuzwe zirahura n'ubuzima bwacu, kuko mu muryango uwo ari wo wose abawugire baba bagomba kujya inama kandi bakuzuzanya. Abagize umuryango baba bagomba kuzuzanya mu mirimo itandukanye yo mu rugo. Ubufatanye mu muryango ni ishingiro ry'iterambere.

Isomo rya cumi na rimwe: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka gusoma witwa ngo iki?

Iwacu mu muryango.

b) Ni irihe somo ryo mu buzima busanzwe mwahakuye?

Kwitabira inshingano za buri muntu kugira ngo umuryango utere imbere.

c) Uvuga mu mwandiko na musaza we babanye bate mu muryango wabo?

Babanye neza kandi barafashanya mu mirimo yabo ya buri munsi.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Ni izihe ngamba zafatwa mu rwego rwo guteza imbere ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango?

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero z'ibitekerezo byatangwa:

Mu ngamba zafatwa mu guteza imbere uburinganire n'ubwuzuzanye harimo ibi bikurikira:

- Gukomeza kubisobanurira abakiri bato cyanecyane binyuze mu mashuri.
- Kwigisha abakuze ko uburinganire n'ubwuzuzanye bitavuze gusuzugurana kw'abagize umuryango, ahubwo habaho gushyigikirana no kunganirana.

Kurushaho gusobanura ko uburinganire buvugwa ari uguhabwa amahirwe n’uburengazira bingana imbere y’amategeko hatarebwe igitsina iki n’iki.

1.4.4. Izina

Isomo rya cumi na kabiri: Inteko z’amazina

Intego zihariye
Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n’uturango by’inteko z’amazina. - Gutahura inteko z’amazina bagendeye ku isanisha.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, ibitabo by’ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n’inteko z’amazina.

Igikorwa

Soma interuro zikurikira zirimo amazina yanditse mu nyuguti z’ibara. Kuri buri nomero ushake andi mazina byisanisha kimwe bitewe n’ubundi bwoko bw’amagambo bifatanyije kurema interuro.

1) Mu gihe ntararangiza kwambara ngo nge kwiga, numva data aravugana n’**umuntu** mu rugo, ambwira ko ari **umufundi**.
2) Nkoma agatima ku mushinga twari twaraganiriyeho n’**ababyeyi**.
3) Buri wese mu **muryango** wacu yabadutse yitegura kujya ku **murimo**.
4) Hari hashize **iminsi** mike tubiganiriyeho.
5) Imyenda y’**ishuri** ya musaza wange nari naraye nyimutereye ipasi.
6) Nari nazindutse njya kugemura **amagi**.
7) Mu **gitondo** buri wese yiteguraga kujya ku murimo, nyuma y’**ikiruhuko** gisoza **icyumweru**.
8) **Ibitekerezo** byacu byahurije ku kwanga gusembera.
9) Data atubwira umushinga yari yatekereje wo kwagura **inzu** twabagamo.
10) Numvaga mfite ishyaka ryo kurangiza neza **inshingano** zange.
11) Kuvugurura inzu byatubereye **urubanza** rukomeye.
12) Mama yatanze igitekerezo cyo kubanza kubaka **akazu** ko mu rugo, kakuzura tukaba tukagiyemo.
13) Iyo abantu bari mu gikorwa cyo gusana inzu bahura n’**utubazo** twinshi.

14) Mama we yabyutse mu ruturuturu ajya gushaka **ubwatsi**.
15) Iyo bakata urwondo **ukuguru** kurahababarira.
16) **Ahantu** hubakwa inzu hagomba gusuzumwa no gutegurwa neza.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

1) umugore, umugabo
2) abasore, abakobwa
3) umutaka, umusoro
4) imihini, imineke
5) iriba, ishuri
6) amatara, amata
7) ikigo, ikibabi
8) ibitoki, ibihingwa
9) ihene, imodoka
10) intebe, imbeba
11) uruhu, urugo
12) akabindi, agaseke
13) uducuma, utunyoni
14) ubunyobwa, ubwato
15) ukuboko, ugutwi
16) ahantu

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga inteko z'amazina.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'inteko z'amazina bashake n'ingero z'amazina ari mu nteko zinyuranye. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'inteko z'amazina.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'inteko z'amazina

Inteko z'amazina ni amatsinda y'amazina yisanisha ku buryo bumwe. Mu Kinyarwanda inteko z'amazina ni cumi n'esheshatu (16).

Uturango tw'inteko z'amazina

Inteko z'amazina zirangwa n'indanganteko cumi n'esheshatu. Indanganteko ni ko karemajambo k'izina kagaragaza inteko ribarizwamo. Mu nteruro, amagambo menshi yisanisha n'izina afata indanganteko y'iryo zina ho indangasano.

Urutonde rw'inteko z'amazina, indanganteko, ingero z'amazina ahuje inteko n'isanisha.

Inteko	Indanganteko	Ingero z'amazina	Isanisha
Inteko ya 1 (nt.1)	mu	Umuntu, umugore, umugabo…	munini aragaragara turamubona.
Inteko ya 2 (nt.2)	ba	Abahungu, abakobwa, abana…	banini baragaragara turababona.
Inteko ya 3 (nt.3)	mu	Umutiba, umuhini, umutako…	munini uragaragara turawubona.
Inteko ya 4 (nt.4)	mi	Imirima, imirenge, imineke…	minini iragaragara turayibona.
Inteko ya 5 (nt.5)	ri	Ishuri, ishyamba, iriba…	rinini riragaragara turaribona.
Inteko ya 6 (nt.6)	ma	Amagi , amatara, amabuye…	manini aragaragara turayabona.
Inteko ya 7 (nt.7)	ki	Icyumba, ikirunga, ikiyaga…	kinini kiragaragara turakibona.
Inteko ya 8 (nt.8)	bi	Ibitabo, ibiseke, ibisabo…	binini biragaragara turabibona.

Inteko ya 9 (nt.9)	n	Inka, intare, intebe…	Nini iragaragara turayibona turayibona.
Inteko ya 10 (nt.10)	n	Intara, inkoko, inteko…	nini ziragaragara turazibona.
Inteko ya 11 (nt.11)	ru	Uruhimbi, urugori, urunana…	runini ruragaragara turarubona.
Inteko ya 12 (nt.12)	ka	Akarere, akarambi, akayunguruzo…	kanini karagaragara turakabona.
Inteko ya 13 (nt.13)	tu	Utugari, utwibo, uduseke…	tunini turagaragara turatubona.
Inteko ya 14 (nt.14)	bu	Uburiri, ubwato, ubutaka…	bunini buragaragara turabubona.
Inteko ya 15 (nt.15)	ku	Ukwezi, ukuguru, ugutwi…	kunini kuragaragara turakubona.
Inteko ya 16 (nt.16)	ha	Ahantu	hanini haragaragara turahabona.

Umwitozo ku nteko z'amazina

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Mu mbonerahamwe y'urutonde rw'inteko z'amazina mwabonye ongeramo izindi ngero ebyiri z'amazina wihitiyemo kuri buri nteko.

Inteko	Ingero z'amazina
Inteko ya 1 (nt.1)	umunyeshuri, umwarimu
Inteko ya 2 (nt.2)	abageni, abagenzi
Inteko ya 3 (nt.3)	umukoro, umurima
Inteko ya 4 (nt.4)	imipira, imihanda

Inteko ya 5 (nt.5)	ishaka, irembo
Inteko ya 6 (nt.6)	amakuru, amateka
Inteko ya 7 (nt.7)	icyumba, igikoma
Inteko ya 8 (nt.8)	ibisheke, ibijumba
Inteko ya 9 (nt.9)	ingagi, inkoni
Inteko ya 10 (nt.10)	inkangara, inyange
Inteko ya 11 (nt.11)	urutoki, ururimi
Inteko ya 12 (nt.12)	akanyamasyo, agaca
Inteko ya 13 (nt.13)	utubati, udukweto
Inteko ya 14 (nt.14)	uburimi, ubwatsi
Inteko ya 15 (nt.15)	Ukwezi, ukuguru, ugutwi… ukuri, ukuboko
Inteko ya 16 (nt.16)	Ahantu

Isomo rya cumi na gatatu: Ubumwe n'ubwinshi by'amazina

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusanisha amazina mu nteruro ashingiye ku bumwe n'ubwinshi by'amazina.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kerekeye ubumwe n'ubwinshi by'amazina.

Igikorwa

Itegereze interuro wahawe, amazina yanditse mu ibara uyavanguremo amazina avuga ikintu kimwe rukumbi n'andi avuga ibintu birenze kimwe.

a) Hari nyuma y'**iminsi** ibiri y'**ikiruhuko** gisoza **icyumweru**.

b) Mama yagombaga kwita ku by'ubuhinzi n'**amatungo,** abana tukita ku **mirimo** yo mu **rugo**, igihe tutari ku **ishuri**.

c) Gusembera byabangamira **abaturanyi** kandi natwe bikadutera **ipfunwe**.

d) **Umwana** ararya **umuneke** munini.

e) **Inka** zabyaye **utunyana** twiza.

f) Umuco w'**amahoro** ni mwiza naho **agasuzuguro** kakaba kabi.

g) Iyo umuntu anyoye **amata** hari **amafu** yumva ashize **inyota.**

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Amazina avuga ikintu kimwe rukumbi	***Amazina avuga ibintu birenze kimwe.***
Ikiruhuko, icyumweru, urugo, ishuri, ipfunwe, umwana, umuneke, agasuzuguro, inyota.	Iminsi, amatungo, imirimo, abaturanyi, inka, utunyana, amahoro, amata, amafu.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ubumwe n'ubwinshi by'amazina.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kugaragaza inshoza y'ubumwe n'ubwinshi by'amazina no gutahura amazina ari mu bumwe cyangwa mu bwinshi. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi ugaragaze inshoza y'ubumwe n'ubwinshi by'amazina unatahure amazina ari mu bumwe cyangwa mu bwinshi.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

a) Inshoza y'ubumwe n'ubwinshi by'amazina

Ubumwe cyangwa ubwinshi by'amazina y'Ikinyarwanda ni uburyo ayo mazina agaragara asobanura ikintu kivugwa ari kimwe rukumbi cyangwa ari byinshi bivugiwe hamwe. Bugaragazwa n'inteko ayo mazina arimo. Ni ukuvuga ko hari inteko z'ubumwe hakaba n'inteko z'ubwinshi. Amenshi mu mazina y'Ikinyarwanda ajya mu nteko iyi n'iyi mu bumwe, mu bwinshi akajya mu yindi.

Imbonerahamwe igaragaza ubumwe n'ubwinshi by'amazina

Mu bumwe		**Mu bwinshi**	
Inteko	**Urugero**	**Inteko**	**Urugero**
nt. 1	umugabo	nt. 2	abagabo
nt. 3	umuheha	nt. 4	imiheha
nt. 5	iryinyo	nt. 6	amenyo
nt. 7	ikibindi	nt. 8	ibibindi
nt. 9	inka, isake	nt. 10 nt. 6	inka amasake
nt.11	urudodo, urura	nt. 10 nt. 6 nt. 14	Indodo amara Ubudodo, ubura
nt.12	akanyoni	nt.13	utunyoni
nt. 14	ubwato	nt.14 nt. 6	ubwato amato
nt. 15	ukuguru	nt. 6	amaguru
nt. 16	ahantu	nt. 16	ahantu

Ikitonderwa:

a) Hari amazina yo mu nt. 11 afata ubwinshi mu nt. 10, nt. 6 n'inteko ya 14.

Ingero: urudodo: indodo, ubudodo;

urura**:** amara, ubura.

b) Hari amazina yo mu nt. 14 afata ubwinshi mu nt. 6 cyangwa akaguma mu nt. 14.

Urugero: Ubwato: amato, ubwato.

c) Hari amazina yo mu nt. 9 afata ubwinshi mu nt. 10 cyangwa mu nt. 6.

Urugero: Isake: isake, amasake.

d) Hari amazina ajya mu nteko z'ubumwe ariko atajya mu nteko z'ubwinshi.
Ingero: ubumwe, urubura, ukuri, agasuzuguro, ubutabera.
e) Hari amazina ajya mu nteko z'ubwinshi ariko ntage mu nteko z'ubumwe.
Ingero: Imbaraga, impuhwe, amazi, amata, amavuta, amahoro, ubwenge.
f) Hari amazina agaragaza ubumwe cyangwa ubwinshi iyo ari mu nteruro, yaba atarimo agateza urujijo.
Ingero: Ihene: - Ihene iranyoneye. (nt.9)
- Ihene ziranyoneye. (nt.10)
Intebe: - Intebe yavunitse. (nt.9)
- Intebe zavunitse. (nt.10)

Imyitozo ku bumwe n'ubwinshi by'amazina

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, umwarimu akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. Shyira mu bwinshi interuro zikurikira ku buryo zikomeza kuba mbonezamvugo.

a) Umwana mwiza yiga mu ishuri bamugeneye.
Abana beza biga mu mashuri babageneye.
b) Ikibindi cyacu gisize urwondo rw'urugina.
Ibibindi byacu bisize urwondo rw'urugina.
c) Ahantu ho kubakwa inzu hagomba gutegurwa neza.
Ahantu ho kubakwa inzu hagomba gutegurwa neza.
Ahantu ho kubakwa amazu hagomba gutegurwa neza.
2. Erekana amazina ari mu bwinshi n'ari mu bumwe mu nteruro zikurikira.
Abagenzi basabwa kugendana amakenga mu rugendo.
Akabando k'iminsi gacibwa kare kakabikwa kure.
Iyo umurima uhingiwe igihe kandi ugahingwa neza wera imyaka myinshi.

Amazina ari mu bumwe	Amazina ari mu bwinshi
Urugendo, akabando, umurima, igihe	Abagenzi, amakenga, iminsi, imyaka

1.5. Isuzuma risoza umutwe wa mbere

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa mbere
Ubushobozi bwo: - Ubushobozi bwo gusoma adategwa yubahiriza utwatuzo. - Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko. - Ubushobozi bwo gutandukanya izina bwite n'izina rusange no kuyakoresha neza mu nyandiko. - Ubushobozi mu gukoresha mu nteruro amagambo yungutse yubahiriza isanisha rishingira ku nteko z'amazina.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:
I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1. Gereranya uko umugore yafatwaga kera n'uko bimeze ubu mu muryango nyarwanda.
Kera nta burenganzira n'amahirwe yahabwaga nk'iby'umugabo; ariko kuri ubu na we arabihabwa
2. Rondora ibyerekana ko umugore yahawe uruhare mu iterambere ry'umuryango.
Agira uruhare mu igenamigambi ry'urugo, akajya inama n'umugabo we mu bijyanye n'imicungire y'umutungo, bagafatanya kurebera hamwe icyazamura urugo rwabo. Bungurana ibitekerezo ku bijyanye n'ubuzima bw'imyororokere, bakumvikana uko bakwiriye gufata neza urubyaro rwabo no kuruteganyiriza ibyangombwa ruzakenera mu buzima. Usanga barebera hamwe uburyo urugo rwatera imbere hatabayeho kuvunishanya, ngo usange umugore ari we uharirwa imirimo iyi n'iyi umugabo yiyicariye kandi na we yayikora; ahubwo ubu usanga bajya inama bakuzuzanya.
3. Ni uruhe ruhare rwa Leta mu guteza imbere uburinganire n'ubwuzuzanye?
Gushyiraho amategeko aha abantu bose amahirwe n'uburenganzira bingana nta vangura rishingiye ku gitsina

4. Ugendeye ku mwandiko wavuga iki ku nshingano z'abagize umuryango muri iki gihe?

Nta nshingano z'umwihariko zikiriho; ahubwo buri wese akora icyo ashoboye mu nyungu rusange z'umuryango ndetse no ku bwumvikane bw'abawugize.

5. Vuga ku bijyanye n'imyigire ku muhungu n'umukobwa ugereranya ibyo mu gihe cya kera n'iby'ubu.

Kera hariho imyumvire y'uko umuhungu ari we ugomba kwiga wenyine cyangwa se mbere y'umukobwa; ariko kuri ubu si ko bikimeze; ahubwo byagaragaye ko bombi babishoboye, bityo bakaba bagomba guhabwa ayo mahirwe nta vangura ribayeho.

6. Ngo: "Ujijuye umugore aba ajijuye umuryango w'abantu muri rusange". Gira icyo ubivugaho mu magambo make.

Kuko iyo urebye usanga umugore ari we mutima w'urugo, akaba ari we iterambere rizamukiraho rinyuze mu bana; wakwemeza ko ibikubiye muri iriya mvugo ari byo kuko umukobwa ari we mugore w'ejo hazaza, bityo akaba akwiriye gutegurwa hakiri kare.

II. Inyunguramagambo

1. Shaka mpuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko, nurangiza uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) Akarande: Ibintu bimaze igihe kirekire cyane, byamenyerewe.

- Ikandamizwa ry'umugore ryari ryarabaye akarande.

b) Umucakara: Umuntu ukora imirimo y'uburetwa, ivunanye cyane kandi nta gihembo.

- Ntabagize ikiciro na kimwe mu muryango bagomba kuba abacakara b'abandi.

c) Indakoreka: Umuntu ukora ibyo yishakiye kandi bibi, ariko ntiyemere gukosorwa cyangwa kugirwa inama.

- Kwigira indakoreka si byiza.

d) Imburagihe: Igihe gikwiriye kitaragera, mu buryo butari bwo.

- Ibintu byose byagombye gukorwa hakiri kare ngo bitazaba imburagihe.

e) Amakenga: Ubwitonzi burimo n'igenzura butuma umuntu adapfa guhubukira ibintu.

- Ni byiza kugira amakenga kuko birinda amakuba menshi.

2. Tanga imbusane z'amagambo akurikira

a) Itonesha ≠ ikandamiza

b) Gihabwa ≠ kimwa

b) Bagateza imbere ≠ bakadindiza

c) **Ubwitonzi** ≠ ubuhubutsi.

d) Kure ≠ hafi

e) Rikihuta ≠ rikadindira

3. Garagaza amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira:

a) Uko ibihe biha ibindi: uko iminsi ihita indi igataha.

b) Bagashyira hamwe: bakuzuzanya
c) Uherezwaho: uharirwa
d) Bikamukurikirana: bikamwokama

III. Ikibonezamvugo

1. Tahura amazina mbonera ari muri izi nteruro ugaragaze n'intego yayo.
a) Mbere na mbere haremwe ijuru n'isi.
Ijuru: nt. 5
Isi: nt. 9
b) Umugore n'umugabo bakwiriye kuzuzanya.
Umugore: nt. 1
Umugabo: nt. 1
c) Abakobwa n'abahungu bahabwe amahirwe angana mu bintu byose.
Abakobwa: nt.1
Abahungu: nt.1
Amahirwe: nt.6
2. Erekana amazina bwite n'amazina rusange ari muri izi nteruro.
a) Kanyamibwa, Kamana na Muyoboke ni abahungu b'abavandimwe bakunda mushiki wabo Murekatete.
Amazina bwite: Kanyamibwa, Kamana, Muyoboke, Murekatete.
Amazina rusange: abahungu, abavandimwe
b) Kibeho ikunda gusurwa n'abantu benshi.
Izina bwite: Kibeho
Amazina rusange: abantu
c) Ibyanya by'inyamaswa mu Rwanda ni bitatu. Hari icy'Akagera, ik'Ibirunga n'icya Nyungwe.
Amazina bwite: Rwanda, Akagera, Nyungwe.
Amazina rusange: Ibyanya, inyamaswa
3. a) Amazina yandikishije inyuguti z'umukara tsiri ari mu zihe nteko? Ni akahe karemajambo ka buri zina muri aya kerekana iyo nteko?
- Ikigori keze kiraryoha.
ikigori: nt.7, ki
- Amashuri y'abana bawe ari kure y'urugo.
Amashuri: nt.6, ma
Abana: nt.2, ba
Urugo: nt.11, ru
- Umutwe umwe ntiwigira inama.
Umutwe: nt.3, mu
Inama: nt.9, n

d) Iyo **uruzi** rujya ni yo **amabuye** agana
Uruzi: nt.11, ru
Amabuye: nt.6, ma
b) Tanga ingero ebyirebyiri z'amazina kuri buri nteko muri izi zikurikira:
nt.3, 5, 8, 10, n'iya 12.
nt.3: umurima, umugezi
nt.5: iriba, ibaba
nt.10: inka, ihene
nt.12: akagozi, agasozi
4. Shyira mu bwinshi interuro zikurikira ku buryo zikomeza kuba mbonezamvugo.
a) Amavuta y'umugabo ni amuraye ku mubiri.
Amavuta y'abagabo ni abaraye ku mibiri.
b) Ibuye rimeneka urwondo rugisukuma.
Amabuye ameneka urwondo rugisukuma.
c) **Inkoni ivuna igufwa ntivura ingeso.**
Inkoni zivuna amagufwa ntizivura ingeso.
d) **Urukwavu rukuze rwonka abana.**
Inkwavu zikuze zonka abana.
e) **Ubwato bw'Abanyamerika buri mu nyanja.**
Amato y'Abanyamerika ari mu nyanja.
Ubwato bw'Abanyamerika buri mu nyanja.

1.6. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

1. Izina mbonera ni iki?

Izina mbonera gakondo ni izina ry'umwimerere risanzwe mu rurimi rw'Ikinyarwanda, ritatiwe mu ndimi z'amahanga cyangwa ngo ribe ari inyunge y'amagambo abiri.

2. **Amazina bwite atandukaniye he n'amazina rusange?**

Amazina bwite ni ay'abantu cyangwa ahantu naho amazina rusange yita ibintu muri rusange nta mwihariko ugiyeho.

1. Tanga ingero ebyiri z'amazina bwite n'ebyiri z'amazina rusange.

Amazina bwite: Kigali, Cyuzuzo

Amazina rusange: umwana, ikigori

2. Inteko z'amazina mu rurimi rw'ikinyarwanda ni zingahe? Garagaza uturemajambo tuziranga.

Inteko z'amazina ni cumi n'esheshatu

Uturemajambo tuziranga ni: mu, ba, mu, mi, ri, ma, ki, bi, n, n, ru, ka, tu, bu, ku, ha.

3. Tanga ingero z'amazina ari mu nteko zikurikira ugaragaze ubwinshi bwayo.

nt. 3: umurima/ imirima

nt. 7: icyatsi/ ibyatsi

nt. 11: urugo / ingo

nt. 16: ahantu/ ahantu

4. Inteko z'amazina mu rurimi rw'ikinyarwanda ni zingahe? Garagaza uturemajambo tuziranga.

Inteko z'amazina ni cumi n'esheshatu

Uturemajambo tuziranga ni: mu, ba, mu, mi, ri, ma, ki, bi, n, n, ru, ka, tu, bu, ku, ha.

5. Tanga ingero z'amazina ari mu nteko zikurikira ugaragaze ubwinshi bwayo.

nt. 3: umurima/ imirima **nt. 7:** icyatsi/ ibyatsi **nt. 11:** urugo / ingo **nt. 16**: ahantu/ ahantu

• **Imyitozo nyagurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

1. Gereranya ibivugwa mu mwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" n'ibyo ubona mu muryango wawe ndetse n'imiryango muturanye ibitekerezo ubonye ubyandike ku rupa

Umwarimu azareba ibitekerezo binyuranye biganisha ku buringanire n'ubwuzuzanye, by'umwihariko ibiganisha ku nshingano z'abagize umuryango.

2. Erekana icyo wumva cyakorwa kugira ngo ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye rirusheho gushinga imizi mu muryango nyarwanda.

- Abayobozi bakwiye gukomeza gukangurira abagize umuryango kubahiriza iri hame;
- Abarezi bagomba gutoza abanyeshuri akamaro k'uburinganire n'ubwuzuzanye bakiri bato;
- Ihame ry'uburinganire n'ubwuzuzanye rikwiye gukomeza guhabwa umwanya no maradiyo n'ibindi bitangazamakuru binyuranye.

• Imyitozo y'inyongera

....
....
....

1.7. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

Imigani migufi ijyanye n'uyu mutwe w'ibyigwa n'aho ihuriye n'insanganyamatsiko y'uburinganire n'ubwuzuzanye

a) Abishyize hamwe ntakibananira.

Bihuriye ku kuzuzanya.

b) Abagiye inama Imana irabasanga.

Bihuriye ku kujya inama kw'abagize umuryango.

c) Ukurusha umugore aba akurusha urugo.

Aho bihuriye ni uko umugore agomba guhabwa agaciro gakomeye mu rugo, kuko afite uruhare rukomeye mu iterambere ry'umuryango.

d) Ababiri bajya inama baruta umunani urasana.

Bihuriye ku kujya inama no gufatanya aho kwirirwa mu makimbirane.

UMUTWE WA KABIRI: IBIYOBYABWENGE MU RUBYIRUKO

II.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga ku biyobyabwenge n'ingaruka zabyo
- Gusesengura amazina no kugaragaza amategeko y'igenamajwi
- Guhanga umuvugo yubahiriza uturango twawo.

II.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Ingaruka z'ibiyobyabwenge (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Uturemajambo tw'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Ibiranga umuvugo (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza)

II.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Ikibazo cy'abakoresha ibiyobyabwenge giteye inkeke mu Rwanda, cyanecyane mu rubyiruko. Sobanura uko ubona iki kibazo cyakemuka.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku kibazo k'ibiyobyabwenge akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Gukaza ingamba zo gutahura ahacururizwa ibiyobyabwenge;
- Gutanga ibihano bikarishye ku banywa n'abacuruza ibiyobyabwenge;
- Gukangurira urubyiruko kwirinda ibiyobyabwenge no gutungira agatoki ababishinzwe umutekano aho babikeka.

II.4. Amasomo ari mu mutwe wa kabiri n'igihe yagenewe

Umutwe wa kabiri: **Ibiyobyabwenge mu rubyiruko**		**Umubare w'amasomo: 21**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Ibiyobyabwenge n'ingaruka zabyo mu rubyiruko		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Amasomo 2**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Amasomo 2**
Izina		
Isomo rya gatanu: Uturemajambo tw'izina.	Kugaragaza amazina y'uturemajambo tw'izina	**Isomo 1**
Isomo rya gatandatu: Amategeko y'igenamajwi.	Gutahura izina bwite n'izina rusange.	**Amasomo 2**
Umwandiko: Mucyo twamagane ibiyobyabwenge		
Isomo rya karindwi: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**

Isomo rya munani: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kenda: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka	Kujya impaka bubahiriza uko bikorwa	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na rimwe: Gukosora umukoro ku muvugo: Kuvuga umuvugo.	Kuvugira umuvugo mu ruhame yubahiriza isesekaza.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na kabiri: Umuvugo	Kugaragaza inshoza n'uturango by'umuvugo.	**Amasomo 2**
Isomo rya cumi na gatatu: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Guhanga umuvugo.	Guhanga umuvugo bubahiriza uturango twawo	**Amasomo 2**
Isuzuma risoza umutwe wa kabiri		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Isomo 1**

2.4.1. Umwandiko: Ibiyobyabwenge n'ingaruka zabyo mu rubyiruko

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?
Abakobwa n'abahungu bari iruhande rw'amacupa y'inzoga, bafite n'itabi mu ntoki, ariko hasa n'ahahingutse umugabo n'umugore b'abaporisi.

a) Muratekereza ko bariya bahungu n'abakobwa bari mu biki?
Bameze nk'abanywa ibiyobyabwenge.

c) Murabona bariya bashobora kwizigama?
Oya umuntu unywa ibiyobyabwenge nta muco wo kwizigama agira.

d) Ese abantu banywa ibiyobyabwenge bashobora kwimakaza umuco w'amahoro?
Oya ntibawimakaza kuko bagira urugomo ruhungabanya amahoro.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga kuri ba nde?
Uravuga ku bagize umuryango (umugabo, umugore n'abana).
2. Ni ibiki ubavugaho?
Uravuga ku nshingano zabo.
3. Ibyo uyu mwandiko uvuga bibera he?
Bibera mu muryango.
4. Byabaye ryari?
Hari ibyabagaho kera n'ibiriho kuri ubu.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Ibiyobyabwenge n'ingaruka zabyo mu rubyiruko" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

Shaka impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko

a) **Imihangayiko:** ibibazo
b) **Ikerekezo:** intego
c) **Ingorabahizi:** bikomeye
d) **Agakungu:** uburara, urugomo

Shaka imbusane z'amagambo akurikira

a) **Kwibagirwa** ≠ kwibuka
b) **Imihangayiko** ≠ umututuzo
c) **Abamugira inama** ≠ abamushuka
d) **Ejo hazaza** ≠ ejo hashize

Imyitozo yo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora imyitozo yo gukoresha amagambo bahawe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri imyitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo byayo:

1. Koresha amagambo akurikira mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) Guha umurongo

Urugero: Ubuzima bw' umuntu agomba kubuha umurongo hakiri kare.

b) Bibagose

Urugero: Abanywa ibiyobyabwenge baba bitwaje ko ibibazo bibagose.

c) Inkurikizi

Urugero: Kunywa ibiyobyabwenge bigira inkurikizi mbi nyinshi

d) Ingorabahizi

Urugero: Ikibazo k'ibiyobyabwenge mu rubyiruko gikomeje kuba ingorabahizi.

e) Gukumira

Urugero: Twese dufatanyije tugomba gukumira ikoreshwa ry'ibiyobyabwenge mu rubyiruko.

2. Huza amagambo yo mu ruhande rw'ibumoso n'ibisobanuro bijyanye na yo byo mu ruhande rw'iburyo.

1. 2. Amakimbirane Imihangayiko 3. Ibikorwa by'urukozasoni 4. Gukumira	a) Ibibazo bitesha umuntu umutwe. b) Guhagarika, gutangira. c) Ibibazo/ubushyamirane umuntu agirana n'abandi. d) Ibikorwa bigayisha umuntu.

Ibisubizo:

1=c, 2=a, 3=d, 4=b

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Ingaruka z'ibiyobyabwenge mu rubyiruko.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uko bamwe mu rubyiruko muri iki gihe basigaye bishora mu ikoreshwa ry'ibiyobyabwenge.

c) Ni ba nde bakwiye gukumira ibiyobyabwenge?

Buri muntu wese akwiye kugira uruhare mu ikumirwa ry'ibiyobyabwenge.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Ibiyobyabwenge n'ingaruka zabyo mu rubyiruko" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Vuga amoko y'ibiyobyabwenge yavuzwe mu mwandiko.

Inzoga z'inkorano, ibyatsi binyobwa nk'itabi, hari n'ibikorerwa mu nganda.

b) Ibiyobyabwenge binyobwa gute?

Hari ibyo bashoreza, ibikorerwa mu nganda bakabyitera mu nshinge cyangwa bakabinywa mu binini.

c) Bamwe mu banywa ibiyobyabwenge bagerageza gushaka impamvu zo kubinywa. Izo mpamvu batanga ni nk'izihe?

Gushaka kwibagirwa ibibazo bafite. Bemeza yuko kunywa urumogi, kanyanga cyangwa kokayine bituma urenga imihangayiko y'isi, ukigira mu yindi si y'umunezero.

c) Ese impamvu zitangwa n'abanywa ibiyobyabwenge zifite ishingiro? Sobanura igisubizo cyawe.
Impamvu zitangwa n'abanywa ibiyobyabwenge nta shingiro zifite.
d) Ni iyihe myitwarire iranga umwana unywa ibiyobyabwenge?
Umwana unywa ibiyobyabwenge agira imyifatire idahwitse, arangwa no gukorakora, ntashobora kwizigamira kuko aba yumva nta kintu cyamurutira ibiyobyabwenge, ikindi arangwa n'urugomo nta muco wo kwimakaza amahoro agira.
e) Ni iyihe ngaruka igaragara iyo ibiyobyabwenge bimaze kwigarurira umutima w'umuntu?
Nta muco wo kwizigamira umuntu agira, nta n'ubwo yabiba amahoro mu bandi. Ibiyobyabwenge byica ubwonko, bigatuma imitekerereze y'ubinywa ihinduka, ntiyitware nk'umuntu usanzwe. Uzamusanga bu bikorwa by'urugomo n'iby'urukozasoni nk'ubwambuzi, ubujura, ubusinzi, ubusambanyi n'ibindi bikorwa byose by'urugomo.
f) Erekana ingaruka zo kunywa ibiyobyabwenge ku mubiri w'ubifata ndetse no ku buzima bw'abantu muri rusange.
Ibiyobyabwenge byica ubwonko, bigatuma imitekerereze y'ubinywa ihinduka, ntiyitware nk'umuntu usanzwe. Ubuzima bw'abandi muri rusange nabwo ntibugenda neza kuko buhungabanywa n'abanywa ibiyobyabwenge.
g) Ubona ari iki cyakorwa ngo ibiyobyabwenge bicike mu rubyiruko.
Kugira ngo ibiyobyabwenge bicike burundu hagomba gufatwa ingamba zikarishye. Ubifatanywe abinywa cyangwa abicuruza agahanwa by'intangarugero.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?
Ibiyobyabwenge n'ingaruka zabyo mu runyiruko.
b) Wibandaga ku biki muri rusange?
Ingaruka z'ikoresha ry'ibiyobyabwenge cyanecyane ku rubyiruko.
c) Bwirana na mugenzi wawe wicaye hafi yawe nibura ebyiri mu ngaruka z'ibiyobyabwenge.
Gutuma umuntu yangirika mu bwonko, gutuma umuntu yishora mu ngeso mbi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Ingaruka z'ibiyobyabwenge mu rubyiruko" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Vuga insanganyamatsiko ikubiye muri uyu mwandiko.
Ibiyobyabwenge mu rubyiruko.
b) Erekana ingingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko.
Amoko y'ibiyobyabwenge n'uko binyobwa.
Zimwe mu mpamvu abakoresha ibiyobyabwege bitwaza.
Ingaruka z'ibiyobyabwenge ku buzima bw'umuntu.
c) Garagaza uburyo ikoreshwa ry'ibiyobyabwenge ryadindiza umuco wo kuzigama ndetse n'uw'amahoro.

Ibiyobyabwenge byadindiza umuco wo kuzigama kubera ko uwabinyoye bimutwara umutima, akumva buri gihe nta kindi yazigamira cyamugirira akamaro uretse kumarira umutungo we mu biyobyabwenge. Ibiyobyabwenge byadindiza umuco w'amahoro kandi kubera ko ababinywa bishora mu bikorwa by'urugomo bibangamira amahoro aho kuyimakaza.

d) Ibivugwa mu mwandiko hari aho bihuriye n'ubuzima bwacu bwa buri munsi?

Yego kuko ibivugwa mu mwandiko biragusha ku bintu bibaho kandi tubona uko bwije n'uko bukeye. Ibiyobyabwenge mu rubyiruko biteje ikibazo gikomeye cyane aho usanga hagenda haduka amoko atandukanye y'ibiyobyabwenge binyobwa n'ingeri zose z'abantu, bakagenda kandi basobanura ko impamvu zo kubinywa zumvikana; nyamara wakwitegereza ingaruka zabyo ugasanga ziteye agahinda. Ibiyobyabwenge ni inzitizi ikomeye mu kwimakaza umuco wo kuzigama ndetse n'umuco w'amahoro.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko twize uvuga kuki?
Uvuga ku biyobyabwenge.
b) Ni ba nde babwirwa by'umwihariko?
Ni urubyiruko.
c) Kubera iki ari rwo rwibanzweho?
Ni uko ari amizero y'ejo hazaza h'Igihugu cyacu kandi abenshi mu bafata ibiyobyabwenge baba ari urubyiruko.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

a) Ku bwawe ubona ari nk'izihe ngamba zafatwa mu kurwanya ikwirakwizwa n'ikoreshwa ry'ibiyobyabwenge mu bana b'u Rwanda?
b) Urubyiruko rucuruza rukananywa ibiyobyabwenge aho gukemura ibibazo rwiyumvamo rusubiza inyuma iterambere kuko umuco wo kuzigama uhadindirira, basahura imiryango yabo. Wowe ubyumva ute?

Gabanya amatsinda ibibazo ku buryo buri cyose kigira abagikoraho.

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

a) Ku bwawe ubona ari nk'izihe ngamba zafatwa mu kurwanya ikwirakwizwa n'ikoreshwa ry'ibiyobyabwenge mu bana b'u Rwanda?
Zimwe mu ngamba zafatwa harimo ibihano bikarishye ku banywa n'abacuruza ibiyobyabwenge, igihe cyose bafashwe. Ntibyoroshye kubikumira kuko n'uburyo bwo kubitahura bugoye. Ababikoresha bajijisha mu buryo bwo kubitwara, bakabihisha mu bindi bintu, ndetse no mu gihe cyo kubikoresha waba utabijijukiwe ntushobore kumenya ko ari byo. Bazi kubyita andi mazina babihimba baziranyeho ngo utabizi ye kurabukwa. Ibinyobwa butabi bazi kubinywa bihishe, barangiza bakagira ibindi barya bituma impumuro yabyo

itumvikana. Ababinywa buyoga na bo bafite uburyo bwo kujijisha babivanga mu ibanga n'izindi nzoga zemewe ukaba utabikeka. Ariko muri ibyo byose tugerageze kubitahura, tubirwanye dushize amanga, n'ugize aho abikeka atungire agatoki ababishinzwe, bityo twese tubirwanye twivuye inyuma.

b) Urubyiruko rucuruza rukananywa ibiyobyabwenge aho gukemura ibibazo rwiyumvamo rusubiza inyuma iterambere kuko umuco wo kuzigama uhadindirira basahura imiryango yabo. Wowe ubyumva ute?

Ibi ni ukuri kuko ababicuruza iyo bafashwe barafungwa Igihugu kikaba gitakaje imbaraga zagombye kuba ziri kugikorera; kandi n'ababinyoye iyo bibashizemo ibibazo bashakaga gukemura bigaruka byiyongeyeho ibindi no kwangirika k'umubiri wabo kuko nta ho biba byagiye; kandi ikigeretse kuri ibyo umutungo utagira ingano ukaba urahangirikiye, dore ko bavuga ko na byo ubwabyo binakosha.

Nyuma yo kujya impaka buri wese avuga uko abyumva, umwarimu ahuza ibitekerezo byose akababafasha gufata umwanzuro ukwiye.

2.4.2. Izina

Isomo rya gatanu: Uturemajambo tw'izina

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Kugaragaza uko bashaka uturemajambo tw'izina
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye no gushaka uturemajambo tw'izina.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira hanyuma ugaragagaze uturemajambo tw'amazina yanditse mu nyuguti z'ibara.

Mu biyobyabwenge habamo n'iby'**ibyatsi**.

b) Umwana unywa ibiyobyabwenge ntiyumvira abamurera.

c) Aborozi bakurikiza inama bahabwa n'abavuzi b'amatungo.

d) Umushyitsi bamwakiranye **ubwuzu**.

e) Kunywa ibiyobyabwenge ni **icyaha** gihanwa n'amategeko y'u Rwanda.
f) Baca umugani ngo: "**Agasaza** kamwera akandi kuzakamwa."

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

a) Ibyatsi: i-bi-atsi

b) Umwana: u-mu-ana

c) Aborozi: a-ba-orozi

d) Ubwuzu: u-bu-uzu

e) Icyaha: i-ki-aha

f) Agasaza: a-ka-saza

g) Insina: i-n-tsina
h) - Inzira: i-n-yira
- Imfunguzo: i-n-funguzo
- Impamba: i-n-hamba
- Imbeba: i-n-beba
i) - Imfura: i-n-pfura
- indabo: i-n-rabo
- Umuhinzi: u-mu-hinzi
j) Impapuro: i-n-papuro
k) Impyisi: i-n-phyisi

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga uturemajambo tw'izina.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura uko bashaka uturemajambo tw'izina n'amazina n'amazina yatwo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi ugaragaze uko bashaka uturemajambo tw'izina n'amazina n'amazina yatwo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Uturemajambo tw'izina

Uko bashaka uturemajambo tw'izina

Iyo dushaka uturemajambo tw'izina, dukoresha uburyo bw'igoragoza, ijambo rikagenda rihindurirwa inteko z'amazina ryisanisha muri buri nteko. Igoragoza rigaragaza intego y'amagambo. Ni ukuvuga ko rigaragaza uturemajambo tuyagize.

Amazina y'uturemajambo tw'izina

Ubusanzwe izina mbonera mu Kinyarwanda rigira uturemajambo dutatu ari two: **indomo, indanganteko n'igicumbi.** Intego y'izina ni D-RT-C. Izina iryo ari ryo ryose rifite iyo ntego, ariko hari amazina adafite indanganteko igaragara bityo mu mwanya w'indanganteko agashyirwamo ikimenyetso cya ø.

Indomo: Indomo ni inyajwi itangira amazina mu Kinyarwanda. Mu Kinyarwanda inyajwi zishobora kuba indomo ni eshatu gusa ari zo: **a**, **i** na **u**.

Indanganteko: Indanganteko ni akaremajambo k'izina kagaragaza inteko y'iryo zina. Mu Kinyarwanda indanganteko ni cumi n'esheshatu ari zo: **mu**, **ba**, **mu**, **mi**, **ri**, **ma**, **ki**, **bi**, **n**, **n**, **ru**, **ka**, **tu**, **bu**, **ku**, **ha**. Mu nteruro amagambo menshi yisanisha n'izina agafata indanganteko y'iryo zina ho indangasano.

Urugero: ikigori kiza **ki**nini na**ki**bonye **ki**raryoshye.

Igicumbi: Igicumbi ni igice kidahinduka iyo tugoragoza izina turisanisha mu nteko zinyuranye (turitubya, turitubura, turishondeka) kandi icyo gice ni cyo iryo zina riba rishingiyeho.

Urugero: ikigori (nt.7), akagori (nt.12), utugori (nt.13), urugori (nt.11), ibigori (nt. 8). Igice kitahindutse ni "**gori**" ni ukuvuga ko igicumbi k'ijambo ikigori ari "**gori**".

Umwitozo ku turemajambo tw'izina

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Garagaza uturemajambo (intego) tw'amazina yanditse mu nyuguti z'ibara:

1. **Imfubyi** yumvira mu rusaku.
2. Iyo umuntu agize **ubwoba** bwinshi avuza **induru**.
3. **Akebo** kajya iwa Mugarura.
4. Abantu bose bakwiye kwirinda no gukumira ubwandu bw'**agakoko** gatera sida.

Izina	Uturemajambo
1. imfubyi	i-n-pfubyi
2. ubwoba Induru	u-bu-oba i-n-ruru
3. akebo	a-ka-ibo
4. agakoko	a-ka-koko

Isomo rya gatandatu: Amategeko y'igenamajwi.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza ibimenyetso by'amategeko y'igenamajwi bikoreshwa n'uko bisomwa. - Kugaragaza amategeko y'igenamajwi ajyanye n'inyajwi n'ajyanye n'ingombajwi mu izina.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu aha abanyeshuri interuro zirimo amagambo yanditse mu ibara akabasaba kuyashakira uturemajambo bagaragaza uko amajwi yagiye ahinduka muri ayo mazina basesenguye.

Igikorwa

Itegereze interuro wahawe, amazina yanditse mu ibara uyashakire uturemajambo ugaragaza uko amajwi yagiye ahinduka muri ayo mazina wasesenguye.

a) Iyo abantu bakina babira **ibyuya**.

b) Umuntu unyoye ibiyobyabwenge ata **ubwenge**.

c) **Igikoko** cyari kigiye kumurya avuza **induru** kirahunga.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

a) Iyo abantu bakina babira **ibyuya**.

Ibyuya: i-bi-uya

b) Umuntu unyoye ibiyobyabwenge ata **ubwenge**.

Ubwenge: u-bu-enge

c) **Igikoko** cyari kigiye kumurya avuza **induru** kirahunga.

- **Igikoko: i-ki-koko**
- **Induru: i-n-ruru**

d) Abakobwa barenze ubwangavu bitwa **abari**.

Abari: a-ba-ari

Urebye uturemajambo tugize ijambo ukatugereranya n'uko tuvuga, wasanga hari
amajwi ashobora:
– guhinduka andi: **u** yahindutse **w**, **i** yahindutse **y, k** yahindutse **g.**
– kuburizwamo: **a** yaburijwemo.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amategeko y'igenamajwi ajyanye n'inyajwi n'ajyanye n'ingombajwi.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kugaragaza ibimenyetso by'amategeko y'igenamajwi bikoreshwa n'uko bisomwa. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure ugaragaze ibimenyetso by'amategeko y'igenamajwi bikoreshwa n'uko bisomwa.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Amategeko y'igenamajwi ajyanye n'inyajwi n'ajyanye n'ingombajwi

Inshoza y'amategeko y'igenamajwi

Ubusanzwe akaremajambo ni akanyabumwe gato katagira inyito yihagije, katiyunze n'utundi turemajambo. Igenamajwi rero ni umutwe w'ikibonezamvugo wiga uko amajwi agize uturemajambo ahinduka iyo ahuriye mu ijambo cyangwa hagati y'amagambo. Ntituvuga dukurikije uturemajambo:

Ntituvuga	**Tuvuga**
u – mu – ana	**umwana**
u – tu - tara	**udutara**
a – ba - orozi	**aborozi**
i – n – yira	**inzira**
u – mu – hinzi	**umuhinzi**

Urebye uturemajambo tugize ijambo ukatugereranya n'uko tuvuga, wasanga hari amajwi ashobora:
– guhinduka andi: u yahindutse w, t yahindutse d, y yahindutse z.
– kuburizwamo: a yaburijwemo.
Tugendeye ku ngero twihaye, twakwibaza igihe u ihinduka w, t igahinduka d, naho a ikaburizwamo. Igisubizo ni uko u ihinduka w iyo iri imbere y'inyajwi, t
igahinduka **d** iri imbere y'ingombajwi y'indagi naho **a** iburizwamo iyo iri imbere y'inyajwi.
Ibimenyetso n'impine bikoreshwa
Dore ibimenyetso by'amategeko y'igenamajwi bikoreshwa n'uko bisomwa:
a) J: iki kimenyetso gisomwa «Inyajwi»
b) GR: iki kimenyetso gisomwa «Ingombajwi y'indagi»
c) → : ihinduka

Urugero: i → y: i ihinduka y; u → w: u ihinduka w
d) +: na cyangwa ikurikiwe na
Urugero: a + i: a na i cyangwa a ikurikiwe na i
e) / : iki kimenyetso gisomwa «Iyo» cyangwa «mu gihe».
Urugero: i→ y/… : i ihinduka y iyo…
t → d /… : t ihinduka d iyo…
f) - : iki kimenyetso cy'akanyerezo kerekana umwanya ijwi rihinduka ryari ririmo. Ni ukuvuga imbere cyangwa inyuma y'irindi jwi runaka, cyangwa se hagati y'amajwi abiri.
Urugero: y → z / n-: y ihinduka z iyo iri inyuma ya n
i → y/ - J: i ihinduka y iyo iri imbere y'inyajwi
g) ø: iki kimenyetso gisomwa «iburizwamo»
Urugero: a→ ø / - J: a iburizwamo iyo iri imbere y'inyajwi
t → ø / n-s: t iburizwamo iyo iri hagati ya **n** na **s**

Imbonerahamwe y'amategeko y'igenamajwi ajyanye n'inyajwi n'ajyanye n'ingombajwi

Izina		**Intego**	Itegeko
1.	ibyatsi	i-bi-atsi	i→y/-J
2.	umwana	u-mu-ana	u→w/-J
3.	aborozi	a-ba-orozi	a→ ø /-J
4.	ubwuzu	u-bu-uzu	u→w/-J
5.	amenyo	a-ma-inyo	a+i→e
6.	icyaha	i-ki-aha	i→y/-J; ky→cy mu nyandiko
7.	uduti	u-tu-ti	t→d/-GR
8.	inzuzi	i-n-uzi	Igicumbi gifata z mu nt.10
9.	agasaza	a-ka-saza	k→g/-GR
10.	insina	i-n-tsina	t→ ø /n-s
11.	inzira	i-n-yira	y→z/n-
12.	imfunguzo	i-n-funguzo	n→m/-f
13.	impamba	i-n-hamba	n→m/-h; mh→mp mu nyandiko
14.	imbeba	i-n-beba	n→m/-b

15.	imfura	i-n-pfura	n→m/-p; p→ ø /m-f
16.	indabo	i-n-rabo	r→d/n-
17.	impapuro	i-n-papuro	n→m/-p
18.	inshakura	i – n - cakura	c→sh/n-

Ikitonderwa:
Aya mategeko, uhereye ku rya mbere ukageza ku rya gatandatu ajyanye n'inyajwi naho andi asigaye ajyanye n'ingombajwi.

Umwitozo ku mategeko y'igenamajwi

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Garagaza uturemajambo (intego) tw'amazina yanditse mu nyuguti z'ibara:
1. **Imfubyi** yumvira mu rusaku.
2. Iyo umuntu agize **ubwoba** bwinshi avuza **induru**.
3. **Akebo** kajya iwa Mugarura.
4. Abantu bose bakwiye kwirinda no gukumira ubwandu bw'**agakoko** gatera sida.

Izina	Uturemajambo	Itegeko
1. imfubyi	i-n-pfubyi	n→m/-p; p→φ/m-f
2. ubwoba Induru	u-bu-oba i-n- ruru	u→w/-J r→d/n-
3. akebo	a-ka-ibo	a+i→e
4. agakoko	a-ka-koko	k→g/-GR

2.4.3. Umwandiko: Mucyo turwanye ibiyobyabwenge

Isomo rya karindwi: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Murabona iki kuri iyi shusho?
Umukobwa n'umuhungu bafite ibyapa mu ntoki bishushanyijeho amacupa, inkono y'itabi...
b) Aya macupa ni ay'iki ?
Inzoga zinyuranye n'ibiyobyabwenge nka kore, itabi n'ibindi.
c) Muratekereza ko abivugaho iki? Arabyamagana. Mubiboneye he?
Ku cyapa handitseho ngo turwanye ibiyobyabwenge kandi bicishijemo ikimenyetso cyo gukuba gitukura kivuga ko ibyo bintu bitemewe.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga ku biki?
Ububi bw'ibiyobyabwenge.

2. Abo werekezaho impanuro cyane ni ba nde?
Ni urubyiruko.
3. Uyu muntu utanga inama urabona ari nka nde?
Umwana w'umukobwa wiga mu mashuri yisumbuye nko mu wa mbere.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho badasoma neza kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

1. Shaka impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko:

a) Rwanda rw'ejo: abakiri bato; abakibyiruka.

b) Umunyenga: ibyishimo

c) Mukaba isandi: mugasakuza cyane; mugasahinda.

d) Mugasizora: mugakabya; mukarengera.

e) Ubwangwe: ubugoryi.

f) Guhekura: kwicira urubyaro.

2. Shaka imbusane z'amagambo akurikira:

a) Ibisenya ≠ ibyubaka

b) Kumena ibanga ≠ kubika ibanga

c) Kwerekeza amashuri ≠ guhunga amashuri

d) Kubirwanya ≠ kubishyigikira

e) Guhishira ≠ kugaragaza

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo wo gukoresha amagambo bahawe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Garagaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira, nurangiza uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) **Mugakabya** : mugasizora

Abanyoye ibiyobyabyenge basizora mu gukora nabi.

b) **Mugahindana** : mugata isura

Uwokamwe n'ibiyobyabwenge usanga yarataye isura.

c) **Abavuzi** : abaganga

Abaganga bari mu bajyanama bo kurwanya ibiyobyabwenge.

d) **Urubyiruko** : Rwanda rw'ejo

Abana bakiri bato bagombwa kwirinda ibiyobyabwenge kuko nibo Rwanda rw'ejo.

e) **Umusanzu** : umuganda

Twese duhaguruke dutange umuganda turwanya ibiyobyabwenge.

f) **Kugira ibanga**: kubika ibanda

Kubika ibanga bigomba kuturanga ntitugasamare.

Isomo rya munani: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, imfashanyigisho z’iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n’umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw’ibibazo yabaza n’urugero rw’ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Mucyo turwanye ibiyobyabwenge.
b) Uwo mwandiko wibandaga ku biki?
Ku bubi bw’ibiyobyabwenge.
c) Erekana uburyo uyu mwandiko ufite ikiciro runaka cy’abantu wibandaho.
Izi ngaruka umwandiko urazerekeza ku rubyiruko, ukagaragaza ko ari rwo rwibasiwe cyane n’iki cyorezo.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko “Mucyo turwanye ibiyobyabwenge” maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Kuki dukwiriye kwamagana ibiyobyabwenge?

Nuko byangiza ubwonko, bigashora abantu mu ngeso mbi, kandi bigasesagura n'umutungo ndetse n'amahoro mu muryango.

b) Erekana ingeso mbi ziterwa no kunywa ibiyobyabwenge zagaragajwe muri uyu mwandiko?

Bitera guta umurongo, kumena ibanga, kuba isandi, kuba matene no guta isura, guhitana n'abantu, guta ubwenge, guta ishuri, kubura kubaka no kubyara, kutibuka umushinga, gutesha umutwe ababyeyi, gutenguha abagukunda,gutaha usa n'igisimba, guhohoterana.

c) Ni izihe ngaruka mbi mu muryango nyarwanda zivugwa mu mwandiko zituruka ku biyobyabwenge?

Amahoro arayoyoka biturutse ku kuba : umuntu unywa ibiyobyabwenge ntashobora kwibuka ejo hazaza, kubaka no kubyara nta no kwibuka undi mushinga. Gutesha umutwe ababyeyi, ndetse no gutenguha abagukunda.

d) Ubundi mu Rwanda ibiyobyabwenge bikoreshwa n'urubyiruko gusa? Sobanura igisubizo cyawe.

Oya, si urubyiruko rubibikoresha gusa.

Impamvu ni uko iyo witegereje ubona n'abantu bakuze, ndetse ab'ibitsina byombi usanga na bo babikoresha.

e) Ni ubuhe buryo batubwira twatangamo umusanzu mu kurwanya ibiyobyabwenge?

Ni ugufata ingamba zo kurwanya ibiyobyabwenge, tukareka kubinywa no kubitanga cyangwa ngo duhishire aho tubibonye ndetse tugatanga umuganda wo gutanga amakuru no kujya dutungira agatoki ababishinzwe, igihe tubiciye iryera.

f) Ubona ari iki cyakorwa ngo ibiyobyabwenge bicike mu rubyiruko.

Kugira ngo ibiyobyabwenge bicike burundu hagomba gufatwa ingamba zikarishye. Ubifatanywe abinywa cyangwa abicuruza agahanwa by'intangarugero.

Isomo rya kenda: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?
Mucyo turwanye ibiyobyabwenge.
b) Wibandaga ku biki muri rusange?
Ingaruka z'ikoresha ry'ibiyobyabwenge cyanecyane ku rubyiruko.
c) Bwirana na mugenzi wawe wicaye hafi yawe nibura ebyiri mu ngaruka z'ibiyobyabwenge.
Gutuma umuntu yangirika mu bwonko, gutuma umuntu yishora mu ngeso mbi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Uyu mwandiko ni bwoko ki? Utaniye he n'indi myandiko dusanzwe dusoma?
Ni umuvugo. Impamvu ni uko ufite uturango tw'umuvugo ari two: Kwandikwa mu mikarago, gukoresha ikeshamvugo, Gutangizwa inyuguti nkuru kuri buri mukarago, kuba imikarago ifite injyana inogeye amatwi...
b) Ni izihe ngingo z'ingenzi n'iz'ingereka tubona muri uyu mwandiko?
Iz' ingenzi:
Ububi bw'ibiyobyabwenge
Ibiranga uwanyoye ibiyobyabwenge
Iz'ingereka: kubireka, kubirwanya, kutabitanga, gutanga amakuru igihe tubibonye, abashinzwe umutekano.
c) Gereranya ubuzima bw'abantu tubona umunsi ku wundi n'ibivugwa mu mwandiko.
Abantu tubona umunsi ku wundi bakoresha ibiyobyabwenge bagaragaraho ingaruka zavuzwe mu mwandiko.
d) Uretse ingaruka zavuzwe mu mwandiko ni izihe ngaruka zindi waba uzi zituruka ku kunywa ibiyobyabwenge.
Umuntu unywa ibiyobyabwenye ntashobora kugira umuco wo kuzigama kuko aba yaratwawe n'ibiyobyabwenge nyine. Kubera ko babinywa bagahindura imyifatire ahanini barangwa n'urugomo ntibashobora no kwimakaza umuco w'amahoro. Izindi ngaruka zirimo guta umuco, kutiyubaha, ubwomanzi, ubwicanyi...

Isomo rya cumi: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyijyaho impaka mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Mucyo turwanye ibiyobyabwenge.
b) Umuhanzi yaranguruye ijwi abwira nde?
Abana bacu Rwanda rw'ejo.
c) Yasoje asaba iki?
Kubifatira ingamba tukabirwanya twivuye inyuma.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, ubasabe gukora igikorwa cyo kujya impaka kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro mpaka abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, muge impaka ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma mugere ku mwanzuro w'ikiganiro mpaka.

Insanganyamatsiko:

Nta ngamba zishobora kubuza ibiyobyabwenge gusakara mu bana b'u Rwanda.

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kigaaniro mpaka kugira ngo babone uko bakora icyo gikorwa.

Mu gihe bajya impaka, tega amatwi uko bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo ahakenewe ubwunganizi mu migendekere myiza y'impaka ubutange.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' umwanzuro wafatwa:

Ingamba zirahari kuko igihe twese tuzaba twabihagurukiye, tukabirwanya twivuye inyuma, tugatanga amakuru y'aho tubizi hose. Leta na yo igafatira ibihano bikaze ababinywa n'ababicuruza, bizacika.

Isomo rya cumi na rimwe: Gukosora umukoro ku muvugo: Kuvuga umuvugo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Kuvugira umuvugo mu ruhame yubahiriza isesekaza.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?
Mucyo turwanye ibiyobyabwenge.
b) Ni ikihe kiciro cy'abantu uwo mwandiko wibandaho?
Ikiciro cy'urubyiruko.
c) Uwo mwandiko ukubiyemo irihe somo?
Ukubiyemo isomo ryo kwirinda ibiyobyabwenge kuko bitesha umurongo.

II. Uko isomo ryigishwa

Saba abanyeshuri guhiganwa batondagurira umuvugo bafashe mu mutwe imbere ya bagenzi babo.

Igikorwa

Buri wese ku giti ke, muhiganwe kuvugira umuvugo mwafashe mu mutwe imbere ya bagenzi banyu mwubahiriza isesekaza rikwiye.

Mu gihe bahiganwa gutondagurira umuvugo imbere ya bagenzi babo, genda ubaha umanota, hanyuma ubatangarize uko bakurikiranye mu gukora neza icyo gikorwa, unabamenyeshe aho batabikoze neza kugira ngo bazashobore kuhakosora.

2.4.3. Umuvugo

Isomo rya cumi na kabiri: Umuvugo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'umuvugo. - Guhanga umuvugo yigana uwo bize.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ubuvanganzo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo byerekeza ku mwandiko baheruka kwiga.

Igikorwa

a) U**mwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**
Mucyo turwanye ibiyobyabwenge
b) Ni iki wawusigaranyemo?
Ni uko ngomba kwirinda ibiyobyabwenge kuko bifite ingaruka mbi cyane ku buzima.
c) Ni iki umuhanzi asaba buri Munyarwanda?
Buri Munyarwanda asabwa kureka kubinywa no kubitanga no guhishira aho abibonye.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga umuvugo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kongera gusoma umwandiko "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge" kugira ngo batahure inshoza n'uturango by'umuvugo.

Igikorwa

Mu matsinda, mwongera usome umwandiko "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge" hanyuma mutatahure inshoza n'uturango by'umuvugo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza n'uturango by'umuvugo

Inshoza

Umuvugo ni igihangano cy'ubuvanganzo (ubwoko bw'umwandiko w'ubuvanganzo) nyabusizi kinogeye amatwi kubera injyana yumvikanamo, gikoreshejemo imvugo ijimije yiganjemo uturango tw'ikeshamvugo (tw'ubusizi) kivuga ku nsanganyamatsiko runaka, kigasingiza (kikarata) cyangwa kikanenga umuntu cyangwa ikintu runaka.

Uturango

- Umuvugo urangwa n'ibi bikurikira:
- Uba ufite injyana ku buryo uwumva anyurwa amatwi
- Uba wanditse mu mikarago; si interuro zisanzwe nk'izo mu yindi myandiko
- Buri mukarago utangirwa n'inyuguti nkuru
- Ukoresha imvugo ijimije kandi itatse inganzo (yiganjemo uturango tw'ikeshamvugo (tw'ubusizi)
- Ku bijyanye n'ikivugwaho, umuvugo uba ufite insanganyamatsiko uvugaho, urata cyangwa unenga umuntu cyangwa ikintu.

Isomo rya cumi na gatatu: Guhanga umuvugo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Guhanga umuvugo bigana uwo bize no kuwuvugira imbere y'abandi.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka isomo baheruka kwiga kugira ngo bibafashe kwinjira mu isomo rishya.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni irihe somo duheruka kwiga?
Duheruka kwiga umuvugo.
b) Umuvugo twize witwa ngo iki?
Uwo muvugo "Mucyo turwanye ibiyobyabwenge".
c) Twabonye ko umuvugo urangwa n'iki?
- Uba ufite injyana ku buryo uwumva anyurwa amatwi
- Uba wanditse mu mikarago; si interuro zisanzwe nk'izo mu yindi myandiko
- Buri mukarago utangirwa n'inyuguti nkuru
- Ukoresha imvugo ijimije kandi itatse inganzo (yiganjemo uturango tw'ikeshamvugo (tw'ubusizi)
- Ku bijyanye n'ikivugwaho, umuvugo uba ufite insanganyamatsiko uvugaho, urata cyangwa unenga umuntu cyangwa ikintu.

II. Uko isomo ryigishwa

Sabasaba abanyeshuri gukora umwitozo wo guhanga umuvugo bubahiriza uturango twawo, nibarangiza bawuvugire imbere ya bagenzi babo bubahiriza isesekaza rikwiye.

Igikorwa

Hanga umuvugo wubahiriza uturango twawo hanyuma uwuvugire imbere ya bagenzi bawe kandi wubahiriza isesekaza rikwiye.

Nyuma yo guhanga imivugo inyuranye, genda ubakosora hanyuma imivugo yabo bayivugire imbere ya bagenzi babo, unabamenyeshe aho batabikoze neza kugira ngo bazashobore kuhakosora.

2.6. Isuzuma risoza umutwe wa kabiri

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa kabiri

Ubushobozi bwo:

- Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko;
- Ubushobozi bwo guhanga umuvugo yubahiriza uturango twawo;
- Ubushobozi bwo gusesengura amazina agaragaza uturemajambo twayo n'amategeko y'igenamajwi yakoreshejwe.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1. Ni nde munyeshuri uvugwa mu mwandiko ko akoresha ibiyobyabwenge?
Ni Mugabo
2. Ni ikihe kiyobyabwenge bamusanganye mu mufuka?
Inzoga y'inkorano
3. Vuga andi mazina y'ibiyobyabwenge babonye ubwo bari mu isaka ku ishuri.
Waragi, itabi, utuyoga dufunze mu dushashi...
4. Hari icyo mwaba muzi ku biyobyabwenge?
Yego kirahari. Ibiyobyabwenge ni ibintu byose byangiza imikorere y'ubwonko n'umubiri muri rusange. Umuntu ubifashe ahita ahindura imyifatire ntabe agishoboye gutekereza neza no gukora nk'abantu bazima.
5. Tanga ubuhamya waba uzi ku bubi bw'ibiyobyabwenge.
(Baratanga ubuhamya butandukanye)
6. Vuga ingaruka z'ibiyobyabwenge: mu muryango, ku munyeshuri, ku buzima, ku mutekano,no ku bukungu bw'igihugu.
Mu muryango: Abagize umuryango ubamo ibiyobyabwenge barangwa n'amakimbirane, kutubahana, gukoresha nabi umutungo w'urugo; bishobora no gutuma habaho gucana inyuma ku bashakanye, kandi n'icyubahiro cy'umuryango kiratakara.
Ku munyeshuri: Bishobora agakoko gutuma ata ishuri, asubira inyuma mu myigire bitewe no kwishora mu biyobyabwenge.Bishobora no gutuma ashaka

kudakurikiza amategeko y'ishuri no guhangana n'abayobozi b'ishuri kubera ibiyobyabwenge.
Ku buzima: Byangiza ubwonko n'umubiri, kandi bishora abantu mu ngeso mbi zabakururira akaga karimo nko kwandura gatera sida, gukomereka, ndetse n'urupfu tutarwibagiwe.
Ku mutekano: Abafata ibiyobyabwenge barawuhungabanya, bamwe barara basakuza, abandi bataha mu ngo zitari izabo bayobewe inzira ibacyura, abandi bahohotera abandi na bo ubwabo batiretse.
Ku bukungu bw'Igihugu: Ibiyobyabwenge birahenda, n'ibikorwa byo kubikumira bigahenda, ndetse n'abo byokamye batakaza imbaraga zari gutanga umusaruro.

7. Ni uruhe ruhare abanyeshuri bo ubwabo bashobora kugira mu kurwanya ibiyobyabwenge haba mu kigo no hanze yacyo?

Mu kigo: Kurushaho kwerekana ingaruka zabyo, gushyiraho amatsinda (amahuriro) yo kubirwanya.
Hanze y'ikigo: Gukomeza gusobanura ingaruka zabyo no gukangurira abantu kubyirinda.

8. Ni iyihe nama wagira abayobozi n'abanyeshuri mu gukumira no kurwanya ibiyobyabwenge ku ishuri?

Abayobozi nabagira inama yo gukomeza gusobanurira abo bayobora ububi bw'ibiyobyabwenge, bakabasobanurira n'uburyo bwo kubyirinda, kandi bagashishikariza abanyeshuri kujya mu matsinda yo kubirwanya.
Abanyeshuri nabagira inama yo gutega amatwi no gukurikiza impanuro bagezwaho n'abayobozi; bakibumbira mu matsinda yo kubirwanya ndetse n'andi akorera mu kigo kuko bituma batabona umwanya wo kurangara ngo bage mu ngeso mbi nk'izo. N'aho babimenye kandi bakihutira gutanga amakuru ku babishinzwe ngo babikumire amazi atararenga inkombe.

II. Inyunguramagambo:

1. **Tanga impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko**

a) **Idasanzwe**: itamenyerewe
b) **Biramuyobera**: bimubera urujijo.
c) **Kwihanangiriza**: kwiyama umuntu bamusaba kutazasubira amakosa yakoze.
d) **Intangarugero**: ukora ibyiza bishimwa n'abandi ndetse bakabifata nk'ikitegererezo.
e) **Agaragiwe**: yungirijwe, aherekejwe.

2. **Tanga imbusane z'amagambo akurikira**

a) Kwirinda ≠ kwishora
b) Gutangira ≠ gusoza
c) Yakererewe ≠ yazindutse
d) Ibibujijwe ≠ ibyemewe
e) Kwitsa ijambo ≠ gukomeza ijambo

3. **Garagaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira**

a) **Byangiza**: byica
b) **Mwabonye bucya**?: mwaramutse?
c) **Ntunyandagaze**: ntunteze abantu
d) **Yongeraho**: yungamo
e) **Inyangamugayo**: intangarugero

III. Ikibonezamvugo

Garagaza uturemajambo (intego) tw'amazina yanditse mu nyuguti z'umukara tsiri mu nteruro zikurikira n'amategeko y'igenamajwi yubahirijwe (mu mpine).

1. Nabonye **imfizi** irisha mu rwuri.
2. **Inyana** y'**insindirano** ironka ntitsimba.
3. **Akebo** kaboshye neza kagura amafaranga menshi.
4. **Imyumbati** y'imiribwa iraryoha.
5. **Abiru** bari bazi amabanga menshi 6. Mu rugo dusukura **icyumba** tuuraramo.
7. Umuhigi ntatana n'**impigi** ze.
8. Buri wese age afura **umwambaro** we.
9. Kubera izuba twasaruye **udushyimbo** duke.

Ibisubizo:

Imfizi: i – n – pfizi	n →m/-f ,	p→ ø/m-f
Inyana: i – ø – nyana	Nta tegeko.	
Insindirano: i –n – tsindirano	t→ ø /n-s	
Akebo: a – ka – ibo	a+i →e	
Imyumbati: i – mi – umbati	i→y/-J	
Abiru: a – ba – iru	a→ ø /- J	
Icyumba: i – ki – umba	i→y/-J,	ky→cy mu nyandiko.
Impigi: i – n – higi	n→m/-h,	mh →mp mu nyandiko.
Umwambaro: u – mu – ambaro	u→w/- J	
Udushyimbo: u – tu – shyimbo	t→d/-GR	

2.6. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

1. Mu nteruro zikurikira garagaza uturemajambo tw'amagambo aciyeho akarongo n'amategeko y'igenamajwi.

a) Ubwato bwambuka amazi.
b) Ukwezi kugira ibyumweru bine.
c) Uriya mwana yambaye inshabari
d) Imfura ni iyo wapfa ikakurerera.
e) Mpagaze mu mpinga mvuza impundu.
f) Bakubuza imyeyo igakesha imbuga.

• Imyitozo nzamurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

1. Mu nteruro zikurikira garagaza uturemajambo tw'amagambo aciyeho akarongo n'amategeko y'igenamajwi.

a) **Ubwato** bwambuka amazi.
b) **Ukwezi** kugira **ibyumweru** bine.
c) Uriya mwana yambaye **inshabari**
d) **Imfura** ni iyo wapfa ikakurerera.
e) Mpagaze mu mpinga mvuza **impundu**.
f) Bakubuza **imyeyo** igakesha **imbuga**.

Ibisubizo:

Ubwato: u – bu – ato u→w/- J
Ukwezi: u – ku – ezi u→w/- J
Ibyumweru: i – bi – umweru i→y/ - J
Inshabari: i – n – cabari c→sh/nImfura: i – n – pfura n→m/-f, p→φ/m-f
Impundu: i – n – hundu n→m/-h, mh →mp mu nyandiko
Imyeyo: i – mi – eyo i→y/-J

Imbuga: i – n – buga n→m/-b

2. Hanga umuvugo mugufi urata umuntu cyangwa ikindi kintu wishakiye, ariko wubahiriza uturango tw'umuvugo.

Umwarimu areba ko imivugo bahanze yubahirije uturango tw'umuvugo, akabagira inama aho biri ngombwa.

3. Fata mu mutwe umuvugo: "Hoshi genda biyobyabwenge" maze uzawuvugire imbere ya bagenzi bawe.

Umwarimu areba ko bafashe mu mutwe umuvugo bahawe, akumva uko bawuvuga, akabagira inama aho biri ngombwa.

- **Imyitozo nyagurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ikibazo n'ibisubizo byatangwa:

Hanga umuvugo mugufi ku nsanganyamatsiko wihitiyemo, wubahiriza uturango twawo.

Abanyeshuri barahanga imivugo itandukanye, umwarimu abakosore areba ko bubahirije amabwiriza yo guhanga umuvugo.

2.7. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

I. Umuvugo: Hoshi genda biyobyabwenge!

Biyobyabwenge reka nkurwanye
Biyobyabwenge hoshi gatsindwe
Biyobyabwenge uhora utugenza
Uko umunsi wije ufata ugahonda
Umunsi ukeye ugera amajanja.

Abacu utwara ujugunya hirya
Reka tukurwanye ingaruka zawe
Uzihisha cyane ariko zirazwi
Gahore utsindwa uhere iyo hirya

U Rwanda rwacu ruhumeke.

Ubwo bugingo uhora uyogoza
Bugaruke iwabwo butekane
Abana bacu bakure neza
Bubake urwacu ruzira icyasha.

II. Imigani migufi ijyanye n'uyu mutwe w'ibyigwa

Imigani migufi n'isano iri hagati yayo no kurwanya ibiyobyabwenge mu rubyiruko:

Igiti kigororwa kikiri gito.

Aho bihuriye ni uko abantu bakwiye kwigishwa kurwanya ibiyobyabwenge bakiri bato.

Nta cyo bitwaye irabanza icyo nakoze igaheruka.

Bihuriye aho umuntu unywa ibiyobyabwenge abinywa yishimye nyuma bikazamugiraho ingaruka mbi cyane.

Mbwira uwo mugendana ndakubwira uwo uri we.

Aho bihuriye ni uko ababinywa usanga bagirana urugomo.

Ihene mbi ntuyizirikaho iyawe.

Aho bihuriye ni uko ababinyoye mbere babyanduza abandi.

Nyamwanga kumva ntiyanze kubona.

Aho bihuriye ni uko ibiyobyabwenge bikururira umuntu akaga kandi yaragiriwe inama akanga kuzikurikiza.

III. Kuzuza imigani migufi ukoresheje amatsinda y'amagambo yatanzwe: Amatsinda y'amagambo yatanzwe: ikagukura mu bagabo, kimena inda, Umwana apfa.

Imigani migufi yo kuzuza

Igisiga cy'urwara rurerure ...... (kimena inda)

.... mu iterura. (umwana apfa)

Uyikura mu kabindi ...... (ikagukura mu bagabo)

UMUTWE WA GATATU: IBIDUKIKIJE

III.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga ku bidukikije;
- Kwandika yubahiriza utwatuzo n'imikoreshereze y'inyuguti nkuru.

III.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Akamaro ko kubungabunga ibidukikije (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Imikoreshereze y'utwatuzo dusoza interuro (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

III.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Kubungabunga ibidukikije u Rwanda rwabigize intego. Sobanura mu magambo yawe uko ubona bihagaze.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku buringanire n'ubwuzuzanye mu muryango akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Abantu bose basabwa kubungabunga ibidukikije aho batuye;

- Mu bikorwa rusange abantu bakora ibikorwa bijyanye no kubungabunga ibidukikije nko gutera ibiti, gusukura amazi, kurwanya isuri;

- Abagize umuryango basigaye bajya inama ku bijyanye no kubungabunga ibidukikije.

III.4. Amasomo ari mu mutwe wa gatatu n'igihe yagenewe

Umutwe wa mbere: Ibidukikije		**Umubare w'amasomo: 15**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Amazi n'akamaro kayo		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	**- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe.** **- Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.**	**Isomo 1**
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.**	**Amasomo 2**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.**	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	**Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.**	**Isomo 1**

Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda		
Isomo rya gatanu: Imikoreshereze y'inyuguti nkuru	**- Gutahura imikoreshereze y'inyuguti nkuru. - Kwandika yubahiriza imikoreshereze y'inyuguti nkuru.**	**Amasomo 2**
Umwandiko: Inyamaswa zo mu mazi		
Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko.	**- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.**	**Isomo 1**
Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.**	**Amasomo 2**
Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.**	**Isomo 1**
Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	**Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.**	**Isomo 1**
Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda		
Isomo rya cumi: Imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze	**Kugaragaza imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze.**	**Amasomo 2**
Isuzuma risoza umutwe wa mbere		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Isomo 1**

3.4.1. Umwandiko: Amazi n'akamaro kayo

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza.** **- Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Amazi n'akamaro kayo" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Kuri iki gishushanyo murabonaho iki?

Umugezi, ibiti n'ibindi bimera.

b) Ari imigezi, inzuzi n'ibiyaga byose bihurira ku ki?

Byose bihurira ku kuba ari amazi.

c) Amazi muyaziho iki?

Amazi ni ubuzima; iyo ari meza ntagira ibara, impumuro, uburyohe; akoreshwa mu mirimo myinshi.

d) Ese umuntu atanyoye amazi yabaho?

Oya, ubuzima bwahagarara.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga ku ki?
Ku mazi.
2. Amazi yavuye he?
Ayo mazi ni ubutunzi Imana yaturemeye.
3. Igice kinini k'isi dutuye kigizwe n'iki?
Kigizwe n'amazi.
4. Amazi arangwa n'iki iyo adafite umwanda?
Kutagira ibara, uburyohe ndetse n'impumuro.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Amazi n'akamaro kayo" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

1. Shaka impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko

a) Avubukamo: asohokamo

b) Imivu: Isuri.

c) Uruhererekane: urukurikirane.

d) Guponda sima: kuyitunganya.

e) Akaga: ibyago.

2. Shaka imbusane z'amagambo akurikira; nurangiza uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) Ubuzima ≠ urupfu

Ubuzima burangirira ku rupfu.

b) Rishyushya ≠ rikonjesha

Ijoro rikonjesha ubutaka.

c) Ushyushye ≠ ukonje

Umutobe ukonje umara inyota.

d) Bisohora ≠ byinjiza

Iyo ibinyabuzima bihumeka byinjiza umwuka mwiza.

e) Imanukana ≠ izamukana

Indege igurutse izamukana n'ibirimo byose.

3. Garagaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira; nurangiza uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

Kuvugaho: kuganiraho

Ibibazo birakemuka iyo abantu babiganiyeho.

b) Rivuye: ricanye

Mu gihe izuba ricanye cyane ubushyuhe buba bwinshi.

c) Atunganyije: asukuye

Amazi akwiye kunyobwa asukuye

d) Ngombwa: ingenzi

Kurya indyo yuzuye ni ingenzi mu buzima.

e) Byifashisha: bikenera

Ibimera bikenera amazi menshi.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije yatanzwe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje rimwe muri aya magambo cyangwa amatsinda y'amagambo yatanzwe:

Ingenzi, ishwagara, amatungo, amapfa, imvura

Abantu sibo bakenera amazi gusa n'**amatungo** ayabuze yashira

Amashyamba agira uruhare rukomeye mu gutuma **imvura** igwa

Mu bwubatsi, no mu gusukura amazi mu nganda **ishwagara** irakoreshwa

Izuba ryavuye igihe kirekire ritera **amapfa**.

Amazi ni **ingenzi** mu buzima kuko agize bitatu bya kane by'umubiri w'umuntu.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka gusoma ufite uwuhe mutwe?

Amazi.

b) Uvuga ku biki muri make?

Ku nkomoko y'amazi n'akamaro kayo.

c) Amazi yo kunywa agomba kuba ameze ate? Kuki?

Agomba kuba asukuye. Kuko bitabaye ibyo yatera ingaruka ku buzima bw'uyanyoye.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Amazi n'akamaro kayo" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe

hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Ni hehe twasanga amazi ku isi?**

Amazi amwe tuyasanga mu migezi, mu nzuzi, mu biyaga no mu nyanja, andi tukayasanga mu butaka yacengeyemo nyuma yo kugwa kw'invura.

2. Sobanura isano iri hagati y'amazi y'imvura n'ay'amasoko.

Amazi y'amasoko akomoka ku y'imvura aba yarinjiye mu butaka, hanyuma yamara kuba menshi akavubukamo.

3. Sobanura inkomoko y'imvura.

Imvura ikomoka ku ruhererekane rw'amazi. Izuba iyo ricanye rishyushya amazi yo mu nyanja, mu biyaga, mu nzuzi, mu migezi, no mu butaka, maze agahinduka umwuka. Hamwe n'uwo ibinyabuzima na byo bisohora bihumeka. Uwo mwuka ni wo uvamo ibihu bizamuka mu kirere bigahinduka ibicu bizabyara imvura.

4. Ese amazi dusanga ku misozi aba asukuye ? Sobanura igisubizo cyawe.

Oya, aba yanduye. Kuko yivangamo imyanda.

5. Ni ubuhe buryo twasukuramo amazi yo kunywa iwacu mu rugo?

Uburyo bwiza bwo gusukura amazi yo kunywa ni ukuyateka, gushyiramo imiti yica udukoko, cyangwa abifite bakongeraho no kuyanyuza muri firitiri. Ariko ashobora no gusukurirwa mu nganda zabugenewe.

6. Vuga ingaruka zo kunywa amazi adasukuye.

Ashobora gutera indwara zitandukanye, kandi byatuma umuntu ahora yikanga ko yanyoye imyanda.

7. Sobanura akamaro k'amazi mu mibereho y'ibinyabuzima.

Amazi ni ingenzi ku binyabuzima kuko abuze ubuzima bw'inyamaswa n'abantu bwahagarara. Inyamaswa zirayanywa n'abantu barayanywa, bakayiyuhagira bakanayakoresha no mu yindi mirimo y'isuku. Ibimera nabyo birayanyunyuza akabirinda kuma ndetse bikamererwa neza.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Amazi n'akamaro kayo.

b) Uwo mwandiko uvuga ku ki?

Uvuga ukuntu amazi afitiye ibinyabuzima akamaro.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Amazi n'akamaro kayo" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Vuga insanganyamatsiko ikubiye muri uyu mwandiko.

Amazi n'akamaro kayo.

2. Garagaza ingingo z'ingenzi zivugwa muri uyu mwandiko.

Haravugwamo ko amazi ari ikinyobwa Imana yaturemeye ngo kitugirire akamaro.

Uko amazi ashyuha akazamuka ari umwuka na wo ukazabyara imvura bigakora uruhererekane bityobityo.

Uko amazi ari ingenzi ku binyabuzima; ku buryo bitayabonye bitabaho.

3. Sobanura aho izo ngingo z'umwandiko zihuriye n'ubuzima bwa buri munsi?

Aho bihuriye ni uko zivuga ku nkomoko n'akamaro k'amazi, kandi amazi akaba ari ikintu dukenera mu buzima bwacu bwa buri munsi kuko tuyabuze ubuzima bwacu bwahagarara.

4. Nyuma yo gusoma umwandiko ni iki wabwira bagenzi bawe?

Icyo nababwira ni uko tugomba kubungabunga amazi dufite, imigezi, inzuzi, ibiyaga,… na byo tukabibungabunga tubirinda kwirundamo itaka rishobora gutera bimwe muri byo gusibangana. Tugomba kwirinda guhumanya ikirere, tukarwanya n'isuri. Ikindi nabwira bagenzi bange ni uko tugomba kujya tunywa amazi asukuye kugira ngo tutarwara indwara ziterwa n'umwanda. Nk'uko kandi amazi y'imvura ashobora guteza imivu agatwara ubutaka tugomba kwirinda no kurwanya isuri.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane.** **- Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga uvuga ku ki?

Akamaro k’amazi.

b) Uwo mwandiko utwigisha iki?

Utwigisha ko dukwiye gufata neza amazi kuko adufatiye runini.

c) **Ese ibidukikije bitabungabunzwe hari ikibazo?**

Ikibazo kirahari kuko ubuzima bwacu bwahahombera byinshi.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w’ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

“Ni izihe ngamba zafatwa mu rwego rwo kubugabunga ibidukikije harimo n’amazi?”

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n’abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

- Kwigisha akamaro k'ibidukikije kugira ngo abantu bumve ko bagomba kubibungabunga.

- Kwirinda guhumanya ikirere.

- Kutangiza amasoko, imigezi...

- kurwanya isuri

- Gufata amazi y'imvura.

- Kutajugumya imyanda mu mazi cyangwa aho tubonye.

3.4.2. Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda

Isomo rya gatanu: Imikoreshereze y'inyuguti nkuru

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Gutahura imikoreshereze y'inyuguti nkuru.** **- Kurondora aho inyuguti nkuru zikoreshwa.** **- Kwandika yubahiriza imikoreshereze y'inyuguti nkuru.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo

by’ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo biganisha ku mikoreshereze y’inyuguti nkuru.

Igikorwa

Subiza ibibazo bikurikira:

a) Mu kwandika Ikinyarwanda, iyo batangira interuro bakoresha inyuguti imeze ite?
b) Tanga urundi rugero rw’ahakoreshwa bene iyo nyuguti mu mabwiriza agenga imyadikire y’Ikinyarwanda.
Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw’ibisubizo:

a) Bakoresha inyuguti nkuru.
b) Urundi rugero rw’ahakoreshwa inyuguti nkuru mu mabwiriza agenga imyadikire y’Ikinyarwanda: Ku nyuguti itangira amazina y’amezi n’ay’ibihe by’umwaka.
Urugero:
Mu **I**tumba hagwa imvura nyinshi cyanecyane muri **M**ata.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga imikoreshereze y’inyuguti nkuru.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n’imikoreshereze y’inyuguti nkuru. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi usuzume interuro zikurikira utahure inyuguti nkuru zirimo usobanure n’imikoreshereze yazo.

a) ***Amazi ni bumwe mu butunzi Imana yaturemeye.***

b) ***Amazi afite akamaro kanini mu mibereho y’abantu ya buri munsi.***

c) ***Genda Rwanda uratatse! Imisozi myiza igihumbi, isobetse imirambi n’ibibaya mu runyuranyurane rw’imigezi irasaze ibiyaga.***

d) ***Abanyarwanda baravuze ngo : «N’izibika zari amagi.»***

e) ***Mariya arasubiza ati: «Ibyo uvuze bingirirweho».***

f) ***Ku wa Gatandatu wa mbere wa Nyakanga u Rwanda rwizihije Umunsi Mukuru wo Kwibohora.***

g) ***MUHIRE atuye i Huye hafi ya Tumba.***

h) ***Nyakubahwa Minisitiri w’Uburezi azadusura.***

i) ***Umurenge wa Nyarugenge ufite inyubako nziza.***

j) ***Musenyeri Kagame ni we wanditse Indyoheshabirayi.***

k) ***Inama yitabiriwe n’abantu bakurikira: UMUHIRE Marthe, IYAMUREMYE Evode, GASANA Simon na MUNEZERO Venantie ibera kwa Gasasira Jean.***

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe

hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda: Imikoreshereze y'inyuguti nkuru

Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda ateganya imikoreshereze y'inyuguti nkuru aha hakurikira:
a) Mu ntangiriro y'interuro.
Urugero: **A**ho imfura zisezeraniye ni ho zihurira.
b) Nyuma y'akabago, akabazo n'agatangaro.
Ingero:
Bazataha ejo. **U**zabaherekeza? **M**bega ukuntu bigushimishije! **U**kunda gutembera cyane!
c) Nyuma y'ingirwanshinga "-**ti**", "-**tya**", "-**tyo**" n'ijambo "**ngo**" bikurikiwe n'utubago tubiri n'utwuguruzo. Ariko inyuguti nkuru ntitangira amagambo asubirwamo iyo uwandika yayatangiriye hagati mu nteruro yakuwemo.
Ingero:
– Mariya arasubiza ati: "**I**byo uvuze bingirirweho".
– Igihe Mariya yavugaga ati: "**b**ingirirweho" yari yaramaze gusabwa na Yozefu.
d) Ku nyuguti itangira imibare iranga iminsi, amazina y'amezi n'ay'ibihe by'umwaka.
Ingero:
– Isoko ry'iwacu rirema ku wa **G**atatu no ku wa **G**atandatu.
– Igihe k'**I**mpeshyi gihera mu ntangiriro za **K**amena kigahereza **U**muhindo mu ntangiriro za **N**zeri.
e) Ku nyuguti itangira amazina bwite y'abantu, ay'inzuzi n'ay'ahantu, kabone nubwo indomo itangira izina ry'ahantu yaba yatakaye.
Ingero:
– Namenye ko **M**uhire atuye i **H**uye hafi ya **T**umba.
– Uruzi rw'**A**kagera ni rwo runini mu nzuzi z'u **R**wanda.
f) Ku nyuguti itangira amazina y'imirimo, ay'inzego z'imirimo n'ay'amashyirahamwe.
Ingero:
– Bwana **U**muyobozi w'**A**karere yaje kudufasha kwakira **N**yakubahwa **M**inisitiri w'**U**buhinzi n'**U**bworozi mu gikorwa cyo gusura **K**operative **T**wisungane.
– Umuryango w'**A**bibumbye ushyigikiye amahoro n'iterambere.
g) Ku nyuguti itangira amazina y'impamyabushobozi, ay'icyubahiro, ay'inzego

z'ubutegetsi, ay'ubwenegihugu n'amoko, ay'indimi, ku mazina y'ibikorwa byamamaye mu mateka no ku nyuguti itangira ijambo "Igihugu" iyo rivuga u Rwanda.

Ingero:

– **D**ogiteri **K**arimanzira

– **N**yakubahwa **P**erezida wa **R**epubulika

– **U**murenge wa **N**yarugenge

– **A**banyarwanda barimo **A**basinga n'**A**bagesera.

– Duharanire guteza imbere **I**kinyarwanda.

– Mu **N**tambara ya **K**abiri y'**I**si hapfuye abantu benshi.

– Banki Nkuru y'**I**gihugu yakoze inoti nshya ya magana atanu.

h) Ku nyuguti itangira izina ry'inyandiko, igitabo cyangwa ikinyamakuru.

Ingero:

– Nujya ku isoko uzangurire **I**zuba **R**irashe.

– RUGAMBA Sipiriyani yanditse **A**mibukiro n'**U**musogongero.

i) Izina bwite umuntu yahawe akivuka cyangwa irindi rifatwa nka ryo riri ku ntangiriro no ku mpera y'inyandiko (nk'ibaruwa, nk'itegeko, nk'umwandiko uwo ari wo wose…) no mu rutonde rw'amazina y'abantu ryandikwa ryose mu nyuguti nkuru. Nyamara rikandikwa mu nyuguti nto uretse inyuguti iritangira iba nkuru mu mwandiko hagati.

Ingero:

– **GAHIRE** Rose

– **BUTERA** Simoni

– Nagiye kwa **Gahire** Rose anyakira neza.

Umwitozo ku mikoreshereze y'inyuguti nkuru

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, umwarimu akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Wifashishije ubumenyi bw'ururimi umaze gusobanukirwa, andukura bundi bushya ibi bika byombi ukosora amakosa y'imyandikire yaba arimo.

- amazi yo mu rwanda ni kimwe mu byo abanyarwanda bakenera kenshi. uhereye ku wa mbere ukageza ku cyumweru, nta munsi wira

batayakoresheje. iyo umuntu yafatiwe ibihano bikomeye cyane cyangwa se bamukomanyirije abantu baravuga ngo: “bamufungiye amazi n’umuriro”.

- Nimucyo duharanire kuyabungabunga nk’uko minisiteri y’umutungo kamere idahwema kubidukangurira. ese tutayabungabunze twaba tutihemukiye? iyo usomye ibinyamakuru bitandukanye nk’imvaho nshya, izuba rirashe n’ibindi byandika mu kinyarwanda usanga na byo bikangurira abantu kubungabunga ibidukikije birimo amazi n’inyamaswa ziyabamo.

- Amazi yo mu Rwanda ni kimwe mu byo Abanyarwanda bakenera kenshi. Uhereye ku wa Mbere ukageza ku Cyumweru, nta munsi wira batayakoresheje. Iyo umuntu yafatiwe ibihano bikomeye cyane cyangwa se bamukomanyirije abantu baravuga ngo: “Bamufungiye amazi n’umuriro”.

- Nimucyo duharanire kuyabungabunga nk’uko Minisiteri y’Umutungo Kamere idahwema kubidukangurira. Ese tutayabungabunze twaba tutihemukiye? Iyo usomye ibinyamakuru bitandukanye nk’Imvaho Nshya, Izuba Rirashe n’ibindi byandika mu Kinyarwanda usanga na byo bikangurira abantu kubungabunga ibidukikije birimo amazi n’inyamaswa ziyabamo.

3.4.3. Umwandiko: Inyamaswa zo mu mazi

Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n’isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, imfashanyigisho z’iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Inyamaswa zo mu mazi" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Kuri aya mashusho murabonaho iki?**

Amazi yo mu kiyaga, akikijwe n'imisozi.

2. **Iyo mwitegereje neza mubona muri aya mazi harimo iki?**
   Inyamaswa z'amoko anyuranye.
3. **Nimutange ingero z'inyamaswa ziba mu mazi.**
4. Imvubu, ingona, amafi, ibishuhe.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

Urugero rw'ibibazo yababaza n'ibisubizo byabyo:

1. **Uyu mwandiko musomye uravuga ku biki?**

   Ku nyamaswa zo mu mazi.

2. **Ni izihe ngero z'inyamaswa zo mu mazi zavuzwe muri uyu mwandiko?**

   Amafi, ingona, imvubu, inzoka n'izindi.

3. **Amadovize avugwa muri uyu mwandiko aturuka he?**

   Atangwa n'abakerarugendo baza kureba izo nyamaswa.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inyamaswa zo mu mazi" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

1. **Shaka inpuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko:**

a) **Karahabutaka: ikintu kinini cyane.**

b) **Ryihagazeho: rifite agaciro kanini.**

c) **amadovize: amafaranga y'amahanga.**

2. **Shaka imbusane z'amagambo akurikira**

a) **Ubunini ≠ ubuto (ya)**

b) **Ziyabuze≠ ziyabonye**

c) **Inyinshi ≠ inke (ya)**

d) **Bagashyiramo ≠ bagakuramo**

e) **Imbere ≠ inyuma**

3. **Erekana amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira:**

a) **Ingeri: ibyiciro**

b) **Ibyo ziry: ibizitunga**

c) **Ikize: ikungahaye**

d) **Ikamwihorera: ikamurebera izuba**

4. **Mu byerekezo byose bishoboka (harimo n'impuzampembe), shaka amagambo avuga ku mazi, inyamaswa n'udusimba biyabamo cyangwa biba mu bishanga n'avuga ku bidendezi by'amazi n'imigezi .**

	A.	B.	C.	D.	E.	F.	G.	H.
1.	I	I	M	V	U	B	U	I
2.	R	N	B	U	K	U	M	K
3.	E	G	U	I	F	I	U	I
4.	K	O	Z	G	K	K	B	Y
5.	I	N	N	M	E	K	U	A
6.	G	A	A	M	A	Z	I	G
7.	I	C	Y	U	Z	I	I	A
8.	I	N	Y	A	N	J	A	D

Amagambo: imvubu, ingona, umubu, icyuzi, ikiyaga, inyanja, ifi, amazi.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yatanzwe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje rimwe muri aya magambo cyangwa amatsinda y'amagambo yatanzwe:

Ingona, ibishanga, kubungabungwa, amadovize, intungamubiri

a) Inyamaswa zo mu mazi zimwe zirasurwa zikinjiza **amadovize**.

b) Ibyuzi by'amazi ntibicukurwa ku misozi bicukurwa mu **bishanga**.

c) Bavuga ko ba rushimusi bahiga **ingona** kuko uruhu rwayo rukorwamo inkweto zikomeye.

d) Ibidukikije bigomba kubungabungwa kuko bifi tiye abantu akamaro kanini cyane.

Uretse amafi, imboga n'imbuto na byo bigira **intungamubiri**.

Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**

Inyamaswa zo mu mazi.

2. **Tanga ingero z'inyamaswa zo mu mazi zivugwa uri uwo mwandiko.**

   Amafi, ingona, imvubu, inzoka.

3. **Ni akahe kamaro kazo?**

Zimwe muri zo ziraribwa, urugero nk'amafi; izindi abakerarugendo baza kuzireba bakadusigira amadovize.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inyamaswa zo mu mazi" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Sobanura ibyiciro by'ingenzi dusangamo inyamaswa zo mu mazi uvuge n'ibiranga buri kiciro.**

Ni ibyiciro bibiri dusangamo inyamaswa zo mu mazi. Hari iziba mu mazi, akaba ari na ho zikura ibizitunga. Izi mu ihumeka ryazo zikurura amazi zikanayasohora kandi ntizishobora kubaho iyo ziyabuze. Urugero rwazo ni amoko yose y'amafi.

Izindi ziba mu mazi kandi ni ho zifatira ibyo kurya, ariko zigahumeka umwuka, aho guhumeka amazi. Iyo zigiye kubyara zibikorera hanze y'amazi. Inyinshi muri izi nyamaswa zigira amaguru (nk'ingona, imvubu n'imbeba yo mu mazi), izindi zigira amababa (nk'igishuhe) hakaba n'izitagira amaguru (nk'inzoka yo mu mazi).

2. **Erekana neza akamaro k'inyamaswa zo mu mazi.**

Zigira akamaro kanini mu bukungu bw'Igihugu. Zimwe muri zo ziraribwa zikanagurishwa. Aha twavuga nk'amafi kuko aboneka ku mafunguro y'abantu benshi ku isi. Yaba amanini kugera ku njanga. Zikurura abakerarugendo, zikinjiza amadovize.

3. **Ni ibiki bivugwa ku mafi muri uyu mwandiko?**

Amafi ari mu kiciro k'inyamaswa, ihumeka ryazo zikurura amazi zikanayasohora kandi ntizishobore kubaho iyo ziyabuze. Aba mu migezi, mu biyaga no mu nyanja. Araribwa, kuko aboneka ku mafunguro y'abantu benshi ku isi. Ifi iyo ari yo yose iba ikungahaye ku ntungabuzima, ifunguro irimo riba ryihagazeho!

4. **Ni iki tugomba kwirinda cyakwangiza ubuzima bw'inyamaswa ziba mu mazi?**

Tugomba kwirinda kohereza imyanda mu mazi magari kuko amazi yahumana bityo bikangiza ubuzima bw'inyamaswa ziba mu mazi.

5. **Ba rushimusi bavuzwe baba bashaka iki ku nyamaswa ziba mu mazi?**

Baba bashaka inyama cyangwa impu zazo, amahembe.

6. **Ni iyihe myitwarire itari myiza ivugwa kuri zimwe mu nyamaswa zo mu mazi?**

Kuba zagirira umuntu nabi.

7. **Ni gute wabona inyama z'amafi utagiye kuyaroba mu nzuzi?**

Abantu bashobora no kuyororera mu bidendezi no mu byuzi bicukuriye ubwabo, bakayoboramo amazi, bagashyiramo umurama w'amafi hanyuma bakajya bayagaburira nk'uko bagaburira andi matungo.

Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?

Inyamaswa zo mu mazi.

b) Uwo mwandiko uvuga ku ki?

Uvuga uko mu mazi habamo inyamaswa zinyuranye kandi zikanagira imibereho itandukanye.

c) Izo nyamaswa zifite kamaro ki?

Zimwe mu ri zo ziribwa, izindi zikinjiza amadovize.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inyamaswa zo mu mazi" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

Ibibazo n'ibisubizo byo gusesengura umwandiko.

1. **Vuga insanganyamatsiko ikubiye muri uyu mwandiko.**

   Inyamaswa ziba mu mazi.

2. **Erekana ingingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko?**

   Amoko y'inyamaswa zo mu mazi; imibereho yazo; akamaro kazo.

3. **Sobanura aho izo ngingo z'umwandiko zihuriye n'ubuzima bwa buri munsi?**

Ibivugwa ni ibyo tubano mu buzima bwacu bwa buri munsi. Ibidendezi by'amazi bibamo inyamaswa nyinshi. Izi nyamaswa zibaho mu buryo

butandukanye kandi zikagira n'akamaro gatandukanye harimo kuribwa n'abantu no kwinjiza amafaranga na yo agirira abantu akamaro. Ikindi ni uko zimwe muri izo nyamaswa ari izo kwitonderwa kuko zishobora kugirira umuntu nabi. Muri ibi byose ariko tugomba kubungabunga amazi n'inyamaswa ziyabamo mu rwego rwo kurengera ibidukikije kubera akamaro bidufitiye.

Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**

   Inyamaswa zo mu mazi.

2. **Inyamaswa zo mu mazi zidufitiye akamaro?**

   Yego zimwe ziraribwa, izindi zinjiza amadovize.

3. **Ni iki twakora ngo tuzisigasire?**

Tugomba kwirinda icyo ari cyo cyose cyahungabanya ubuzima bwazo ndetse n'amazi zibamo nayo akabungabungwa.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Tanga ibitekerezo kuri izi nsanganyamatsiko twabonye mu mwandiko
a) Umuco wo kwita ku buziranenge
b) Umuco wo kubungabunga ibidukikije no kwita ku iterambere rirambye

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

a) **Umuco wo kwita ku buziranenge**

- Ubuziranenge bugomba kuba mu biranga umuco wacu kuko

twabonye ko nk'ifi n'ubwo igira intungamubiri nyinshi, kuyirya ituzuje ubuziranenge bishobora gukururira umuntu ingorane zikomeye.

- Tugomba nanone kugira ubuziranenge dusigasira kandi tubungabunga amazi abamo inyamaswa kugira ngo adahumana maze ubuzima bwazo bukahangirikira.

- Amazi tunywa na yo agomba kuba afite ubuziranenge kuko iyo yanduye ashobora gutera indwara zitandukanye.

b) **Umuco wo kubungabunga ibidukikije no kwita ku iterambere rirambye.**

- Kubungabunga ibidukikije no kwita ku iterambere rirambye bigomba kuturanga kuko ibidukikije bidufatiye runini. Byumvikane ko biramutse bitabungabunzwe neza n'iterambere ntaryo twaba tukibonye.

- Ibidukikije byinshi muri byo tubikesha ubuzima. Kubibungabunga bikwiye kuturanga kuko tubuze ubuzima n'iterambere nta ryo twabona.

3.4.4. Amabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda

Isomo rya cumi: Imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kurondora utwatuzo tw'ibanze dukoreshwa mu nteruro. - Kugaragaza imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ikibazo kiganisha ku mikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze.

Igikorwa

Subiza ikibazo gikurikira:

Iyo bandika interuro babigenza bate kugira ngo ubutumwa bukubiyemo bwumvikane neza?

Urugero rw'igisubizo:

Bakoresha ibimenyetso bitari inyuguti byitwa utwatuzo.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n'utwatuzo tw'ibanze. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi usuzume interuro zikurikira utahure utwatuzo turimo usobanure n'imikoreshereze yatwo.

a) Ibidendezi by'amazi, imigezi, inzuzi, ibiyaga n'inyanja bigenda birutana ubunini.

b) Mu mazi habamo udukoko duto kugera ku nyamaswa za karahabutaka.

c) Ifunguro ririmo ifi riba ryihagazeho!

d) Mbega ukuntu kino kiyaga ari kinini!

e) Ni nde wakwidegembya imbere y'ingona ikamurebera izuba?

f) Ufite bashiki bawe bangahe biga ishuri?

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze (akabago, akabazo, agatangaro n'akitso)

Utwatuzo tw'ibanze ni utu dukurikira**: akabago/akadomo** (**.**) **akabazo** (**?**)
agatangaro (**!**) n'**akitso** (**,**)
Imyandikire yemewe y'Ikinyarwanda iteganya imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze ku buryo bukurikira:
a) Akabago/akadomo (.): gasoza interuro ihamya n'interuro iri mu ntegeko.
Ingero:
– Umunyeshuri mwiza arangwa n'isuku n'ikinyabupfura**.**
– Urage wubaha ababyeyi cyangwa abarezi bawe**.**
– Ibidukikije bikwiye kurushaho kubungabungwa**.**
– Mwite ku bidukikije**.**
b) Akabazo (**?**): gasoza interuro ibaza.
Ingero:
– Muri iki gihembwe wabaye uwa kangahe**?**
– Utuye mu wuhe Murenge**?**

c) Agatangaro (**!**): gasoza interuro itangara, kagashyirwa n'inyuma y'amarangamutima.

Ingero:

– Mbega ukuntu iki kigo cyubatse neza**!**

– Uraberewe disi wee**!**

d) Akitso (**,**): gakoreshwa mu nteruro kugira ngo baruhuke akanya gato, kakanakoreshwa mu gutandukanya ibintu barondora.

Ingero:

– Umunyeshuri ushaka kujijuka, yirinda gusiba, ntakubagane mu ishuri kandi agakurikiza inama z'abarezi.

– Iyo wize neza wihesha agaciro, ukagahesha umuryango wawe, ukagahesha n'igihugu cyawe.

– Ibidendezi by'amazi, imigezi, inzuzi, ibiyaga n'inyanja bigenda birutana ubunini.

Umwitozo ku mikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze

Umwarimu asaba abanyeshuri gutega amatwi akabasomera igika cy'umwandiko, bakacyandika bubahiriza imikoreshereze y'utwatuzo tw'ibanze, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Urugero rw'ibika yabasomera bakabyandika:

Mu mazi habamo inyamaswa z'amoko menshi. Dusangamo amafi**,** ingona**,** imvubu**,** utunyamasyo n'izindi**.** Hari ubwo se izo nyamaswa zose ziba mu mazi ziribwa**?** Yewe**!** Nabera sinigeze numva uwariye ingona**!** Icyakora izindi zo inyinshi zirariibwa**.**

Si ako kamaro ko kuribwa gusa tuzikesha kuko hari n'akandi. None se iyo barobye amafi ntagurwa amafaranga**?** Yoo**!** Uzi ukuntu abagore n'abakobwa bacuruza indagara n'isambaza usanga zibafasha kwiteza imbere**!**

3.5. Isuzuma risoza umutwe wa gatatu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa gatatu
Ubushobozi bwo: - Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko; - Ubushobozi bwo kwandika yubahiriza imikoreshereze y'inyuguti nkuru n'iy'utwatuzo tw'ibanze.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1. Rondora imigezi,inzuzi n'ibiyaga byavuzwe muri uyu mwandiko ugaragaze n'isano bigiye bifitanye.

Umugezi wa Rusizi usohoka mu kiyaga cya Kivu; imigezi ya Nyabarongo n'Akanyaru irahura ikabyara uruzi rw'Akagera gaca mu kiyaga cya Rweru kakajya kwiroha mu kiyaga cya Vigitoriya; umugezi wa Mukungwa usohoka mu biyaga bya Burera na Ruhondo ukisuka muri Nyabarongo; umugezi wa Nyabugogo usohoka mu kiyaga cya Muhazi ukiroha muri Nyabarongo.

2. Hari akamaro k'amazi n'inyamaswa byavuzwe muri uyu mwandiko? Sobanura igisubizo cyawe.

Karahari. Inyamaswa zifite akamaro ko kuribwa (nk'amafi) no kwinjiza amafaranga harimo n'amadovize. Amazi na yo afite akamaro ko gucumbikira izo nyamaswa, kunyobwa, gukoreshwa mu mirimo inyuranye, kuyuhira amatungo n'ibimera no kwinjiza amadovize.

3. Vuga Intara z'u Rwanda zibonekamo ibiyaga by'u Rwanda bivugwa muri uyu mwandiko.

Intara y' Uburegerazuba: ikiyaga cya Kivu: Intara y'Amajyaruguru: ibiyaga bya Burera na Ruhondo; Umujyi wa Kigali: ikiyaga cya Muhazi; Intara y'Uburasirazuba: ikiyaga cya Rweru.

4. Erekana ingingo z'ingenzi n'izingereka ziri muri uyu mwandiko.

Iz'ingenzi: Imiterere y'u Rwanda; imigezi, inzuzi n'ibiyaga by'u Rwanda; akamaro k'amazi n'inyamaswa ziyabamo.

Iz'ingereka: Ubukerarugendo, uburyohe bw'amafi.

5. Garagaza irindi somo mu yo mwiga rijyanye n'ibivugwa muri uyu mwandiko.
Sobanura impamvu.

Isomo ry'ubumenyi bw'isi n'ibidukikije. Impamvu ni uko ibikubiye muri uyu mwandiko bisanzwe byigishwa muri iri somo(amazi, inyamaswa, ibimera, imisozi, ubukerarugendo).

Isomo ry'ubukungu kuko amazi n'inyamaswa byongera ubukungu bw'Igihugu.

Isomo ry'imirimo yo mu rugo kuko harimo ibyo guteka amafi.

6. Uyu mwandiko ugusigiye irihe somo ryo mu buzima?

Kurushaho kumenya ibidukikije n'akamaro kabyo bituma mfata ingamba zo kubibungabunga.

7. Hina uyu mwandiko mu mirongo itarenze icumi.

Abanyeshuri baratanga inshamake zitandukanye.

II. Inyunguramagambo:

1. Tanga impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe
mu mwandiko:

1. Tanga impuzanyito z'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko:

a) **Impanga**: ubundi bivuga abantu bavukiye icyarimwe kandi babyawe n'umuntu umwe. Aha ni imvugo ishuhanya
b) **Indiri** : intaho (cyane cyane rikoreshwa ku nyamaswa).
c) **Anurira**: aryoha cyane.
d) **Iyo gihera**: kure cyane.
e) **Bagashikira**: bagahururira.
f) **Kwihera ijisho**: kwirebera.

2. Tanga imbusane z'amagambo akurikira :

g) **Ibisohokamo** ≠ ibyinjiramo
h) **Bugakomeza** ≠ bugahagarara
i) **Birashisha** ≠ birananuka
j) **Atetse** ≠ mabisi

3. Garagaza amagambo ari mu mwandiko ahuje igisobanuro n'aya akurikira:

k) **Izengurutswe**: ikikijwe

l) **Yiroha**: yisuka
m) **Ubona**: usanga
n) **Ziyabamo**: acumbikiye
o) **Bigize**: biremye

III. Ubumenyi bw'ururimi: Imyandikire yemewe y'Ikinyarwanda.
Kosora amakosa y'imyandikire ubona muri iyi myandiko yombi.

a) amazi y'urwanda uyasanga mu nzuzi zirimo akanyaru gahura na nyabarongo bikarema akagera gakomeza kajya kwiroha mu kiyaga cya vigitoriya cyo muri uganda, n'indi migezi inyuranye nka rusizi,mukungwa,nyabugogo n'iyindi. ushobora kandi kuyasanga mu biyaga bitandukanye aho umuntu yatanga urugero rwa muhazi, burera na ruhondo, kivu idutandukanya na kongo n'ibindi.

b) Inyamaswa zo mu mazi na zo ziri mu mutungo kamere w'igihugu Igihe cyose zagirirwa nabi yaba ari umutungo abantu bangiza bikaba aka ya mvugo y'Ikinyarwanda ngo: "Umuntu arisenyera nk'inyana" Urumva ko byaba bibabaje None se ntibyaba byiza ahubwo turushijeho kubungabunga ibyo bidukikije bidutunga mu bijyanye n'amafunguro tutibagiwe n'uko bitwinjiriza umutungo Abantu bose rero yaba abana abagabo n'abagore abayobozi n'abayoborwa inzego zose yaba iza leta yawa izigenga bakwiye kwita ku bidukikije harimo n'izo nyamaswa zo mu mazi nyine.

Ikosora ry'imyitozo ku mabwiriza agenga imyandikire y'Ikinyarwanda

a) **A**mazi y'u Rwanda uyasanga mu nzuzi zirimo **A**kanyaru gahura na **N**yabarongo bikarema **A**kagera gakomeza kajya kwiroha mu kiyaga cya **V**igitoriya cyo muri **U**ganda, n'indi migezi inyuranye nka **R**usizi,**M**ukungwa, Nyabugogo n'iyindi. **U**shobora kandi kuyasanga mu biyaga bitandukanye aho umuntu yatanga urugero rwa **M**uhazi, **B**urera na **R**uhondo, **K**ivu idutandukanya na **K**ongo n'ibindi.

b) Inyamaswa zo mu mazi na zo ziri mu mutungo kamere w'Igihugu**.** Igihe cyose zagirirwa nabi yaba ari umutungo abantu bangiza**,** bikaba aka ya mvugo y'Ikinyarwanda ngo: " Umuntu arisenyera nk'inyana"**!** Urumva ko byaba bibabaje**!** None se ntibyaba byiza ahubwo turushijeho kubungabunga ibyo bidukikije bidutunga mu bijyanye n'amafuguro**,** tutibagiwe n'uko bitwinjiriza umutungo**?** Abantu bose rero baba abana**,** abagabo n'abagore**,** abayobozi

n'abayoborwa**,** inzego zose zaba iza Leta**,** zaba izigenga**,** bakwiye kwita ku bidukikije harimo n'izo nyamaswa zo mu mazi nyine**.**

3.5. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

Imigani y'imigenurano ifatiye ku bidukikije

- Igiti kimwe si ishyamba
- Amazi masabano ntamara inyota
- Isuri isambira byinshi igasohoza bike

3.7. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

1. **Amazi n'inyamaswa ziyabamo bidufitiye akahe kamaro?**

Amazi adufitiye akamaro kanini cyane kuko tuyabuze ubuzima bwacu bwahagarara. Inyamaswa ziba mu mazi na zo zidufitiye akamaro kuko harimo iziribwa nk'amafi ndetse zinjiza amadovize iyo abakerarugendo baje kuzisura.

2. **Ni izihe ngamba ubona zakoreshwa mu rwego rwo kubungabunga ibidukikije nk'amazi n'inyamaswa ziyabamo?**

- Kwirinda kohereza imyanda mu mazi kuko yahumana bityo ubuzima bw'inyamaswa zibamo bukangirika.
- Kwirinda isuri ijyana ubutaka mu mazi.
- Kwirinda guhumanya ikirere kugira ngo imvura itagwana ubumara bushobora kwanduza amazi.
- Kwirinda abashimuta inyamaswa zo mu mazi bashaka inyama n'impu zazo.

3. **Vuga byibura ahantu hane hakoreshwa inyuguti nkuru.**

Mu ntangiriro y'interuro, ku mazina bwite y'abantu n'ahantu, inyuma y'akabazo n'agatangaro, ku nyuguti itangira amazina y'imirimo, ay'inzego z'imirimo n'ay'amashyirahamwe.

4. **Utwatuzo tw'ibanze ni utuhe?**

Utwatuzo tw'ibanze ni akabago, akitso, akabazo n'agatangaro.

5. **Vuga ahantu hakoreshwa utwatuzo tw'ibanze mu myandikire?**

Akabago gasoza interuro yemeza, akitso gakoreshwa mu nteruro bagira ngo baruhuke gato, akabazo gasoza interuro ibaza naho agatangaro ko kakasoza interuro itangara no ku marangamutima.

• **Imyitozo nyagurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Hanga umwandiko muto uvuga ku bijyanye n'amazi, uwandike wubahiriza imikoreshereze y'inyuguti nkuru n'utwatuzo.

Umwarimu azareba uko abo banyeshuri bita ku mikoreshereze y'inyuguti nkuru n'utwatuzo tw'ibanze.

UMUTWE WA KANE: UMUCO W'AMAHORO

III.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga ku muco w'amahoro;
- Gutandukanya amagambo ahinduka n'adahinduka no kuyakoresha mu nteruro mbonezamvugo yubahiriza isanisha;
- Gutandukanya amoko y'interuro dukurikije ubutumwa buyikubiyemo.

III.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Kubahiriza umuco w'amahoro (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Isanisha rishingiye ku nteko z'amazina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

III.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Kwimakaza umuco w'amahoro ni ngomba kuri buri muntu. ***Sobanura mu magambo yawe uko ubyumva.***

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku kwimakaza umuco w'amahoro akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Abantu bose bakwiye kwimakaza umuco w'amahoro babana mu bwubahane;

- Mu gihe cyo kungurana ibitekerezo, mu nama, muri gahunda zinyuranye zihurirwaho n'abantu, buri wese agomba kubaha mugenzi we akirinda kumubangamira.

III.4. Amasomo ari mu mutwe wa kane n'igihe yagenewe

Umutwe wa kane: Umuco w'amahoro		**Umubare w'amasomo: 21**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Imibanire y'abantu		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	**- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe.** **- Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo**	**Isomo 1**

	yungutse.	
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.**	**Amasomo 2**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.**	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka.	**Kujya impaka yubahiriza uko bikorwa.**	**Isomo 1**
Amoko y'amagambo.		
Isomo rya gatanu: Amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka.	**Gutandukanya amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka.**	**Amasomo 4**
Umwandiko: Umurage w'umubyeyi		
Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko.	**- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe.** **- Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.**	**Isomo 1**
Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.**	**Isomo 1**
Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko.	**Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.**	**Isomo 1**
Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana	**Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku**	**Isomo 1**

ibitekerezo.	**nsanganyamatsiko bahawe.**	
Isanisha		
Isomo rya cumi: Isanisha ry'amagambo mu nteruro	**Kugaragaza inshoza y'isanisha n'amategeko agenga isanisha.**	**Amasomo 2**
Isomo rya cumi na rimwe: Interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo	**Kugaragaza ibiranga interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo.**	**Amasomo 2**
Isomo rya cumi na kabiri: Amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo	**Kugaragaza inshoza n'uturango by'amoko amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo.**	**Isomo 1**
Isuzuma risoza umutwe wa kane		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Isomo 1**

3.4.1. Umwandiko: Imibanire y'abantu

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Amazi n'akamaro kayo" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Iyi shusho murayibonaho iki?**

   Abagabo babiri bahoberana, hari n'abana bari mo kubitegereza bamwenyura.

2. **Mwitegereje neza murasanga bameze bate?**

   Bahoberanye cyane nk'abadaherukana.

3. **Ni ryari abantu bakunze guhoberana?**

Abantu bakunze gukoberana iyo bishimiranye, badaherukana cyangwa bamaze kwiyunga iyo bari barahemukiranye.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko umaze gusoma witwa ngo iki?**
   Imibanire y'abantu
2. **Ni ayahe mazina y'abantu cyangwa y'ibintu yavuzwe mu mwandiko**
   Haravugwamo amazina y'abantu nka Muhindo, Kaneza, Muneza, imbwa yitwa. Bishondabagabo…
3. **Uyu mwandiko uravuga iki? Ni iyihe nkuru ivugwa mu mwandiko**
   Baravugamo ibintu bishobora gutera amakimbirane.
   Inkuru y'abantu bagiranye amakimbirane

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda ubasabe gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Imibanire y'abantu" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

1. **Sobanura aya magambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko :**

a) Imidugararo : amahane, umwiryane, amakimbirane, impagarara
b) Intandaro: imvano, impamvu, inkomoko
c) Umuhererezi: bucura, mu bantu bavukana ni umwana wavutse nyuma y'abandi.
d) Indangagaciro : ni ibintu biranga imyifatire y'umuntu imuhesha agaciro mu bandi.
e) Uwafuditse: uwahemutse, uwakoze amakosa

2. **Huza aya magambo n'ibisobanuro byayo**

1. Impagarara	a) Intandaro
2. Imvano	b) Gukosa
3. Gufudika	c) Kure habi bikabije
4. Guhora ari shyashya	d) Imidugararo n'ibibazo
5. Irudubi	e) Bimeze neza, nta makemwa

Ibisubizo: 1=d, 2=a, 3=b, 4=e, 5=c

3. **Tanga imbusane z'aya magambo dusanga mu mwandiko**

a) Umwanzi ≠ umukunzi
b) Yabikoze nkana ≠ yabikoze atabishaka
c) Urukundo ≠ urwango
d) Umuhererezi ≠ imfura, uburiza

Amahoro ≠ intambara

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yatanzwe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Koresha neza amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko, wubake interuro ngufi kandi ziboneye.

a) Imidugararo

Urugero: Kugira ngo twimakaze umuco w'amahoro tugomba kwirinda imidugararo.

b) Intandaro

Urugero: Amakimbirane ni intandaro yo kutabana neza kw'imiryango.

c) Umuhererezi

Urugero: Umwana w'umuhererezi akunda gutoneshwa.

d) Indangagaciro

Urugero: Buri muntu yagombye kugira indangagaciro y'ubworoherane no kubabarira.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka gusoma ufite uwuhe mutwe?

Imibanire y'abantu.

b) Ni nde watubwira muri make inkuru ivugwa mu mwandiko?

Umwandiko uravuga ko amakimbirane ashobora guturuka ku kantu gato maze kakagenda gakura.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Imibanire y'abantu" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Uyu mwandiko uranenga iki muri rusange?**
Amakimbirane aba mu bantu kandi atari ngombwa.

Umuco mubi wo kutoroherana no kutababarirana

2. **Ni iyihe nama umwanditsi arimo kugira abasoma uyu mwandiko?**

Kujya bihanganira ababakoshereje kuko na bo hari ubwo bajya bafudikira abandi.

3. **Rondora ibintu byose bivugwa mu mwandiko bishobora kuba intandaro y'inzangano mu bantu.**

Kutababarirana, kwitura inabi, guhemuka, kutoroherana…

4. **Ngo ni iki gitera abantu kugira inshuti nyinshi?**

Kubanira abandi neza mo bworoherane no kubabarirana.

5. **Garagaza indangagaciro zavuzwe mu mwandiko.**

Indangagaciro y'ubworoherane no koroherana.

6. **Abanyarwanda bavuga ko tutari ba miseke igoroye. Sobanura wifashishije umwandiko?**

Nta ntungane wabona. Umuntu wese ashobora kugira amakosa.

7. **Nyuma yo gusoma uyu mwandiko ni iyihe nama wagira bagenzi bawe mu rwego rwo gukumira amakimbirane?**

Nabagira inama yo kwiremamo indangagaciro y'ubworoherane no kubabarira kuko ni zo musingi wo kugira ngo tubibe umuco w'amahoro mu bantu.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki? Imibanire y'abantu.**
2. **Amakimbirane ya Muhindo n'umuturanyi we Muneza yaturutse kuki? Yaturutse ku mbwa yari ifashe inkoko ya Muneza.**
3. **Uyu mwandiko wawungukiyemo iki ku bijyanye n' imibanire y'abantu?**

   Muri uyu mwandiko w' imibanire y'abantu nungukiyemo ko kubana n'abandi mu bworoherane ari ingenzi kuko bituma abantu bungurana ibitekerezo, bakisanzuranaho, bakakirana, bakuzuzanya kandi bagakeburana mu gihe hari ibitagenze neza.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Imibanire y'abantu" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Garagaza ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka biri muri uyu mwandiko.
Ingingo z'ingenzi: Ubworoherane ni indangagaciro ikomeye, impamvu ituma abantu batoroherana ni ukwikunda, imvano y'amakimbirane ni ukwihorera, kubana n'abandi neza ni ingenzi.
Ingingo z'ingereka: Imirwano yabereye kwa Muhindo, inzangano zituruka ku kantu gato, imbwa yariye inkoko, umwana wakubiswe
2. Waba warabonye ku ishuri cyangwa aho utuye abantu bafitanye amakimbirane? Bakemuye gute ayo makimbirane?
Narababonye. Bakemuye amakimbirane yabo bahamagaye abantu maze bababwira icyo bari gupfa nuko barabunga amakimbirane arahosha.
3. Uyu mwandiko waba ugusigiye irihe somo mu buzima?
Indangagaciro n'ubworoherane no kubabarirana zigomba kundanga mu buzima bwange.
4. Mu rwego rwo guhuza insanganyamatsiko n'ubuzima busanzwe, mugaragaze ibibazo nibura bitatu bishobora gukurura no gutera amakimbirane. Mugaragaze n'uburyo mubona bishobora gukemuka.
Ibishobora gutera amakimbirane:
Mu rugo:Ubusinzi, ibiyobyabwenge,kutababarirana,ubusambo, ubuhemu, ubugome…
Ku ishuri: Ubujura, ishyari, agasuzuguro, kutoroherana.

Ingaruka z'amakimbirane:
Inzangano, kurwana, gusenyerana, kwicana no kudafashanya mu gihe k'ibigeragezo
Uburyo bwo gukemura amakimbirane:
Abafitanye ibibazo bashobora kugirana ibiganiro, gusabana imbabazi, kwishyura uwahemukiwe, kwitabaza abunzi cyangwa inkiko…

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko twize ubushize witwa ngo iki?**
   Imibanire y'abantu.
2. **Ni izihe ndangagaciro zavuzwemo zigomba kuturanga?**
   Ni ndangagaciro y'ubworoherane no kubabarirana.
3. **Izo ndangagaciro zakwimakaza uwuhe muco?**
   Zakwimakaza umuco wo kubana neza n'abandi, umuco w'amahoro.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, ubasabe gukora igikorwa cyo kujya impaka kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro mpaka abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu byiciro by’abagira uruhare mu kiganiro mpaka, muge impaka ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma mugere ku mwanzuro w’ikiganiro mpaka.

Insanganyamatsiko:

Ese koko gukubita uwagukoshereje, bituma atazongera?

Shyira abanyeshuri mu byiciro by’abagira uruhare mu kiganiro mpaka kugira ngo babone uko bakora icyo gikorwa.

Mu gihe bajya impaka, tega amatwi uko bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo ahakenewe ubwunganizi mu migendekere myiza y’impaka ubutange.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw’ umwanzuro wafatwa:

Abanyeshuri batanga ibitekerezo bitandukanye bamwe bemeza insanganyamatsiko, abandi bayihakana. Hari abari bwemeze ko gukubita uwakosheje bimutera ubwoba bwo kuzongera gukora nk’ibyo yari yakoze, cyangwa se ko kuba yarakubiswe bimutera guhora azirikana ko ibyo yakoze atari byiza….

Abandi bavuga ko inkoni ivuna igufa ntivure ingeso, ko hari ubundi buryo bwo guhana uwakosheje atarinze gukubitwa.

4.4.2. Amoko y’amagambo

Isomo rya gatanu: Amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Gutahura inshoza y'amagambo ahinduka.** **- Gutandukanya amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiganisha ku moko y'amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka.

Igikorwa

Itegereze izi nteruro zikurikira utahure uko amagambo yanditse mu ibara ateye:

- **Umuntu ntashobora** kubana **n'**abandi mu mahoro niba nta bworoherane yifitemo.
- Umuco **w'**abatuye isi ugenda uhinduka.

Urugero rw'ibisubizo:

Muri aya magambo yanditse mu ibara harimo ahora ameze kimwe aho wayasanga hose, hakabamo n'andi agenda ahinduka bitewe n'ayo biri kumwe. Ayo yose ni amagambo kandi ari mu moko atandukanye.
umuntu: izina rusange
Ntashobora: inshinga…
w': ikinyazina ngenera
n': icyungo

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amagambo ahinduka n'amagambo aadahinduka.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi bagaragaze amoko anyuranye y'amagambo hanyuma berekane n'uko yashyirwa mu byiciro bakurikije ko ashobora guhinduka cyangwa adashobora guhinduka. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi ugaragaze amoko anyuranye y'amagambo hanyuma werekane n'uko yashyirwa mu byiciro ukurikije ko ashobora guhinduka cyangwa adashobora guhinduka.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

1. Amoko y'amagambo

Iyo tuvuga cyangwa twandika, dukoresha amagambo kugira ngo igitekerezo cyacu kigere ku bandi. Icyakora ntawakwirengagiza ko hari n'ibindi bimenyetso bitari

amagambo bishobora gukoreshwa mu guhana ibitekerezo. Muri ibyo twavuga nk'imvugo y'abafite ubumuga bwo kutumva, ibimenyetso by'amarenga n'ibindi.

Ubwoko bw'amagambo

Amagambo y'Ikinyarwanda arimo amoko menshi. Muri yo twavuga:

a) Amazina: Uwera, Muhorakeye, Kigali, Kamembe, umugabo…
b) Ntera: nziza, bibi, gato…
c) Ibisantera: mpuzamahanga, nyarwanda
d) Izina ntera: umwiza, abenshi…
e) Inshinga: Kwiga, guhinga…
f) Ibinyazina: uriya, bano, wabo, bya …
g) Indangahantu: ku, mu, i…
h) Ibyungo: na, nka, boshye, cyangwa, uretse ko…
i) Imigereka (ingera): vuba, kera, hakurya…
j) Amarangamutima: Yooo!, Pe!...
k) Inyigana: Pooo!, kacikaci! n'ibindi.

Ayo matsinda ni yo bita "amoko y'amagambo". Ayo moko y'amagambo agabanyijemo amatsinda manini abiri ari yo amagambo **ahinduka** n'amagambo **adahinduka**.

a. Amagambo ahinduka

Amagambo ahinduka ni amagambo ashobora guhinduranya inteko, akaba yava mu bumwe akajya mu bwinshi akaba ashobora kugoragozwa cyangwa gusesengurwa
Ingero:
Izina: umuntu/abantu...
Inshinga: ishobora kuba iri mu mbundo "gukora" ishobora guhinduka inshinga itondaguye "yakoraga"....
Izindi ngero z'amagambo ahinduka tubonamo:
Ibinyazina: uyu, byabo...
Ntera: beza, munini...
Ibisantera: mpuzamahanga, mpimbano, muhimbano...
Izina ntera: umwiza, abenshi...

b. Amagambo adahinduka

Amagambo adahinduka ni amagambo adashobora guhindurirwa inteko ngo abe yava mu nteko runaka age mu yindi nteko, ntabe yakwisanisha n'irindi jambo runaka bitewe n'inteko yaryo cyangwa se ngo asesengurike. Muri ayo magambo dusangamo:
Ibyungo: na, no, nka…

Indangahantu: mu, ku, i...
Amarangamutima: yooo, weee…
Inyigana: kacikaci, dumburi…
Imigereka: kera, hepfo...

Umwitozo ku magambo ahinduka n'amagambo adahinduka

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo abahaye, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Shyira amagambo yanditse mu ibara mu matsinda y'amagambo ahinduka n'adahinduka:
1. **Iyo imvura** iguye abantu **barugama**.
2. Abatuye **mu** cyaro bakunda guhinga **ibijumba** n'ibishyimbo.
3. Abanyeshuri **benshi** bakunda gusubiramo amasomo **yabo** bigatuma batsinda **cyane**.

Amagambo ahinduka	Amagambo adahinduka
Imvura, barugama, ibijumba, yabo.	Iyo, mu, benshi, cyane.

4.4.3. Umwandiko: Umurage w'umubyeyi

Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Umurage w'umubyeyi" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Ku ishusho murahabona iki?**
   Umusaza wicaye imbere ye hari abana.
2. **Bariya bana murabona bameze bate?**
   Baritonze bateze amatwi umusaza, kandi barishimye.
3. **Umusaza n'umwana se baba bahuje imyumvire?**
   Oya. Imyumvire y'umwana iri hasi y'iy'umusaza.
4. **None se baba bari kuganira ibiki buriya?**
   Umusaza ashobora kuba ari kubaha impanuro.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko mumaze gusoma witwa ngo iki?**
   Umurage w'umubyeyi.
2. **Umubyeyi uvugwa mu mwandiko yitwa nde/**
   Yitwa Ruzima.
3. **Umubyeyi ni iki yahamagariye abana?**
   Yabahamagariye kubaha umurage.
4. **Byari byagenze bite ajya kubahamagara?**
   Yabonaga amaze gusaza ari hafi kwitahira.
5. **Umurage mbere na mbere yabahaye ni uwuhe?**
   Kwiyubaha no kubaha uwo ari we wese mu buzima.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Umurage w'umubyeyi" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

1. **Sobanura izi mvugo dusanga mu mwandiko ukoresheje amagambo yawe bwite:**

a) **Kugira amaboko: Kugira inshuti nyinshi**

b) **Abantu ni magiririrane: Abantu baberaho gufashanya no kuzuzanya**

c) **Bura bwange: bana bange**

d) **Bamufatiye runini: bamufasha cyane**

e) **Uzasumbirizwa: uzagera mu byago bikomeye**

2. **Tanga imbusane z'aya magambo yakoreshejwe mu mwandiko :**

a) **Kwironda ≠ gushyira hamwe**

b) **Kubariza ≠ kubasetsa**

c) **Umugisha ≠ umuvumo**

d) **Ejobundi ≠ Ejo hashize**

e) **Guheza ≠ Kwakira, guha ikaze**

Imyitozo yo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora imyitozo ku nyunguramagambo iri mu gitabo cyabo ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri imyitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'imyitozo n'ibisubizo byayo:

1. **Koresha aya magambo yakoreshejwe mu mwandiko mu nteruro ziboneye.**

a) Umutunzi
Umuntu ufite ubukungu bwinshi bamwita umutunzi.
b) Umurage
Ababyeyi bage baha abana baho umurage w'urukundo.

c) Ibiganza
Umuntu agira ibiganza bibiri.
d) Umugisha
Ababyeyi bahora basabira abana babo umugisha ku Mana.

2. Uzuza izi nteruro zikurikira ukoresheje rimwe muri aya magambo:

kwironda, gusuzugura, inshuti, umuherwe

a) **Umuntu ufi te imitungo myinshi bamwita umuherwe**

b) **Inshuti nyayo uyibonera mu byago.**

c) **Ubusambo no kwikubira bijyana no kwironda.**

Umuco mubi wo gusuzugura ntukwiye kuranga umwana warezwe.

Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Umurage w'umubyeyi.
b) Ni ba nde bavugwa muri uwo mwandiko?
Abavugwamo ni umusaza Ruzima n'abana be, abahungu batatu n'abakobwa batatu.
c) Muri rusange uvuga ku biki?
Uvuga ku mpanuro uwo musaza yahaye abana be abatoza kuzaba inyangamugayo.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Umurage w'umubyeyi" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Ni ba nde bavugwa muri uyu mwandiko?**
Umusaza Ruzima n'abana be.
2. **Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko?**
Kwiyubaha no kubaha abantu bose muri rusange
3. Umurage aba bana basigiwe ni uwuhe muri make?
kwiyubaha no kubaha abandi.
4. **Ese hari aho uhuriye no kwimakaza umuco w'amahoro?**
Yego kuko iyo umuntu yiyubashye ntagire uwo asuzugura mu buzima, abana n'abantu bose mu mahoro, ntabwo yagirana na bo amakimbirane
5. **Abantu ni magirirane. Sobanura wifashishije umwandiko.**
Abantu ni magirirane kuko barakenerana mu buzima nta muntu twavuga ko yihagije.
6. **Ni iyihe mpamvu yavuzwe mu mwandiko ituma umukire adakwiye gusuzugura umukene?**
Ni uko uko yaba akize kose ibintu byose ntabwo azabyikorera, byange bikunde azakenera abamufasha mu buzima.
7. Vuga akamaro ko guha abana umurage hakiri kare, mbere y'uko umubyeyi asaza.
Ni byiza kuko impanuro aba abahaye bazigenderaho mu buzima bwabo bwose.

8. Vuga imigani byibura itatu igaragaza ko umuntu umwe ntacyo yakwimarira.

Abantu ni magiririane, inkingi imwe ntigera inzu, inshuti iruta inshuro.

Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. **Umwandiko duheruka gusoma witwa ngo iki?**

Umurage w'umubyeyi

2. **Bavugagamo iki?**

Umusaza wahaga abana be umurage

3. **Yabahaye murage ki?**

Kubana neza n'abandi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Umurage w'umubyeyi" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo

1. **Mu mwandiko umusaza yavuze ko ashobora kwitahira. Azaba atashye he?** Kwitahira ni ugupfa. Aba agiye ikuzimu.
2. **Ni izihe ngingo z'ingenzi ziri muri uyu mwandiko?**

Kubahana no kubaha buri wese, buri muntu akwiye kugira agaciro ke,nta muntu wo gusuzugurwa, abantu ni magiririrane, kubaha ibitekerezo by'abandi no kwemera kugirwa inama, umugisha wa kibyeyi.

3. **Garagaza imigani ibiri ivuga ku kamaro ko gukorera hamwe.**

   Abishyize hamwe ntakibananira, ababiri bajya inama baruta umunani urasana.

4. **Ni iki wabwira ababyeyi bagiye gutanga umurage ku bana babo, ukurikije ibivugwa mu mwandiko?**

Ababyeyi bakwiye gutanga umurage mwiza uzagira aho ugeza abana babo. Nta mubyeyi ukwiriye kuraga umwana we ibintu bibi. Ababyeyi barrage abana babo urukundo.

Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga uvuga ku ku ki?

Umurage w'umubyeyi.

b) Ni ba nde bavugwamo?

Umusaza Ruzima n'abana be.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Nimukorere mu matsinda hanyuma mugaragaze ibintu nibura bitatu mushobora gukora bikagaragaza hagati yanyu ubwanyu ko hari imibanire myiza, ubworoherane, kubahana no gufatanya.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

- **Gusobanurirana, gusangira, kumesa imyenda ya mugenzi wawe igihe arwaye, kujyana umurwayi kwa muganga.**
- **Kumenya gusaba imbabazi igihe wakosheshe no kuzitanga igihe uzisabwe.**
- **Guha bagenzi bawe agaciro bakwiye nta gusuzugurana muri byose.**
- **Kumenya kugisha inama mu byo dukora, no kugira umuco wo gutanga ubufasha aho bishoboka.**

4.4.4. Isanisha

Isomo rya cumi: Isanisha ry'amagambo mu nteruro

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Kugaragaza inshoza y'isanisha.** **- Kwerekana amategeko agenga isanisha.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n'isanisha ry'amagambo mu nteruro.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira hanyuma uvuge amasano amagambo azigize afitanye.

a) Umuntu munini araboneka turamubona arahagaze.
b) Abahanga bakuru barahari turabazi baratekereza.

Urugero rw'igisubizo:

Amagambo agize buri nteruro muri izi agiye agirana isano n'ijambo ngenderwaho muri iyo nteruro.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga isanisha ry'amagambo mu nteruro.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi bagaragaze **inshoza y'isanisha, n'amategeko agenga isanisha** ry'amagambo mu nteruro. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi garagaze **inshoza y'isanisha, n'amategeko agenga isanisha** ry'amagambo mu nteruro.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'isanisha ry'amagambo mu nteruro

Isanisha ni uburyo interuro yubatse igizwe n'urukurikirane rw'amagambo harimo ijambo andi yose yiyungaho bityo akagirana isano na ryo. Iryo jambo riba rigenga amasano ari na yo mpamvu ryitwa ijambo ngengasano. Amagambo yisanisha na ryo afata indangasano ishobora gutuma ajyana na ryo mu nteruro ku buryo interuro iba idakocamye.

Amategeko agenga isanisha

Amategeko agenga isanisha ry'amagambo mu nteruro ashingiye ku kubahiriza inteko y'ijambo ngengasano mu nteruro. Aha twibutse ko buri jambo ryisanisha ukwaryo bitewe n'ubwoko bwaryo. Amagambo ahinduka yisanisha n'ijambo ngengasano afata indangasano yaryo ku buryo bwubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

Urugero:

Isanisha rikozwe nabi	**Isanisha rikozwe neza**
Umuntu kinini	Umuntu munini
Abana mugufi	Abana bagufi
Umuntu haragenda	Umuntu aragenda
Umwana bya Muhizi	Umwana wa Muhizi

Mu isanisha ry'amagambo inteko z'amazina zigomba kubahirizwa kuko mu isanisha, amagambo ahuje inteko ashobora kugira amasano amwe mu nteruro kuko iyo asimburanye nk'amagambo ngengasano, indangasano z'andi magambo agize interuro ntizihinduka.
Urugero:
Ibitwenge **<u>by</u>**'inkoko **<u>bi</u>**shirira mu kwayura.
Ibitenge **<u>by</u>**'abagore **bi**korerwa mu Rwanda.
Ibijumba **<u>by</u>**'amaganda **bi**raryoha.
Ibibindi **<u>by</u>**'inzoga **bi**rikorerwa.

Imyitozo ku isanisha ry'amagambo.

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. Ijambo ngengasano mu nteruro ni iki?

Ni ijambo andi magambo yose agize interuro yisanishaho, akagira indangasano zigaragaza ko yisanishije na ryo koko.

2. **Vuga uruhare rw'inteko z'amazina mu isanisha ry'amagambo mu nteruro?**

Inteko z'amazina zigira uruhare rukomeye mu isanisha ry'amagambo kuko amagambo yisanisha ku ijambo ngengamasano, agomba kubahiriza inteko iryo jambo ngengamasano ririmo.

3. **Garagaza isano (indangasano) amagambo aciyeho akarongo mu nteruro zikurikira afitanye n'ijambo ngengasano:**

a) Abana bakiriye neza impanuro bataragenda barapfukama abaha umugisha. Ijambo ngengasano hano ni abana, riri mu nt.2 indanganteko yaryo ni ba.

bakiriye: indangasano ni ba bataragenda : indangasano ni ba

barapfukama : indangasano ni ba abaha : indangasano ni ba

b) Umubyeyi abonye agiye gutaha ahamagara abana baramukikiza bamutega amatwi abaha umurage.

Ijambo ngengasano hano ni umubyeyi riri mu nt.

1 indanganteko yaryo ni mu

Abonye: indangasano ni a

Ahamagara: indangasano ni a

Baramukikiza: indangasano ni mu

Bamutega: indangasano ni mu

Abaha: indangasano ni a.

4.4.5. Amoko y'interuro

Isomo rya cumi na rimwe: Interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza nteruro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo. - Kugaragaza ibiranga interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kerekeye interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo.

Igikorwa

Soma interuro zikurikira maze utahure interuro itubahirije amategeko y'isanisha.

a) Avuze iryo jambo abana byose amarira kihazenga mu maso.
b) Avuze iryo jambo abana bose amarira abazenga mu maso.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Interuro itubahirije isanisha ni: Avuze iryo jambo abana byose amarira kihazenga mu maso.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ubumwe n'ubwinshi by'amazina.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi bakagaragaza inshoza n'ibiranga interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi ugaragaze inshoza n'ibiranga interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo

Interuro mbonezamvugo n'ibiyiranga

Interuro mbonezamvugo ni interuro ivugitse neza idakocamye, iboneye imvugo kandi yubahirije amategeko y'isanisha. Ni ukuvuga ko interuro mbonezamvugo yubatse ku buryo bukurikiza amategeko y'ikibonezamvugo. Aha twibutse ko interuro yubatse neza atari ivuga ibizwi, ibibaho cyangwa ibishoboka. Interuro yubatse neza (mbonezamvugo) ni iyubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

Ingero:

- Igiti kiza turakibona kireze.
- Amasaka meza yerera amezi atanu.
- Ibitwenge by'inkoko bishirira mu kwayura.

Izi zose ni interuro mbonezamvugo kuko zivugitse neza kandi zikaba zubahirije amategeko y'isanisha.

Interuro nyobyamvugo n'ibiyiranga

Interuro nyobyamvugo ni interuro idasanisha amagambo uko bikwiye, itavugitse neza, ikocamye, yica amategeko y'ikibonezamvugo. Kuba amagambo akurikiranye mu nteruro ntibihagije kugira ngo interuro yumvikane neza. Amagambo agomba gukurikirana asanishije neza kandi mu buryo bw'inyurabwenge.

Ingero:

- Igiti mwiza turahabona areze.
- Insina hagufi ni byo icibwaho urukoma.
- Umwana heza kubaha ababyeyi be.

Izi nteruro ni nyobyamvugo kuko zivugitse nabi kandi zikaba zitubahirije amategeko y'isanisha.

Imyitozo ku nteruro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, umwarimu akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. **Interuro mbonezamvugo n'interuro nyobyamvugo bitaniye he?**

Interuro mbonezamvugo yubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo, iba ivugitse neza kandi idakocanye, mu gihe interuro nyobyamvugo itubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo, ikaba ivugitse nabi kandi ikocamye.

2. **Uzurisha amagambo wahawe ku buryo interuro ziba mbonezamvugo.**

Amagambo: umukene, ijisho, imodoka, urwego.

a) **Ijisho** ry'umuntu ribona byinshi.

b) Umuneke uhiye uraryoha cyane.

c) Imodoka itazakugeza i Kigali ntuyitega.

d) Urwego rufasha mu isakara ry'igisenge.

3. **Kosora interuro zikurikira zibe interuro mbonezamvugo**

Muge yubaha ibitekerezo by'abandi, cyanecyane mwemere kugirwa inama. Umunyarwanda baravuze kiti: "Nyamwanga kumva nticyanze no kubona".

Nimugenza uko mbabwiye hazarama kandi ikibi ntikizabatera ubwoba.

Ibisubizo:

Muge mwubaha ibitekerezo by'abandi, cyanecyane mwemere kugirwa inama. Umunyarwanda yaravuze ati: "Nyamwanga kumva ntiyanze no kubona". Nimugenza uko mbabwiye muzarama kandi ikibi ntikizabatera ubwoba.

Isomo rya cumi na kabiri: Amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: **- Kugaragaza inshoza ya buri bwoko bw'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo**. **- Kugaragaza uturango twa buri bwoko bw'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo.**
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu aha abanyeshuri ibibazo bibaganisha ku moko y'interuro.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira ugire icyo uvuga ku butumw a wumva zitanga.

1. Umunyeshuri wize neza aratsinda.
2. Genda vuba abandi batagusiga.
3. Mbega agasaro keza weee!
4. Usigaye wiga he?

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Interuro	**Ubutumwa itanga.**
1. Umunyeshuri wize neza aratsinda.	Kumenyesha ikintu muri rusange.
2. Genda vuba abandi batagusiga.	Gutegeka.
3. Mbega agasaro keza weee!	Amarangamutima yo gutangara.

4. Usigaye wiga he?	Amarangamutima y'ikibazo.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza n'uturango by'amoko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo

1. **Interuro ihamya**

   Interuro ihamya ni interururo ikoreshwa iyo umuntu amenyesha ikintu, avuga igitekerezo ke atanga ingingo. Mu nyandiko interuro ihamya isozwa n'akabago.
   Ingero: - Buhorobuhoro ni rwo rugendo.
   - Umunyeshuri mwiza yubaha abarezi be.

2. **Interuro ibaza**

Interuro ibaza ni interuro ikoreshwa babaza ikibazo. Mu nyandiko interuro ibaza isozwa n'akabazo.

Ingero: - Uriya munyeshuri yababajwe ni iki?
- Ese mwakoze iki mu biruhuko?

3. **Interuro itangara**

Interuro itangara ni interuro ikoreshwa iyo batangara, bababaye cyangwa bafite ubwuzu. Mu nyandiko interuro itangara isozwa n'agatangaro.

Ingero: - Yooo! Mbega ukuntu waberewe!
- Mbega akaga yagize!

4. **Interuro itegeka**

Interuro itegeka ni interuro ikoreshwa batanga ubutumwa bw'itegeko cyangwa basaba umuntu gukora ikintu runaka. Mu nyandiko interuro itegeka isozwa n'akabago.

Ingero: - Mwandike vuba.
- Itondere kwambuka umuhanda.

Ikitonderwa

Ayo moko yose y'interuro ashobora gushyirwa mu **ndango yemeza** cyangwa **ihakana**.

Ingero z'interuro ziri mu ndango yemeza n'iziri mu ndango ihakana

a. Interuro ihamya: - Umwarimu akunda abanyeshuri bagira isuku.
- Iyi mvura si nziza.
b. Interuro ibaza: - Mbese uzi kwiruka?
- Ntimuzi ko ngeze mu ishuri?
c. Interuro itangara: - Uyu mutako ni mwiza disi weee!
- Yooo! Mbese ntuzaza!
d. Interuro itegeka: - Ngwino hano nkubwire.
- Ntukazerere.

Umwitozo ku nteko z'amazina

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo ku moko y'interuro hakurikijwe ubutumwa bukubiyemo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Erekana ubwoko bw'interuro zikurikira ukurikije ubutumwa bukubiyemo:

1. Uzajya i Kigali ryari ngo tuzajyane?
Interuro ibaza.
2.Umwana mwiza yumvira ababyeyi.
Interuro ihamya.
3. Taha butarira.
Interuro itegeka.
4. Ntoye isaro ryiza mama weee!
Interuro itangara.
5. Wabonye amanota angahe?
Interuro ibaza.

4.5. Isuzuma risoza umutwe wa kane

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa kane
Ubushobozi bwo: - Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko; - Ubushobozi bwo guhanga umwandiko ashyiramo ingingo zose zisabwa kandi akoresha ikeshamvugo; - Ubushobozi bwo kurondora no gutandukanya amagambo ahinduka n'adahinduka; - Ubushobozi bwo kugaragaza uruhare rw'inteko z'amazina mu isanisha ry'amagambo agize interuro; - Ubushobozi bwo kwandika interuro mbonezamvugo.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1. **Rondora nibura ibintu bine bivugwa mu mwandiko bishobora gutera amakimbirane.**

Kutumva ibintu kimwe, kutava ku izima, gutonesha, ishyari

2. **Mu mwandiko baravuga ko inzangano zo zaba zituruka ku ki?**

Kutoroherana, gutonesha

3. **Garagaza inkomoko y'Ishyari uko ivugwa mu mwandiko.**

Ni kamere umuntu avukana.

4. **Vuga indi mpamvu itavuzwe mu mwandiko ubona itera amakimbirane**

Imanza zitakemuwe neza, ubujiji.

5. **Ni iyihe mpamvu ivugwa mu mwandiko isobanura impamvu abantu iyo bari mu kazi kamwe hari ababa aba mbere abandi bakaba aba nyuma?**

Abantu ntibagira imbaraga zingana, umwete ntungana…

6. **Nyuma yo gusoma umwandiko urumva mu ishuri wakwirinda amakimbirane ute?**

Nakwimakaza umuco w'ubworoherane no kubabarirana.

II. Inyunguramagambo

1. **Sobanura aya magambo akurikira unayakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.**

a) **Itsinda:** abantu bari hamwe mu gikorwa kimwe**.**

b) **Icyuho:** mu mwandiko icyuho ni inzira cyangwa aho ikintu cyakwinjirira.

c) **Gutonesha:** Gukundwakaza, gukunda bamwe ukareka abandi.

d) **Kuva ku izima:** kwemera icyo wari wanze nyuma y'igihe kirekire.

2. **Vuga amagambo ari mu mwandiko asobanura kimwe n'aya akurikira:**

a) **Bagataha nta cyo babonye:** bagataha amara masa.

b) **Akagira ishyari:** akamikwa**.**

III. Ubumenyi bw'ururimi

1. Mu nteruro zikurikira, erekana indangasano mu magambo aciyeho akarongo, werekane n'amagambo ngengasano agenga izo ndangasano.

Imbazi ya menshi <u>ivuga</u> icyo yariye.

Ijambo ngengasano ni: imbazi indangasano ni "i"

Inka nini <u>ndazibona</u> <u>zirarisha.</u>

Ijambo ngengasano ni: inka indangasano ni "zi"

Abana <u>bange</u> barara bahagaze bwacya <u>bakaryama</u>. Ijambo ngengasano ni: abana indangasano ni "ba"

Amarembo <u>magari</u> arugariye kandi imbyeyi <u>ziravumera</u>.

Amarembo ni ijambo ngengasano rya magari indangasano ni **"ma"**

Imbyeyi ni ijambo ngengasano rya ziravumera, indangasano ni "zi"

2. Mu Kinyarwanda hari amagambo ahinduka n'amagambo adahinduka. Bisobanuye iki?

Bivuze ko hari amagambo ashobora kwisanisha n'andi bityo agahindura inteko n'intego naho andi ntiyisanishe bityo ntabe yahinduka.

3. Mu nteruro isanisha ry'amagambo rigomba kubahiriza iki?

Isanisha rigomba kubahiriza inteko y'ijambo ngengasano bityo amagambo yisanisha naryo akagira indangasano zigaragaza isano afitanye.

4. Wifashishije ingero ebyirebyiri kuri buri bwoko bw'interuro garagaza aho interuro mbonezamvugo itandukaniye n'interuro nyobyamvugo.

Umwana munini namubonye.

Iyi nteruro ni mbonezamvugo kubera ko amagambo "munini" na "namubonye" yisanishije n'umwana ari ryo jambo ngengasano ndetse afite indangasano "mu" igaragaza isano afitanye n'umwana cyane ko umwana ni ijambo riri mu nt. 1 rigira indanganteko "mu".

Umwana kinini nabibonye

Iyi ni interuro nyobyamvugo kubera ko amagambo kinini na nabibonye ntiyisanishije n'umwana kandi aririyo jambo ryagombye kuba rigenga amasano. Kinini ni mu nt. 7 hanyuma ibyo nabonye biri mu nt.8 kandi umwana ni mu nt. 1

4.6. Ibikorwa by'inyongera

- **Imyitozo nzamurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

1. **Vuga imwe mu myifatire y'umuntu ishobora kugaragaza ko atakwimakaza amahoro mu bo abana nabo.**

Kutorohera abandi, kutihanganira abandi, kwikunda no kwikuza bitera gusuzugura abandi ntabahe agaciro bakwiye, kuba nyamwigendaho, guteza amakimbirane mu bandi, kutubaha ibitekerezo by'abandi no kutagirwa inama…

2. **Iyo amagambo yisanisha mu nteruro ashingira kuki?**

Ashingira ku ijambo ngengamasano mu nteruro kandi akubahiriza inteko yaryo.

3. **Ni iki gishobora kugaragaza ko ijambo runaka ryisanishije n'irindi mu nteruro?**

4. Ijambo ryisanisha n'irindi rikagaragaza indangasano igaragaza isano bifitanye. **Interuro mbonezamvugo ni iki? Tanga urugero.**

Interuro mbonezamvugo ni interuro ivugitse neza, idakocamye kandi yubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

5. **Interuro nyobyamvugo ni iki? Tanga urugero.**

Interuro nyobyamvugo ni interuro ivugitse nabi, ikocamye kandi itubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

- **Imyitozo nyagurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

Andika interuro eshanu nyobyamvugo, nurangiza werekane uko zakosorwa kugira ngo zihinduke mbonezamvugo.

Ingero z'ibisubizo:

Interuro nyobyamvugo

a. **Ejo abana kagiye kuvoma.**

b. **Inyamaswa byo mu mazi kamwe bushobora kuryana.**

c. **Nimucyo twirinde ingona kitazamugirira nabi.**

d. **Enda hano nzibwire icyo bakora.**

e. **Buri wese nibita ku bidukikije zizunguka.**

Interuro mbonezamvugo

a. **Ejo abana bagiye kuvoma.**

b. **Inyamaswa zo mu mazi zimwe zishobora kuryana.**

c. **Nimucyo twirinde ingona zitazatugirira nabi.**

d. **Enda hano nkubwire icyo ukora.**

Buri wese niyita ku bidukikije tuzunguka.

6. **Interuro mbonezamvugo ni iki? Tanga urugero.**

Interuro mbonezamvugo ni interuro ivugitse neza, idakocamye kandi yubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

7. **Interuro nyobyamvugo ni iki? Tanga urugero.**

Interuro nyobyamvugo ni interuro ivugitse nabi, ikocamye kandi itubahiriza amategeko y'ikibonezamvugo.

Imyitozo igenewe abanyeshuri bihuta cyane kurenza abandi:

Andika interuro eshanu nyobyamvugo, nurangiza werekane uko zakosorwa kugira ngo zihinduke mbonezamvugo.

Ingero z'ibisubizo:

Interuro nyobyamvugo

a. Ejo abana kagiye kuvoma.
b. Inyamaswa byo mu mazi kamwe bushobora kuryana.
c. Nimucyo twirinde ingona kitazamugirira nabi.
d. Enda hano nzibwire icyo bakora.
e. Buri wese nibita ku bidukikije zizunguka.

Interuro mbonezamvugo

e. Ejo abana bagiye kuvoma.
f. Inyamaswa zo mu mazi zimwe zishobora kuryana.
g. Nimucyo twirinde ingona zitazatugirira nabi.
h. Enda hano nkubwire icyo ukora.

Buri wese niyita ku bidukikije tuzunguka.

4.5. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

I. Gutahura amagambo yabangamira amahoro mu kinyatuzu
Tahura amagambo ashobora kubangamira amahoro muri iki kinyatuzu:

G	S	G	K	K	L	B	H	G	A	D
J	U	C	K	W	I	R	I	U	D	A
P	U	F	U	I	V	W	A	T	Z	R
I	R	I	M	B	A	G	U	O	A	U
K	U	R	W	A	N	A	U	Y	M	G
I	G	A	N	A	A	M	N	G	A	U
G	O	E	T	E	D	A	C	A	Z	Z
O	H	U	I	J	B	H	K	N	I	U
N	G	U	S	E	K	A	N	A	N	S
P	R	S	S	T	U	N	V	W	A	U
R	R	U	S	I	N	E	A	Z	Y	G
A	G	U	T	O	N	E	S	H	A	N

Amagambo yavumburwa: kurwana, gutongana, gusebanya , kwiba, amahane, gusuzugura, gutonesha, gusekana.

II. Guhuza insanganyamatsiko n'ubuzima busanzwe

a) Mu rwego rwo guhuza insanganyamatsiko n'ubuzima busanzwe, umwarimu asaba abanyeshuri kuvuga ibintu nibura bitatu bashobora gukora bikagaragaza ubufatanye hagati yabo ubwabo. Ubwo bufatanye bushobora kuba bwagaragarira ku ishuri mu gihe bari mu masomo no hanze. Twavuga nko mu gihe k'imyidagaduro ndetse no mu gihe baba batashye batari ku ishuri.

Ibisubizo bishobora gutangwa:

- Gusobanurirana, gusangira, kumesa imyenda ya mugenzi wawe igihe arwaye, kujyana umurwayi kwa muganga…
- Kumenya gusaba imbabazi igihe wakosheshe no kuzitanga igihe uzisabwe.
- Guha bagenzi bawe agaciro bakwiye nta gusuzugurana muri byose.
- Kumenya kugisha inama mu byo dukora, no kugira umuco wo gutanga ubufasha aho bishoboka

b) Garagaza akamaro ko gukorera hamwe n'uruhare bigira mu kwihutisha iterambere.

Byihutisha iterambere, abantu bashora amafaranga make ariko kuko bahuje ari benshi bagakora ikintu kinini, bahanahana ubumenyi…

c) Ni iki mubona gikwiriye gukorwa ngo amakimbirane y'urudaca ahora mu miryango acike burundu? Kurwana kw'abashakanye, abaturanyi bapfa amasambu, ishyari n'izindi nzangano.

Abanyeshuri bashobora gusubiza bimwe muri ibi: kwigisha amategeko, kugira ibyangombwa

by'umutungo, kwiga ijambo ry'imana, gusenga, guhana uwakosheje…. III. Ihuriro ry'imigani migufi n'insanganyamatsiko y'umuco w'amahoro a) Ababiri bajya inama baruta umunani urasana.

Uyu mugani usobanuye ko n'iyo abantu baba ari bake ariko bagashyira hamwe agera kuri byinshi. Biruta kuba abantu ari benshi ariko batumvikana.

b) Ababiri bishe umwe.

Ni nko kuvuga ko abantu iyo ari babiri bashobora byinshi byananiranye iyo babanye neza.

c) Nta zibana zidakomanya amahembe

Abantu bakwiye koroherana kuko buri gihe ahari abantu hashobora no kuvuka utubazo.

d) Aho umwaga utari uruhu rw'imbaragasa rwisasira batanu

Ahari amahoro nta n'umwiryane, abantu barasaranganya maze n'akantu gato kakabahaza.

e) Ifuni ibagara ubucuti ni akarenge

Ni byiza gusurana kugirango umubano w'abantu ukomeze gutera imbere.

UMUTWE WA GATANU: UBUZIMA

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga kuri SIDA no kujya impaka ku buryo bwo kwirinda SIDA akurikiranya neza ibitekerezo;
- Gutandukanya amoko y'imyandiko ashingiye ku turango twayo;
- Gutegura no kuyobora ikiganiro mpaka.

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Ingamba zo kubungabunga ubuzima (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Amwe mu moko y'imyandiko (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Sida ni icyorezo gihangayikishije isi. Sobanura mu magambo yawe uko ubona iki cyorezo gihagaze mu Gihugu cyacu.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku ku kubungabunga ubuzima harimo no kwirindAa SIDA akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Icyorezo cya Sida mu Gihugu cyacu na ho kirahari;
- Iki cyorezo kandi haracyari abagikerensa bishora mu mibonano mpuzabitsina mu buryo bw'akajagari;
- Hari n'abandi bishora mu bikorwa bibi byababakururira kucyandura nk'ubusinzi, gukoresha ibiyobyabwenge n'ibindi.
- Cyokora inzego zishinzwe ubuzima zahagurukiye kukirwanya zishyiraho gahunda z'ubukangurambaga mu kukirinda ndetse no gushakira abacyanduye imiti igabanya ubukana bwacyo.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa gatanu n'igihe yagenewe

Umutwe wa gatanu: **Ubuzima**		**Umubare w'amasomo: 19**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Amoko y'imyandiko		
Isomo rya gatanu: Umwandiko ntekerezo (usanzwe).	Kugaragaza inshoza n'uturango by'umwandiko ntekerezo.	**Amasomo 2**
Isomo rya gatandatu: Umwandiko mvugo shusho (mvugamiterere).	Kugaragaza inshoza n'uturango by'umwandiko mvugo shusho.	**Isomo 1**
Isomo rya karindwi: Umuvugo.	- Gusobanura uturango tw'umuvugo. - Kugaragaza itandukaniro hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo.	**Amasomo 2**
Ikiganiro mpaka		
Isomo rya munani: Inshoza y'ikiganiro mpaka n'imitegurire yacyo.	Kugaragaza inshoza y'ikiganiro mpaka n'uko gitegurwa.	**Amasomo 2**
Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Gukora ikiganiro mpaka	Gukora ikiganiro mpaka yubahiriza uko bikorwa.	**Isomo 2**
Amoko y'imyandiko		
Isomo rya cumi: Inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru).	Kugaragaza inshoza n'uturango by'inkuru ngufi	**Amasomo 3**
Isuzuma risoza umutwe wa gatanu.		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi.		**Isomo 1**

5.4.1. Umwandiko: Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni iki mubona kuri aya mashusho?

Umugabo urwaye bigaragara ko arembye ari kumwe n'umuganga urimo kumwitaho.

b) Ni izihe ndwara zizahaza abantu cyane?

Kanseri, SIDA, igituntu n'izindi.

c) Ese hari ubwo mwumva SIDA ibateye ubwoba?

Yego, iteye ubwoba kuko yica abantu benshi.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umutwe w'umwandiko umaze gusoma witwa ngo iki ?**
   Witwa «Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo».

2. **Hari icyorezo gihangayikishije isi cyane kuko kitarabonerwa umuti kikaba nta n'urukingo rwacyo ruravumburwa. Icyo corezo ni ikihe?**

Icyo cyorezo ni SIDA.

3. **Mu buryo bunyuranye agakoko gatera sida kanduriramo, ni ubuhe buza ku isonga?**

Ubuza ku isonga ni ugukorana imibonano mpuzabitsina idakingiye n'ufite ubwandu.

4. **Umuntu urwaye SIDA ashobora kuyikira?**

Oya, SIDA ntigira umuti n'urukingo.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. **Sobanura aya magambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko:**

a) **Icyorezo**: indwara itera mu bantu cyangwa mu matungo ikararika.

b) **Kunegekaza**: kuzahaza, guca intege…

c) **Ubukana**: imbaraga, uburakari.

d) **Ubwandu**: umwanda ikintu cyakuye ku kindi.

e) **Kuba igikanka**: kunanuka cyane bikabije.

2. **Tanga imbusane z'aya magambo z'aya magambo.**

a) Ubujiji: ubwenge

b) Abashakanye: abatarashaka

c) Kuba mutaraga: kurwara

d) Ubuvuzi bwa magendu: ubuvuzi bwemewe

3. **Huza aya magambo ari mu ruhushya rwa mbere n'ibisobanuro byayo biri
mu rwa kabiri**

a) Guhererekanya	1. Kunegekara
b) Gucika intege	2. Kuba igikanka
c) Ubuvuzi butemewe	3. Gutizanya
d) Gushiraho	4. Magendu

Ibisubizo: a=3, b=1, c=4, d=2

4. **Tahura amazina y'indwara waba uzi zishobora kwandurira mu mibonano mpuzabitsina zanditse muri iki kinyatuzu.**

I	R	A	W	K	U	Z	U	R	A	S	E	A	K
S	I	D	A	M	B	I	P	E	R	E	K	J	U
I	M	B	U	R	U	G	U	K	O	K	O	E	B
N	I	W	E	U	R	I	R	A	K	A	Z	E	U
Z	T	V	E	P	A	T	I	T	E	B	C	Z	K
O	E	S	E	N	G	A	I	M	A	N	A	A	W
N	Z	I	R	W	A	Y	E	N	D	A	N	Z	E
G	I	N	D	A	Z	O	M	U	N	S	Y	A	U
E	M	E	R	W	A	M	E	Z	E	A	T	E	W
R	N	G	U	R	U	R	A	I	G	A	P	T	O

Indwara batahuramo ni: Sida, mburugu, uburagaza, imitezi, inda zo mu nsya.

Imyitozo yo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora imyitozo bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

1. **Koresha neza amagambo akurikira mu nteruro ngufi kandi ziboneye :**

a) **Ubwandu**

Umubiri winjiyemo virusi uba ufi te ubwandu

b) **Magendu**

Ahantu hose bavura mu buryo butemewe hitwa kwa magendu

c) Gucika intege

Umubiri ufi te ubwandu utangira gucika intege zo kwirinda indwara.

d) Kwifata

Uburyo buboneye bwo kwirinda SIDA ni ukwifata.

2. **Uzuza interuro zikurikira ukoresheje amagambo yakoreshejwe mu mwandiko**

a) Tugomba kumenya ko **SIDA** itagira umuti n'urukingo.

b) Abakobwa bakomere ku **busugi** bwabo n'abahungu ku **bumanzi** bwabo kugeza igihe bazubaka ingo zabo.

c) Abashakanye birinde **gucana inyuma** bubahirize amasezerano bagiranye.

Gukora **imibonano mpuzabitsina** idakingiye hagati y'uwanduye n'utanduye byanduza virusi itera SIDA.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uko SIDA yandura n'uburyo bwo kuyirinda.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma

ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) 1. **Uyu mwandiko uravuga ku ki?**

Uyu mwandiko uravuga kuri sida, uko yandura n'ingaruka igira ku bantu.

2. **SIDA ni iki?**

SIDA ni uruhurirane rw'ibimenyetso by'uburwayi buterwa n'agakoko ko mu bwoko bwa virusi.

3. **Kwandura SIDA no kurwara SIDA bitandukaniye he?**

Aho bitandukaniye ni uko umuntu urwaye SIDA umubiri we unegekara, indwara z'amoko anyuranye zikawibasira, umurwayi agashiramo, agasigara ari igikanka gusa mu gihe uwanduye SIDA haba ubwo ayigira mu maraso gusa akaba yayanduza abandi ariko we nta kimenyetso cyayo kimugaragaraho inyuma.

4. **Vuga ahantu hatandukanye twasanga agakoko gatera SIDA.**

Mu maraso, mu matembabuzi ava mu gitsina cy'umugore, mu masohoro y'umugabo, no mu mashereka.

5. **Rondora uburyo agakoko gatera SIDA gashobora kwanduriramo.**

Mu gukorana imibonano mpuzabitsina idakingiye n'ufite ubwandu. Igihe cyose amaraso y'uwanduye ahuye n'igikomere cy'uwari muzima ahita yambukiramo virusi, uwari muzima akandura atyo. Umubyeyi wanduye ashobora kwanduza umwana amubyara cyangwa mu gihe amwonsa.

6. **Umuntu urwaye SIDA agaragaza ibihe bimenyetso?**

Ashirama akaba igikanka, uruheri rukamutaha umubiri wose, agira inkorora idakira, arwara igituntu, indwara yose ije iramuzahaza…

7. **Ni iki cyakorwa ngo twirinde SIDA?**

Kwirinda inzira zose dushobara kwanduriramo virusi itera SIDA.

8. **Ni gihe ki umubyeyi ashobora kwanduza umwana we?**

Umubyeyi wanduye yakwanduza umwana amubyara cyangwa amwonsa.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. Umwandiko uherutse kwigwa witwa ngo iki?

Witwa «Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo».

2. Ni nde watwibutsa ibyavugwaga mu mwandiko?

Uko sida yandura, ingaruka zayo, uko twayirinda…

3. Ese kwirinda SIDA birashoboka?

Yego kwirinda SIDA birashoboka.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko " Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Garagaza ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka ziri mu mwandiko.

Ingingo z'ingenzi:

Icyo SIDA ari cyo, uko yandura, ibimenyetso byayo, uburyo bwo kuyirinda.

Ingingo z'ingereka:

Ubusugi n'ubumanzi, gushaka, gucana inyuma, gukoresha agakingirizo

b) Ushingiye ku bumenyi bwawe bwite, vuga ingaruka nibura ebyiri zo kwandura SIDA ku munyeshuri uri mu kigero nk'icyo ugezemo.

Kwiheba, kurwaragurika, guta ishuri, gutsindwa mu ishuri…

c) Nyuma yo gusoma uyu mwandiko bwira bagenzi bawe uburyo SIDA yandura n'uburyo bayirinda?

SIDA yandurira mu mibonano idakingiye hagati y'uwanduye n'utanduye, mu guhererekanya ibikoresho bikomeretsa hagati y'uwanduye n'utanduye, igihe umubyeyi wanduye abyara cyangwa yonsa umwana. Kuyirinda ni ukwifata tugakomera ku busugi n'ubumanzi bwacu kugeza igihe tuzashaka no kudahererekanya ibikoresho bikomeretsa.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane.

- Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko twize witwa ngo iki?
Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo

b) Ese SIDA ni indwara ikira?
Oya SIDA ntigira umuti n'urukingo.

3. **Ese SIDA abantu batayirinze byagenda bite?**
Yatumaraho abantu.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

a) Nimugereranye ibivugwa mu mwandiko n'ibyo mwaba muzi cyangwa mwarumvise mu buzima busanzwe bavuga kuri SIDA.

b) Niba muri mwe hari umwana uzi uwarwaye SIDA cyangwa se akaba azi aho bayirwaje natange ubuhamya.

Gabanya amatsinda ibibazo ku buryo buri cyose kigira abagikoraho.

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

Umwarimu anoza ibitekerezo ku nsanganyamatsiko zatanzwe, ibyo bumvikanyeho bikandikwa ku kibaho, abanyeshuri bakabyandika mu makayi yabo.

5.4.2. Amoko y'imyandiko

Isomo rya gatanu: Umwandiko ntekerezo (usanzwe)

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'umwandiko ntekerezo. - Kugaragaza imbata y'umwandiko ntekerezo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo biganisha ku ihangamwandiko ntekerezo.

Igikorwa

Koresha ubumenyi bwawe usubize ibibazo bikurikira:

Urugero rw'ibibazo yababaza:

1. **Imyandiko musoma iba iteye kimwe?**
2. **Ese insanganyamatsiko ziba zirimo ni zimwe?**

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

1. Oya, imyandiko igira imiterere itandukanye.
2. Imyandiko igira insanganyamatsiko zitandukanye.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga umwandiko ntekerezo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kongera gusoma umwandiko "Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo" maze bawugendereho batahura inshoza n'uturango by'umwandiko ntekerezo ndetse n'imbata yawo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Ongera usome umwandiko "Tumenye SIDA n'ubwandu bwayo" maze uwugendereho utahura inshoza n'uturango by'umwandiko ntekerezo ndetse n'imbata yawo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma

iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Umwandiko ntekerezo/usanzwe

Inshoza y'umwandiko ntekerezo

Umwandiko ntekerezo/usanzwe ni umwandiko urambura ibitekerezo ku nsanganyamatsiko yatanzwe. Nta keshamvugo rikunze kubamo; ahubwo imyandiko ntekerezo ikoresha imvugo isanzwe yumvikana itazimije.

Uturango tw'umwandiko ntekerezo

umwandiko ntekerezo urangwa no kugira insanganyamatsiko runaka uvugaho, ukayigaragazaho ibitekerezo ku buryo burambuye, ukagira n'imbata igaragaza ibice byawo.

Imbata y'umwandiko ntekerezo

Umwandiko ntekerezo ugira ibice bine: umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo.

Umutwe: Ni nk'ipfundo riba riri bupfundurwe mu mwandiko nyirizina. Umutwe w'umwandiko ugomba kuba witaruye gato ibindi bice by'umwandiko bisigaye, wanditse mu nyuguti nkuru cyangwa uwiyeho umurongo. Biba byiza cyane iyo umutwe ubaye mugufi. Ni ukuvuga ko uba wanditse mu murongo umwe cyangwa ibiri. Iyo urengeje imirongo ibiri ushobora kwitiranywa n'igika cy'umwandiko.

Intangiriro: Mu ntangiriro uwandika avuga muri make ibyo agiye kwandikaho. Intangiriro iba igizwe n'igika kimwe kandi kigufi.

Igihimba: Mu gihimba uwandika avuga byimazeyo ibyo ashaka kuvuga ndetse agatanga n'ingero zifatika. Mu gihimba uwandika atondeka ibitekerezo bye mu buryo bw'inyurabwenge. Igihimba gishobora kugira ibika birenze kimwe bitewe n'ingingo z'ibanze uwandika asobanura.

Umusozo: Mu musozo uwandika avuga muri make yanzura ku byo yavuze mu ntangiriro no mu gihimba. Umusozo ntugomba gutandukira ibyavuzwe mu

gihimba. Umusozo uba ugizwe n’igika kimwe kandi kigufi muri rusange kingana cyangwa kijya kungana n’ik’intangiriro. Muri iki gice kandi ni ho uwandika ashobora kugaragaza uruhande abogamiyeho, byanaba ngombwa akagira inama atanga ku bimaze kuvugwaho.

Dore imiterere y’umwandiko ntekerezo ku rupapuro

1. …………………………………………………………………
2. ……………………………………………………………………………… … …………………………………………………………………………………… …………………………………………………………………………………… ……… …………………………………………………………………………… ………………………………………
3. ……………………………………………………………………………… … …………………………………………………………………………………… ……… …………………………………………………………………………… ……………………………………………………………………
……………………………………………………………………………… … …………………………………………………………………………………… …………………………………………………………………………………… ……… …………………………………………………………………………… ………………………………………………………

4 ……………………………………………………………………………………………. …

………

……………………………………………………………………………………………………… ………

……………………………………………………………………………………………………

…………………………………….

Ibisobanuro:

1: umutwe 3: igihimba

2: intangiro 4: umusozo

Intambwe zikurikizwa mu guhimba umwandiko ntekerezo

1^0 Kumva neza insanganyamatsiko;
2^0 Gukusanya (gushaka) ibitekerezo ku nsanganyamatsiko;
3^0 Gutondeka neza ibitekerezo;
4^0 Kwandika ibitekerezo wubahiriza amabwiriza n'imbata by'umwandiko ndetse n'amabwiriza y'imyandikire.

Umwitozo ku mwandiko ntekerezo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

a) Tumenye ibishobora kuzamura imitsindire mu kigo cyacu

Ingingo zatangwa: Ikinyabupfura, amahugurwa y'abarimu, imirire myiza, imikino n'imyidagaduro ikorewe igihe, ubuyobozi bufite ikerekezo, umuhate w'abanyeshuri, ubwitange bw'abarezi, ubufatanye hagati y'ababyeyi n'abarezi…

b) Akamaro k'umurimo

Ingingo zatangwa: Kubana ibitunga umuntu, kwikura mu bukene, iterambere.

Isomo rya gatandatu: Umwandiko mvugo shusho

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gutahura inshoza y'umwandiko mvugo shusho n'ibiwuranga.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ubuvanganzo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu ahereye ku mashusho ari mu gitabo cyabo abaza abanyeshuri ibibazo biganisha ku mwandiko mvugo shusho.

Igikorwa

Itegereze amashusho ari mu gitabo cyawe maze usubize ibibazo bikurikira:

Urugero rw'ibibazo yababaza:

1. Ku ishusho murahabona iki?
2. Murabona iyi shusho yerekana he?
3. Murabona uyu mwandiko werekeza ku ki?

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

1. Hariho inzu y'igorofa, ubusitani, umugezi…

2. Ashobora kuba ari ku ishuri.

3. Uyu mwandiko urerekeza ku gusobanura imitere y'iri shuri.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga umwandiko mvugo shusho.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gusoma umwandiko "Ishuri ryacu" maze bawugendereho batahura inshoza n'uturango by'umwandiko mvugo shusho. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Som umwandiko "Ishuri ryacu" maze uwugendereho utahura inshoza n'uturango by'umwandiko mvugo shusho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'umwandiko mvugo shusho

Umwandiko mvugo shusho/mvugamiterere ni umwandiko ugaragaza/usobanura imiterere y'ikivugwa binyuze mu mvugo itaka imiterere yacyo. Twavuga nk'uyu mwandiko utaka ishuri, imiterere y'aho ryubatse, n'ibindi umuntu ashobora gukenera kumenya

Uturango tw'umwandiko mvugo shusho

Umwandiko mvugo shusho urangwa n'uko uba wanditse ku buryo utanga amakuru yose ku muntu, ahantu, inyamaswa cyangwa ikintu, mbese ugatanga ishusho.

Umwitozo ku mwandiko mvugo shusho

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Ugendeye ku rugero tumaze guhabwa mu mwandiko ishuri ryacu, himba umwandiko mvugo shusho ugerageza gutanga ishusho y'ikigo wigamo.

Abanyeshuri barahimba imyandiko bitewe n'aho biga umwarimu abafashe kuyinoza.

Isomo rya karindwi: Umuvugo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusobanura uturango tunyuranye tw'umuvugo. - Kugaragaza itandukaniro hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ubuvanganzo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma umwandiko "Muze twambarire urugamba" uri mu bitabo byabo, bagasubiza ibibazo byerekeye umuvugo.

Igikorwa

Soma umwandiko "Muze twambarire urugamba" uri mu gitabo cy'umunyeshuri, usubize ibibazo byabajijwe.

a) Uyu mwandiko uri mu buhe bwoko bw'imyandiko?
b) Kubera iki? Vuga nibura impamvu ebyiri.
c) Murumva uvugitse ute?
d) Ese uyu mwandiko wanditse ute ugereranyije n'indi myandiko?

e) Amagambo "Kwizihira agatimba cyangwa ikoti na karuvati" bivuze iki mu
mwandiko?

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

a) Ni umuvugo.
b) Wanditse mu mikarago kandi urimo n'injyana inogeye amatwi.
c) Ni nk'ururirimbo.
d) Wanditse mu nteruro ngufi zitwa imikarago.
e) Kwizihira agatimba bivuga gushyingirwa, umugeni yambaye agatimba ku munsi w'ubukwe. Ikoti na karuvati biragaragaza kwambara neza k'umukwe ku munsi w'ubukwe.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye gusobanura uturango tw'umuvugo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kungera gusoma umwandiko *"Muze twambarire urugamba"* bagasobanura uturango tunyuranye tw'umuvugo ugaragaze n'itandukaniro hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Ongera usome umwandiko "Muze twambarire urugamba"utahure ibisobanuro by'uturango tunyuranye tw'umuvugo ugaragaze n'itandukaniro hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Uturango tunyuranye tw' umuvugo

Umuvugo urangwa n'injyana inogeye amatwi. Umuvugo kandi ugira ikeshamvugo aribwo buryo bwo kunoza ururimi, bakoresha agambo atoranyijwe ndetse agakurikiranywa neza, kandi bagakoresha cyane imvugo izimiza. Umuvugo wandikwa mu mikarago ntabwo interuro zawo aba ari ndende nko mu yindi mikarago.

a) **Injyana**: ni uburyo amajwi aba yubakitse ku buryo arema ururirimbo runogeye amatwi

b) **Imikarago**: interuro zigize umuvugo ni ngufi si ndende nkuko bisanzwe mu yindi myandiko.

c) **Ikeshamvugo**: ni uburyo bwo kunoza ururimi, bahitamo amagambo meza ndetse bakayakurikiranya neza.

d) **Imvugo izimije**: mu muvugo bakoresha imvugo ishushanya iterura neza ibivugwa, rimwe na rimwe bigasaba gusiganuza kugira ngo umenye icyo umuhanzi yashatse kuvuga.

Itandukaniro hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo

Iyi myandiko itandukaniye ku miterere yayo. Umuvugo witaruye iyi myandiko isigaye kuko uba wanditse mu mikarago mu gihe iyo yindi yo yanditse mu mirongo. Ikindi umuvugo uba wiganjemo ikeshamvugo nk'isubirajwi, imizimizo n'injyana bititabwaho cyane muri iyi myandiko yombi.

Nubwo bwose mu miterere y'ibika umwandiko ntekerezo n'umwandiko mvugo shusho nta ho bitaniye, uwandika umwandiko ntekerezo ahera ku nsanganyamatsiko runaka akavuga ibyo abona, yumva cyangwa atekereza ko byabaho. Abyandika atitaye ku kurobanura amagambo n'imvugo zishushanya ikivugwa kandi agamije kugira icyo ahindura ku mitekerereze y'abantu cyangwa kubungura ubumenyi.

Umwandiko mvugo shusho ugaragaza ikivugwa uko kiri, ukagaragaza imiterere yacyo binyujijwe mu magambo n'imvugo zishushanya icyo kivugwa. Mu mwandiko mvugo shusho hibandwa cyane mu ikoresha ry'amagambo agereranya kandi ataka ubwiza cyanecyane ubugaragara inyuma ku buryo ibivugwa biba bishingiye ku miterere wabonesha amaso mu gihe mu

mwandiko ntekerezo ho bavuga n'ibyo utabonesha amaso, wumva mu bwenge bwawe gusa ukemera ko byabaho kandi ari ukuri.

Umukoro ku muvugo

Umwarimu aha abanyeshuri umukoro wo guhanga umuvugo uvuga kuri SIDA uri mu gitabo cyabo.

5.4.3 Ikiganiro mpaka

Isomo rya munani: Inshoza y'ikiganiro mpaka n'imitegurire yacyo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza y'ikiganiro mpaka n'imitegurire yacyo. - Kugaragaza abagira uruhare mu kiganiro mpaka.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abanza kureba uko abanyeshuri bakoze umukoro ku muvugo, akabakosora abafasha kunoza aho batakoze neza. Hanyuma agahera ku mashusho ari mu gitabo cyabo akababaza ibibazo biganisha ku kiganiro mpaka.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ku mashusho murabonaho iki?

Hari abantu bicaye n'undi uhagaze.

b) Bari he?

Mu ishuri.

c) **Bariya bantu bicaye imbere murakeka ko bari gukora iki?**
Bari guhanahana ibitekerezo nk'abajya impaka.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ikiganiro mpaka.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza y' ikiganiro mpaka, intego yacyo n'. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza, intego y'ikiganiro mpaka, abagize ikiganiro n'inshingano zabo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ibiganiro mpaka

Inshoza y'ikiganiro mpaka

Ikiganiro mpaka ni ikiganiro gikorwa n'abantu bagamije kungurana ibitekerezo ku nsanganyamatsiko yatanzwe. Haba harimo uruhande rushyigikira ibivugwa mu nsanganyamatsiko n'urundi rubihakana.

Imitegurire y'ikiganiro mpaka

Ikiganiro mpaka kiba kigomba gutegurwa, ndetse n'abajya impaka bakitegura, bagakora ubushakashatsi kugira ngo igihe nyirizina nikigera bazatange ingingo zifatika kandi zifite ireme. Mu mitegurire y'ikiganiro mpaka hari ibigomba kwitabwaho birimo insanganyamatsiko n'aho ikiganiro kigomba kubera ndetse n'abakigiramo uruhare.

Abashobora kugira uruhare mu kiganiro mpaka

1^{0}Umuhuza/umuyobozi w'ikiganiro,

2^{0}Uruhande rushyigikira ibivugwa mu nsanganyamatsiko,
3^{0}Uruhande urubihakana,
4^{0}Indorerezi (abadafite aho babogamiye)
5^{0}Akanama nkemurampaka
6^{0}Umucungagihe
7^{0}Umwanditsi

Imiyoborere y'ikiganiro mpaka

Umuyobozi asobanura insanganyamatsiko yo kujyaho impaka zitari iza ngo turwane, ahubwo zigamije kugera ku mwanzuro wubaka. Abasaba kutarondogora; ahubwo bakarasa ku ntego bakurikiranya ingingo mu nyurabwenge n'injyabihe y'ibivugwa kandi mu bwubahane.
Iyo ari umwitozo wo mu mashuri, ibiganiro mpaka bituma abanyeshuri baba intyoza mu kuvuga. Bakaba imbonera mu gutega amatwi ibivugwa no mu gutanga ingingo zifite ireme.

Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Gukora ikiganiro mpaka.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyijyaho impaka mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo biganisha ku mwitozo wo kujya impaka.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Iyo abantu bungurana ibitekerezo bashobora kubikora mu buhe buryo?**
   Bashobora kubinyuza mu biganiro mpaka.
b) **Ubona ari akahe kamaro k'ikiganiro mpaka?**
   Ikiganiro mpaka gituma umuntu amenya kuvugira mu ruhame, gutyaza ubwenge, kungurana ibitekerezo n'abandi mu bwubahane.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, ubasabe gukora igikorwa cyo kujya impaka kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro mpaka abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, muge impaka ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma mugere ku mwanzuro w'ikiganiro mpaka.

Insanganyamatsiko: Urubyiruko rugize uruhare mu kurwanya no kwirinda SIDA,
yacika burundu.

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kigaaniro mpaka kugira ngo babone uko bakora icyo gikorwa.

Mu gihe bajya impaka, tega amatwi uko bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo ahakenewe ubwunganizi mu migendekere myiza y'impaka ubutange.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw'umwanzuro wafatwa:
Urubyiruko rugize uruhare mu kurwanya SIDA yacika burundu kuko ari rwo rugize umubare munini w'abaturage.

5.4.4. Amoko y'imyandiko

Isomo rya cumi: Inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru).

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gutahura inshoza y’inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru).
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, ibitabo by’ubuvanganzo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu ahereye ku mashusho ari mu gitabo cyabo abaza abanyeshuri ibibazo biganisha ku inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru)**.**

Igikorwa

Itegereze amashusho ari mu gitabo cyawe maze usubize ibibazo bikurikira:

Urugero rw’ibibazo yababaza n’ibisubizo:

1. Kuri iyi shusho urabonaho iki?
Hariho umusore n’inkumi bagenda basa n’abagnira, hakabaho n’umuhanda ugana ku ivuriro.
2. Utekereza ko bagiye he?
Bashobora kuba bagiye kwa mu ganga.
3. Kugira ngo umenye neza aho bagiye hakorwa iki?
Byasaba ko hagira umbwira inkuru yabo cyangwa se nkayisoma.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga umwandiko mvugo shusho.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gusoma umwandiko “Munezero na mugenzi we” maze bawugendereho batahura inshoza n’uturango by’inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru). Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Som umwandiko "Munezero na mugenzi we" maze uwugendereho utahura inshoza n'uturango by'inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru).

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru)

Inshoza y'inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru)

Inkuru ngufi ni igihangano kibara amateka ku banyarubuga nk'ayabayeho ariko akenshi ari amahimbano.

Uturango tw'inkuru ngufi (umwandiko mbarankuru)

Inkuru ngufi irangwa no kugira insangamatsiko imwe. Igira abanyarubuga bake kandi bavuga ibintu bishobora kubaho, bitarimo amakabyankuru menshi.

Umukoro wo ku nkuru ngufi (umwandiko mbarankuru)

Ha abanyeshuri umukoro uri mu gitabo cy'umunyeshuri.

Ikibazo cy'umukoro:

Soma inkuru ngufi zivuga ku myitwarire y'urubyiruko n'ubuzima bw'imyororokere.
Izo nkuru mushobora kuzibona mu masomero yo ku kigo cyanyu ndetse n'andi
masomero yaba aya Leta cyangwa ayigenga. Umunyeshuri arasabwa kandi gukora
inshamake y'inkuru yasomye akazanafata igihe akayisomera abandi.

Mbere yo gutannga isuzuma risoza umutwe wa gatanu, umwarimu areba uko bakoze umukoro, akabafasha kunoza aho biri ngombwa.

5.5. Isuzuma risoza umutwe wa gatanu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa gatanu
- Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko; - Ubushobozi bwo guhanga umwandiko ashyiramo ingingo zose zisabwa kandi akoresha ikeshamvugo; - Ubushobozi bwo kujya impaka atanga ibitekerezo bivuguruza cyangwa byunguruza; - Ubushobozi bwo gukoresha mu nteruro amagambo yungutse; - Ubushobozi bwo kurondora no gutandukanya amoko y'imyandiko; - Ubushobozi bwo gutegura no kuyobora ibiganiro mpaka.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:
I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

I. 1.

1. **Ni ibihe byiciro cy'abantu birimo kugibwa inama muri uyu mwandiko?**
   Abari n'abategarugori (Abagore n'abakobwa)
2. **Ni iyihe nama barimo kubagira?**

   Kumenya guhakana mu gihe bagiye gukoreshwa imibonano mpuzabitsina batabishaka.

3. **Vuga umuco mubi wanenzwe abari n'abakobwa bo muri iki gihe.**
   Ntibazi guhakana bivuye inyuma.
4. **Rondora amagambo ahakana ariko mu buryo budafashije abari(abakobwa) bakwiriye kwirinda ntibayakoreshe.**
   Have ariko, iwacu bankubita, ubuse ntwaye inda byagenda bite, mbabarira sha.

5. **Ni ayahe magambo umwanditsi avuga ko ari yo yari akwiriye gukoreshwa mu guhakanira abashaka gushora abari mu ngeso mbi?** Have sinshaka, ndanze, utanankoraho, ngiye kukurega, umuco mubi nk'uyu wawukuye he?
6. **Nyuma yo gusoma uyu mwandiko wowe wagira abana b'abakobwa iyihe nama?**

Nange nabagira inama yo kumenya guhakana, cyanecyane abana b'abakobwa bakiri bato, bivuye inyuma igihe hari ushaka kubashora mu mibonano mpuzabitsina.

II. Inyunguramagambo

1. **Sobanura aya magambo akurikira dusanga mu mwandiko**

a) **Abari**: abakobwa, abangavu, inkumi

b) **Imbogamizi**: intambamyi, inzitizi

c) **Urugwiro**: ubugwaneza, kugira umushyikirano n'umuntu

d) **Abategarugori**: abagore

e) **Icyomanzi**: ikirara, umukobwa w'umusambanyi, ikigenge

2. **Ni ayahe magambo dusanga mu mwandiko ahuje inyito n'aya akurikira:**

a) Kubona inzira: guca icyuho

b) Kwinginga umuntu kandi na we yari agukeneye: korosora uwabyukaga

c) Guhakana byimazeyo: guhakana wivuye inyuma, gukurira umuntu inzira ku murima

III. Ubumenyi bw'ururimi

1. **Umwandiko twahawe mu isuzuma ni bwoko ki? Sobanura**

Ni umwandiko ntekerezo, urimo ibitekerezo by'umuntu ukurikije uko abona ibintu, n'icyo abivugaho.

2. **Rondora amoko y'inyandiko twize uvuge n'aho itandukaniye ugaragaza ibiranga buri bwoko.**

Umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo.

Umwandiko ntekerezo ugira insanganyamatsiko runaka uba ugomba kuvugwaho, ugategurwa neza hegeranywa ibitekerezo nabyo bishobara gukurikiranywa bitewe n'uburemere bw'ingingo kandi ukagira imbata wubahiriza igizwe n'umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo. umwandiko mvugo shusho ni umwandiko ugaragaza imiterere y'ikivugwa mbese uba usa n'utanga ishusho y'ikivugwa mu mwandiko. Umuvugo usanga nawo ukomoza ku nsanganyamatsiko runaka, wandikwa mu mikarago, ukagira injyana inogeye amatwi ndetse n'ikeshamvugo

3. **Vuga ibigomba kuranga umuyobozi w'ikiganiro mpaka.**

Agomba kuba ari umuhanga mu byo baganiraho kandi azi gukurikira neza, yihangana, avuga neza kandi rikumvikana, atabogama kandi agira igitsure.

IV. Ihangamwandiko

Hanga umwandiko ntekerezo mu mirongo 20 ku bubi n'ingaruka by'indwara ya SIDA.

Ikitonderwa: Urasabwa kugaragaza ingingo enye kandi ukanazisobanura neza.

Zimwe mu ngingo zagaragazwa: kurwara, gucika intege, ubukene, kwangirika k'umutungo, kubura intege zo gufasha umuryango, kutiga neza, gupfa vuba (gukenyuka), imfubyi…

5.6. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

• Imyitozo nyagurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

5.7 Ubumenyi bw'inyongera

Icyo kwibuka: SIDA ntigira umuti cyangwa urukingo ariko kuyirinda byashobokera umuntu uwo ari we wese. Uwanduye agakoko gatera SIDA ni umuntu nk'abandi kandi aracyashoboye gukora akiteza imbere we ubwe cyangwa agateza imbere igihugu ke. Ntakwiye rero kwiheba cyangwa guhabwa akato.

Guhuza insanganyamatsiko ivugwa mu mutwe n'ubuzima busanzwe Umwarimu aha abanyeshuri umwitozo ugamije guhuza insanganyamatsiko n'ubuzima busanzwe abasaba gutanga ubuhamya ku byo bazi cyangwa babonye bijyanye ibibazo uwarwaye SIDA ateza umuryango we, ingorane z'ubuzima we ubwe aba afite n'igihombo igihugu kigira muri rusange.

Bimwe mu byagaragazwa: Kurwara, kutabona umwanya wo kwikorera, gutanga amafaranga menshi urimo kwivuza indwara itazanakira, igihugu kibura imbaraga z'abana bacyo, igihugu gitakaza byinshi giteganyiriza abarwayi… **Guhuza iyi migani migufi no kwita ku buzima** a) **Amagara araseseka ntayorwa.**

Ubuzima ni ingenzi dukwiriye kwirinda icyabuhungabanya. Iyo ubuzima bugize ikibuhungabanya biba bibi cyane. Mbese ni ngombwa kwita ku buzima kuko burahenze.

b) **Amagara aramirwa ntamerwa.**

Ushaka kugira ubuzima bwiza agomba kwita ku mirire iboneye. Ntago kumererwa neza byizana gusa.

c) **Amagara ntaguranwa amagana.**

Nta kintu na kimwe cyaruta ubuzima cyangwa ngo kibe cyaba ingurane y'ubuzima.

d) **Imbeba yakurikiye akaryoshye munsi y'ibuye ihakura inda y'akabati.**

Abakiri bato bashobora gushukwa n'irari ry'ibintu maze bakazagira ingorane nyuma. Hari abana bagira ingeso mbi yo kwiba bikazabagiraho ingaruka mbi. Hari n'abishora mu busambanyi bashutswe n'ababaha ibintu, ubuzima bwabo bukahangirikira.

e) **Kwirinda biruta kwivuza**

Ni byiza ko umuntu yagira isuku akanagerageza kwirinda indwara. Kurindira ko uzarwa ngo uzivuza ni bibi cyane.

Ingingo zimwe na zimwe zishobora kugibwaho impaka a) Uburyo buboneye bwo kwirinda sida

b) Uruhare rw'imyambarire mu gukurura ubusambanyi.

c) Gukuramo inda ku bushake nta kibazo kirimo.

Abanyeshuri bashobora guhitamo zimwe muri ziriya nsanganyamatsiko bagategura ibiganiro mpaka maze bakazamurika ibyo bagezeho

UMUTWE WA GATANDATU: UMUCO NYARWANDA

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga ku ndangagaciro z'umuco nyarwanda;
- Gukora inshamake y'umwandiko yasomye;
- Gutandukanya ntera, izina ntera n'igisantera;
- Gusesengura ntera n'izina ntera.

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Akamaro kubungabunga umuco nyarwanda (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Inshoza n'uturango by'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Gushaka uturemajambo tw'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umutwe wa gatandatu: **Umuco nyarawanda**		**Umubare w'amasomo: 25**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no	**Isomo 1**

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Ingamba zo kubungabunga umuco nyarwanda zikwiye gutezwa imbere. Garagaza uko ubyumva utanga ingero zifatika.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku ngamba zo kubungabunga umuco nyarwanda akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Leta yashyizeho Minisiteri ifite umuco mu nshingano zayo;
- Hashyizweho kandi Inteko y'Umuco;
- Hasigaye haba amarushanwa y'ubuhanzi ndetse n'ibitaramo byo guteza imbere umuco nyarwanda.
- Gahunda n'imihango by'umuco wacu byari byaratakaye birimo gusubizwa agaciro nk'umuganura, itorero ry'Igihugu n'ibindi.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa gatandatu n'igihe yagenewe

	mu nyandiko amagambo yungutse.	
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Umwandiko: Kwakirana urugwiro abakugana		
Isomo rya gatanu: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya gatandatu: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo karindwi: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya munani: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Ntera		
Isomo rya kenda: Ntera.	- Kugaragaza inshoza, uturango n'intego bya ntera. - Gukoresha ntera mu nteruro.	**Amasomo 2**
Izina ntera		
Isomo rya cumi: Izina ntera	- Kugaragaza inshoza, uturango n'intego by'izina ntera. - Gukoresha izina ntera mu nteruro.	**Isomo 1**
Igisantera		
Isomo rya cumi na rimwe: Igisantera	- Kugaragaza inshoza n'uturango by'igisantera.	**Isomo 1**

	- Gukoresha igisantera mu nteruro.	
Umwandiko: Umugani w'umukobwa wo mu gisabo		
Isomo rya cumi na kabiri: Gusoma no gusobanura umwandiko	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na gatatu: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na kane: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na gatanu: Umugani muremure	Kugaragaza inshoza n'uturango by'umugani muremure.	**Amasomo 2**
Umwandiko: Imihango y'ubukwe bwa kinyarwanda		
Isomo rya cumi na gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na karindwi: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi n'umunani: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi n'ikenda: Ihinamwandiko	Guhina umwandiko yubahiriza uko bikorwa.	**Amasomo 2**
Isomo rya makumyabiri: Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu		**Amasomo 2**
Isomo rya makumyabiri na rimwe: Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Isomo 1**

6.4.1. Umwandiko: Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko **"Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda"** bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Murabona iki ku ishusho iri mu gitabo?
Turabona abana babiri umuhungu n'umukobwa.
b) Ese murabona bishimye cyangwa barababaye?
Barishimye, baranezerewe kuko bari kumwenyura.
c) Bari gukora iki?
Barahagaze bafite icyapa.
d) Ku cyapa handitseho ngo iki?
Handitseho ngo ndi Umunyarwanda ufite indangagaciro.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko mumaze gusoma witwa ngo iki?
Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda.
b) Mu mwandiko baravugamo iki?
Baravugamo indangagaciro z'Abanyarwanda.
c) Indangagaciro zavuzwe murumva zimaze iki?

Zifite uruhare mu kurema Umunyarwanda ubiba amahoro kandi akagira umuco wo gukunda Igihugu ke.

d) Ese indangagaciro nyarwanda zaba zivangura ibitsina?

Oya indangagaciro ni iz'Abanyarwanda bose nta vangura rishingiye ku gitsina iki n'iki.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. **Sobanura aya magambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko**

a) Indangagaciro remezo : indangagaciro y'ibanze, indangagaciro shingiro

b) Akanayiyambaza: Akanayisunga, akanayisaba,

c) kugira ishyaka: Kugira umwete, kugira ubutwari.

d) Kubungabunga umutekano: Kwita ku mutekano, gucunga umutekano.

e) Ubumanzi: ubunyangamugayo, umuco wo kwanga umugayo

f) Kuganura: kurya bwa mbere ku byo bejeje, gusangira umusaruro wa mbere.

2. **Sobanura iyi migani migufi ibiri ikurikira.**

a) Iyakaremye ni yo ikamena.

b) Agati kateretswe n'Imana ntigahungabanywa n'umuyaga.

Igisobanuro: Iyi migani yombi ishatse gusobanura kimwe kuko iragusha ku mbaraga z'Imana. Abanyarwanda bahaga agaciro gakomeye Imana ndetse bemera ko ari yo isumba byose ikanabirusha ubushobozi. Icyo yakora nta kindi kintu cyakivuguruza.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje amagambo wahawe yakoreshejwe mu mwandiko: ikoranabuhanga, indangagaciro, amacakubiri, agaciro.

a) Buri Munyarwanda akwiye kugira **indangagaciro** zimuranga.

b) Kwihesha **agaciro** bikwiye guharanirwa.

c) Dukwiye gukumira **amacakubiri** mu bana b'Abanyarwanda.

U Rwanda rurakataje mu gukoresha **ikoranabuhanga**.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uvuga ku ndangagaciro remezo n'indangagaciro zizishamikiyho.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Ijambo "indangagaciro" risobanura iki?

Rivuga ikintu kigaragaza imico myiza n'icyubahiro cy'umuntu. Ni ibyo umuco wubakiraho.

b) Rondora indangagaciro z'ibanze z'umuco nyarwanda uko zavuzwe mu mwandiko.

Kubaha Imana, gukunda Igihugu, kubaha umuryango, kubaha ubuzima, kugira umutima, kugira ubupfura.

c) Kuki hari indangagaciro tubona ko ari nshya mu muco nyarwanda?

Hariho indangagaciro nshya nko kwagura amarembo kuko Abanyarwanda basanze kwigunga bidindiza iterambere

d) Garagaza uburyo Abanyarwanda bubaha Imana babinyujije mu mazina bita.

Impamvu ni uko Abanyarwanda mu kwita abana babo wasangaga bagusha ku Mana. Kandi bakayiha agaciro mu kwita ayo mazina.

e) **Hari izindi ndangagaciro ubona zikwiye kuranga Abanyarwanda?**

Zirahari nko kwitabira ishuri, gusabana n'abandi muhana ibitekerezo byubaka u Rwanda…

f) Nyuma yo gusoma uyu mwandiko ni iyihe nama wagira abantu bata indangagaciro?

Nabagira inama yo kutongera guta indangagaciro kuko Umunyarwanda utaye indangagaciro ntaba ukunze Igihugu n'umuryango, aba ataye umuco we muri make.

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) **Umwandiko duheruka gusoma witwa ngo iki?**

Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda.

b) Mwabonye hari aho zihuriye no kubaka umuco w'amahoro?

Yego kuko harimo indangagaciro zigomba kuranga umuntu ubiba amahoro mu bandi nk'indangagaciro yo gukira umutima, urukundo, ubupfura...

c) Ese hari indangagaciro z'umuco nyarwanda zigaragaza gukunda Igihugu.

Yego kuko no gukunda Igihugu na yo ni indangagaciro ubwayo. Kunga ubumwe, gukunda umurimo....

e) Umuntu utagira indangagaciro aba abuze iki?

Nta muco aba afite.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Indangagaciro z'umuco w'u Rwanda" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Uyu mwandiko urabona uvuga ku yihe nsanganyamatsiko?
Indangagaciro z'umuco nyarwanda no gukomeza gusigasira umuco nyarwanda.
Kubaha Imana, Gukunda Igihugu, kunga ubumwe, gukunda umurimo, kubaha umuryango, kugira ubupfura...

b) Vuga ingingo z'ingenzi zikubiye muri uyu mwandiko.
Ingingo z'ingenzi zirimo zigaragarira mu ndangagaciro uko zarondowe mu mwandiko.
Kubaha Imana, Gukunda Igihugu, kunga ubumwe, gukunda umurimo, kubaha umuryango, kugira ubupfura…

c) Ni iki kindi ubona kitavuzwe muri uyu mwandiko ubona ko Abanyarwanda bagombye kwimakaza muri iki gihe tugezemo?
Bashobora kwimakaza umuco wo kuzigama, kudapfusha igihe ubusa, gukorera hamwe, kunoza umurimo, kwitanga…

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Umwandiko twasomye ubushize wavugaga ibiki?

Wavugaga ku ndangagaciro nyarwanda.

b) Ni nde waduha ingero enye z'indangagaciro zigomba kuranga Abanyarwanda.

Indangagaciro yo gukunda Igihugu, kunga ubumwe, gukunda umurimo, kumenya kuzigama…

c) Ubushize twavuze ko umuntu utaye indangagaciro nyarwanda aba ataye iki?

Twavuze ko aba ataye umuco nyarwanda.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Niba kera abashyitsi baragutunguraga ukaba wanabatekera imbuto wateganyirije ihinga, wumva iyi ndangagaciro yo kwakira abashyitsi yakorwa ite muri iki gihe ku muntu wumva neza ko kuzigama ari imwe mu ndangagaciro z'umuco nyarwanda zikwiye kwimakazwa?

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

Ibitekerezo biratangwa ari byinshi gusa kwakira abashyitsi ntibikuraho kuzigama. Muri iki gihe ku muntu wumva neza ko kuzigama ari imwe mu ndangagaciro z'umuco nyarwanda zikwiye kwimakazwa, akwiye kugira igenamigambi ry'igihe kirekire. Ni ukuvuga ko igihe abonye umusaruro agomba kugena imbuto azatera mu gihembwe k'ihinga kizakurikira. Kandi akagena ibyo azakiriza abashyitsi.

Ikindi gitekerezo: igihe tugezemo si icyo kwirarira, gutanga ibyo wari warizigamiye bizakugoboka byakagombye ubushishozi. Burya usohotse uko ari ntabigayirwa. Ibyiza ni ukwakiriza umushyitsi duke ufite aho kumuha byinshi maze ejo yagaruka agasanga inzara inuma iwawe.

6.4.2. Umwandiko: Kwakirana urugwiro abakugana

Isomo rya gatanu: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Kwakirana urugwiro abakugana" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ku ishusho iri mu gitabo murabonaho iki?
Hari umugore wicaye mu biro, imbere ye ku ntebe hicaye umusore.
b) Ese bariya bantu murabona bari mu rwego rumwe?
Oya; umugore arifashije cyane naho umusore biragaragara ko adakize cyane.
c) Ese buriya uriya mukire afitiye urugwiro uriya woroheje?
Yego; aramwishimiye kandi yamuhaye aho yicara.
d) Bariya bantu bari he?
Bari ahantu mu biro.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko mwasomye witwa no iki?**

Kwakirana urugwiro abakugana.

2. **Umutwe w'uyu mwandiko ushatse kuvuga iki?**

Tugomba kwakira neza abaza batugana badushakaho serivisi zitandukanye.

3. **Hari imvugo ikunda gukoreshwa ivuga kwakira n'ibiganza bibiri umuntu uje akugana. Ni iyihe?** Kwakirana yombi.

b) Gusoma baranguruye
Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo
Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa
Soma umwandiko "Kwakirana urugwiro abakugana" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

1. **Shaka ibisobanuro by'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko**

a) **Umugayo**: ugusuzugurwa cyangwa kuvugwa nabi kubera ingeso zawe zitari nziza.

b) **Imbuto**: Icyo uzatera cyangwa uzabiba mu gitaka.

c) **Ubupfura**: Imico myiza n'ubunyangamugayo.

d) **Inzitizi**: Imbogamizi.

e) **Kubenguka**: Gukunda umuntu.

2. **Ni ayahe magambo yakoreshejwe mu mwandiko asobanura:**

a) **Umuntu ukugenderera aje kureba uko umeze cyangwa kukugezaho amakuru ye.**
Ni umushyitsi.

b) **Umukobwa ugeze mu gihe cyo gushaka umugabo.**
Ni umwari.

c) **Gufata neza umushyitsi waje kugusura.**
Kwakirana urugwiro uje akugana, kumuzimanira

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo wo kuzuza interuro bakoresheje amagambo yatanzwe ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje rimwe muri aya magambo cyangwa amatsinda y'amagambo yatanzwe:

Umugayo, imbuto, ubupfura, inzitizi, kubenguka

a) Nta muhinzi urira **imbuto** kuyimara.

b) **Kubenguka** umugeni biterwa n'imyifatire ye myiza.

c) Abanyarwanda twese tugomba kugira **ubupfura.**

d) Kwanga **umugayo** ni indangagaciro ikwiye kuturanga.

Kamana aba yaraguze uriya murima hazamo **inzitizi.**

Isomo rya gatandatu: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko duheruka kwiga?

Kwakirana urugwiro abatugana.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uvuga uko dukwiriye kwita ku batugana, tukabakira uko bikwiye.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Kwakirana urugwiro abakugana" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Uyu mwandiko uravuga kuki?

Umwandiko uravuga ku muco mwiza ikwiriye mu kwakira uje akugana wese.

b) Ni uwuhe muco w'abakurambere uvugwa mu mwandiko werekera kwakira abashyitsi?

Abakurambere bangaga umugayo bityo ugenderewe agaharanira kwakira uje amugana neza kugira ngo agende yishimye.

c) Iyo umuntu yakiriwe neza bimumarira iki?

Umuntu wakiriwe neza aranyurwa kandi agaterwa ibyishimo no kuba yakiriwe uko bigomba.

d) Ni izihe nyungu ziva mu kwakira abantu bakugana neza.

Inyungu ya mbere ni uko uba ukoze icyo ugomba gukora. Indi nyungu nuko uwo wakiriye neza agenda akuvuga ibigwi ko wakira abantu neza bityo ababibwiwe nabo ntibagire ipfunwe mu kukugana, bakaza ari benshi kandi bizeye ko na bo ubakira neza.

e) Rondora amagambo avugwa mu mwandiko aganisha ku kwakira neza abatugana.

Ni nka; mwiriwe, tubafashe iki?, nimwicare muruhuke, murakoze.

f) Nyuma yo gusoma uyu mwandiko wagira abantu iyihe nama mu rwego rwo kwakira ababagana?

Nabagira inama yo kwakira neza ababagana kuko iyo wakiriye neza abakugana, ari wowe ari n'abo wakiriye mwese bibatera ibyishimo kandi mukanyurwa. Uwakiriye neza abamugana abigiriramo umugisha kuko bagenda bamuvuga neza bityo ababwiwe ko yakira abamugana neza bakamugana ari benshi.

Isomo rya karindwi: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka gusoma witwa ngo iki?

Kwakirana urugwiro abatugana.

b) Muri uwo mwandiko bavugamo iki?

Bavuga ibijyanye n'indangagaciro yo kwakira neza abatugana.

c) Ese ubundi birakwiye ko ujya gushaka serivisi ukakirwa nabi?

Oya ntibikwiye kuko ushaka serivisi runaka yagombye kuyihabwa neza.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Kwakirana urugwiro abakugana" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Insanganyamatsiko ivugwa mu mwandiko ihuriye he n'indangagaciro z'umuco nyarwanda?

Birahuye kuko na yo ni indangagaciro igomba kuranga Abanyarwanda.

b) Ni izihe ndangagaciro zindi zikwiye kuranga Abanyarwanda?

Kwakira neza abatugana, kumenya kuvugisha neza abatugana tubaha ikaze,…

c) Ni izihe ngingo z'ingenzi zikubiye muri uyu mwandiko?

Kuzimanira umushyitsi, kumwereka aho yicara akaruhuka, kumubwira amagambo meza….

d) Ni iki usanze muri uyu mwandiko usanzwe ubona mu buzima busanzwe?

Ibyo dusanzwe tubona: hari abantu bazi kwakira neza ababagana, bakabagaragariza urugwiro. Ariko hari n'abandi usanga badatanga serivisi neza nk'urugero ukaba wajya gushaka serivisi ahantu runaka aho kugira ngo uwo uyisaba ayiguhe neza akaba yagusuzugura cyangwa ugasanga yibereye mu bindi nko kuri terefoni aganira…

Isomo rya munani: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni iyihe ndangagaciro duheruka kuganiraho?

Kwakira abantu neza?

b) Ese hari ivangura rigomba kugaragara mu kwakira abatugana?

Oya nta ryo kuko abantu twese turi kimwe, tunganya uburenganzira.

c) Ese uramutse wakiriwe nabi wakumva umeze ute?

Byambabaza kuko ngomba kwakirwa kandi nange nkakira abandi neza.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Uramutse uri umuyobozi, ukora muri banki cyangwa uri umucuruzi, ni bihe bikorwa ubona byaba ari bibi (ingeso mbi) mu kazi utakorera abakugana? Ni ibihe se ubona wakora mu rwego rwo kureshya abakugana ?

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero z'ibitekerezo byatangwa:

Ibikorwa bibi ni nko:

- Gusuzugura abakugana
- Kwakirana umuntu umunabi abakugana
- Kwimyoza
- Kumwereka abakugana ko wihuta cyangwa hari ahandi ugiye - Kwakira umuntu wunamye uhugiye mu bindi.
- Kumucishaho abandi
- Kutamuha serivisi asaba kandi biri mu nshingano zawe
- Kwaka ruswa abakugana…

Ibikorwa byo kureshya abakugana:

- Kumusekera igihe umubonye ukamwenyura.
- Kuzimanira abakugana (ukaba wamubaza niba nta nyota afite ngo umuhe nk'amazi yo kubobeza umuhogo)
- Gusuhuza ukugana no kumubaza amakuru ye n'icyo wamufasha.
- Kumwifuriza kugubwa neza.

Igihe agiye ukamwifuriza kuzagaruka...

6.4.3 Ntera

Isomo rya kenda: Ntera

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza, uturango n'intego bya ntera. - Kugaragaza ibicumbi bya ntera no kuyikoresha mu nteruro.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo ntera, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu ibara, bagatahura **imikoreshereze** n'umumaro byayo mu nteruro.

Igikorwa

Itegereze izi nteruro maze uvumbure imikoreshereze n'umumaro by'aya magambo yanditse mu ibara.

- Ikigo **gishya** kigizwe n'amazu **maremare**.
- Ubona ubusitani **bwiza** cyane n'uduhanda **dutoduto**.
- Dukikijwe n'indabo **ndende** n'izindi ndabo **ngufi** ziteye amabengeza.
- Ako gasozi **keza** kubatseho ishuri ryacu, gakikijwe n'akagezi **gato** kadasuma.

Urugero rw'ibisubizo:
Aya magambo yanditse atsindagiye agiye aherekeza izina akavuga imiterere yaryo**.**

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ntera.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango bya ntera, bagaragaze n'intego yayo n'ibicumbi binyuranye ishobora kugira. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango bya ntera, unagaragaze intego yayo n'ibicumbi binyuranye ishobora kugira.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza ya ntera

Ntera ni ijambo rigaragira izina rikagaragaza imiterere, imimerere cyangwa ingano byaryo. Yisanisha n'izina igaragiye ifata indanganteko yaryo ho indangasano yayo.

Uturango twa ntera:

- Ntera igaragaza imimerere, imiterere cyangwa ingano y'izina igaragiye.
- Ntera irangwa no kugira kimwe mu bicumbi bizwi.
- Mu nteruro ntera igaragira izina cyangwa ikaryibutsa.
- Indangasano ya ntera isa n'indanganteko y'izina igaragiye.
- Ntera ishobora kugoragozwa ikaba yakwinjira mu nteko zose z'amazina uko ari 16.

Intego ya ntera

Ntera igira uturemajambo tubiri: Indangasano (**RS**) n'igicumbi (**C**).

Ikitonderwa:

Ntera yisanisha n'amazina adafite indanganteko (RT) ifata RT mu yandi mazina y'iyo nteko y'amasano ho indangasano (RS).

Ingero:

– Ihundo rinini i–ø–hundo ri–nini
– Iryinyo rinini i–ri–inyo ri–nini
– Ihene nto i–ø–hene n–to
– Inka nto i–n–ka n – to

Ibicumbi bya ntera

1. –bi	9. –kuru	17. –to (toya, –toto, –to –to)
2. –bisi	10. –nini	18. –tindi
3. –gari	11. –re –re	19. –nzinya, nzunyu, niniya, nunuru, nzuzunyu, nzugurunyu...
4. –gufi	12. –sa (sa-sa)	
5. –hire	13. –shya (shyashya)	
6. –inshi (-yinshi)	14. –tagatifu	
7. –iza (ziza)	15. –taraga	
8. –ke (keya, ke-ke)	16. –zima	

Impugukirwa:

– Ibicumbi –**yinshi** na –**ziza** bishobora gukoreshwa mu nteko ya 9 n'iya 10 bigasimbura ibicumbi –**inshi** na –**iza** bisanzwe.

Inka **nziza,** inka **nyinshi**

Amategeko y'igenamajwi muri ntera

Amategeko y'igenamajwi muri ntera amenshi asa n'akoreshwa mu izina.

Imyitozo kuri ntera

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. **Vuga ubwoko bw'aya magambo yanditse mu mukara tsiri**

a) Ubuyobozi bw'ikigo ni **bwiza** cyane.

b) Hafi aho hari akagezi **gato** gafite amazi **meza.**

Aya magambo ni ntera.

2. **Ntera ni iki?**

Ntera ni akajambo kagaragira izina karisobanura kakisanisha na ryo gafata indanganteko yaryo ho indangasano.

3. **Garagaza intego n'amategeko y'igenamajwi by'amagambo yagaragajwe mu ibara ry'umukara tsiri.**

a) Ni ikigo **gishya** kigizwe n'amazu **maremare** agerekeranye.

Gishya: ki – shya   k→g/-GR   maremare: ma – re - ma – re   Nta tegeko.

b) Indabo **ndende** n'izindi ndabo **ngufi**   ndende: n –re – n – re   r →d/n-

ngufi: n – gufi

c) Akagezi gafite amazi **make** ariko meza cyane.

make: ma – ke   meza: ma – iza   a+ i →e

6.4.4 Izina ntera

Isomo rya cumi: Izina ntera

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza, uturango n'intego by'izina ntera. - Gukoresha izina ntera mu nteruro.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo izina ntera, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu ibara, bakareba uko yagiye ahinduka maze bagatahura **imikoreshereze** n'umumaro byayo mu nteruro.

Igikorwa

Itegereze izi nteruro wahawe urebe uko aya magambo yanditse mu ibara yagiye ahinduka maze utahure imikoreshereze n'umumaro.

a) Ni ikigo **gishya** kigizwe n'amazu **maremare** agerekeranye.
Igishya kigizwe n'amazu maremare?
Amaremare ni yo gusa yubatse mu kigo cyacu.
b) Indabo **ndende** n'izindi ndabo **ngufi** zituma ikigo cyacu gisa neza.
Indende n'**ingufi** ni zo ndabo zituma ikigo cyacu gisa neza.
c) Akagezi gafite amazi **make** ariko **meza** cyane.
Ameza cyane ni amazi yo muri ka kagezi.
Amake akama vuba igihe k'izuba.

Urugero rw'ibisubizo:

Muri izi nteruro amagambo yanditse mu ibara yagiye ahinduka afata indomo kandi asa na ntera ariko atari ntera.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga izina ntera.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'izina ntera, bagaragaze n'intego yaryo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina ntera, unagaragaze intego yaryo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Izina ntera

Inshoza n'uturango by'izina ntera

Izina ntera ni ijambo riteye nk'izina mu rwego rw'intego ariko rikagaragaza imiterere n'imimerere by'izina ryasimbuye. Ingero: **Umwiza** nawuguze ejo (Izina ntera "umwiza" rishobora gusimbura izina **"umwenda"), abenshi** bakora neza, **ikibi** tucyamagame, ijambo ry'**umukur**u riba ryuje impanuro.

Uturango n'intego by'izina ntera

Izina ntera rirangwa n'uko riba ari ntera yafashe indomo, igasimbura izina yari igaragiye. Rishobora kandi gusesengurwa. Rigira uturemajambo nk'utw'izina: indomo, indanganteko n'igicumbi (D-RT-C).

Amategeko y'igenamajwi na yo ni nk'ayo mu izina: Ingero: Umwiza: u-mu-iza u→ w/-J, akeza: a-ka-iza a + i→e, ibyinshi: i-bi-inshi i→ y/-J, agato: a-ka-to k→ g/-GR.

Imyitozo kuri ntera n'izina ntera

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akababakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

Vuga ubwoko bw'amagambo aciyeho akarongo unagaragaze intego n'amategeko y'igenamajwi yakoreshejwe.

1. Inzu <u>nshya</u> navugaga ni <u>indende</u> naho inzu z'umweru zo zirashaje.

Nshya: ntera	**n-shya**	**Nta tegeko.**
Indende: izina ntera	**i- n-re-n-re**	**r→d/n-**

2. Roza yavuze ko <u>umwiza</u> awutwara.

Umwiza: izina ntera	**u-mu-iza**	**u→w/-J**

3. Umwembe <u>mubisi</u> uryana mu menyo.

Mubisi: ntera	**mu-bisi**	**Nta tegeko.**

4. Amazi <u>meza</u> ni ariya.

Meza: ntera	**ma-iza**	**a+i→e**

6.4.5 Igisantera

Isomo rya cumi na rimwe: Igisantera

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango n'intego by'igisantera. - Gukoresha igisantera mu nteruro.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo ibisantera, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu ibara, bagatahura **imikoreshereze** n'umumaro byayo mu nteruro bayagereranya na ntera.

Igikorwa

Itegereze izi nteruro maze amagambo yanditse mu ibara ugire icyo uyavugaho nurangiza uyagereranye na ntera usanzwe uzi.

a) Bavuga ko ako ari agasozi **ndatwa**.

b) Imitsindire **ntagereranywa**.

c) Umubyeyi **gito** nta burere atanga.

d) Umuco **nyarwanda**.

e) Ibigo **mpuzamahanga**.

Urugero rw'ibisubizo:

Aya magambo iyo agereranyijwe na ntera, bigaragara ko afite aho ahuriye na ntera; afite umumaro nk'uwa ntera ariko ntasa na ntera.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ibisantera.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi batahure inshoza n'uturango by'igisantera. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'igisantera.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Igisantera

Inshoza y'igisantera

Igisantera ni ijambo rifite umumaro nk'uwa ntera ariko ntiribe ntera mu rwego rw'intego ndetse ntirigire kimwe mu bicumbi bya ntera.
Ingero:
– Umuco **nyarwanda**
– Ikigo **nderabuzima**
– Ibiro **mpuzamahanga**
– Inteko **nshingamategeko.**

Uturango tw'igisantera

Igisantera ukibwirwa n'uko giherekeza izina kikarifutura kitagombye buri gihe kwisanisha na ryo nka ntera. Gifata umwanya nk'uwa ntera kikanagira umumaro nk'uwayo.

Intego y'igisantera

Igisantera gishobora kugira uturemajambo dutandukanye bitewe n'aho cyakomotse. (Kubera ko ibyinshi mu bisantera bikomoka ku nshinga kandi mukaba mutariga uturemajambo tw'inshinga, intêgo y'ibisantera muzayiga mu myaka y'imbere mumaze kwiga intêgo y'inshinga n'amazina akomoka ku nshinga).

Ikigereranyo cya ntera, izina n'igisantera

Iyo urebye umumaro wabyo mu nteruro, ntera, izina ntera n'igisantera byose bigira umumaro w'imfutuzi. Bifutura izina bigaragiye cyangwa bisimbura bikumvikanisha imiterere yaryo. Mu rwego rw'intego, ntibisa kuko ntera igira indangasano n'igicumbi gusa,

izina ntera rikagira indomo, indanganteko n'igicumbi mu gihe igisantera gishobora kugira uturemajambo dutandukanye bitewe n'ijambo cyakomotseho.

Imyitozo ku bisantera

Umwarimu aha abanyeshuri imyitozo ku isomo ry'igisantera, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

1. Tahura ibisantera mu nteruro zikurikira:

a) Ikiganiro mpaka gituma abantu bunguka ubunararibonye mu gutanga ibitekerezo ngenderwaho.

Ibisantera: mpaka, ngenderwaho.

b) Mu buvanganzo nyarwanda higanjemo inkuru mpimbano.

Ibisantera: nyarwanda, mpimbano.

2. Andika interuro ebyiri zikoreshejemo ibisantera hanyuma ugaragaze ibyo ari byo.

Umwarimo areba niba abanyeshuri bakoresheje neza ibisantera mu nteruro zabo, agatanga ubwunganizi aho biri ngombwa.

6.4.6. Umwandiko: Umugani w'umukobwa wo mu gisabo

Isomo rya cumi narimwe: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Umugani w'umukobwa wo mu gisabo" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) **Ku ishusho murabonaho iki?**
Hariho abakobwa babiri bicaye ku musambi.

b) **Barimo gukora iki?**
Barimo kuboha ibiseke.

c) **Kiriya ni igiki kiri iruhande rwabo?**
Ni igisabo.

d) **Igisabo kimara iki?**
Bakibuganizamo amata, bakanagicundimo.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Umwandiko mumaze gusoma witwa ngo iki?**
   Umukobwa wo mu gisabo.
2. **Ni uwuhe muhango wavuzwe mu mwandiko wakorwaga kera.**
   Ni umuhango wo kuraguza ku mupfumu.
3. **Umukobwa uvugwa mu mwandiko ngo yazaririzaga iki**?
   Ntiyakoraga amazi kandi yarindwaga izuba.
4. **Bamuteye amazi byaje kugenda gute?**
   Yararigise.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Umukobwa wo mu gisabo" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo:

1. **Sobanura aya magambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko:**

a) **Igisabo:** ni nk'igicuma kinini cyane babuganizamo amata, bakanacundiramo.

b) **Ikibo:** igikoresho cyo mu rugo kiboshye mu ntamyi.

c) **Uruho:** ni igicuma gikasemo kabiri mu buryo buhagaritse, ni igikoresho cyo mu rugo badaha amazi, banakinywesha ibintu bitandukanye nk'umusururu, umutobe, ikigage, igikoma…

d) **Amasunzu:** agatsiko k'umusatsi k'umurimbo basiga ku mutwe iyo bogosha.

e) **Ikiraro:** aho amatungo nk'inka, ihene, intama biba.

f) **Gucunda:** gutandukanya amata n'amavuta.

2. **Aya magambo ari mu mpushya ebyiri yahuze n'ibisobanuro**

byayo.

1. Amavuta y'inka	**a) Amayugi y'imbwa**
2. Amayombo	**b) Aho bahunika imyaka basaruye.**

3. Ikigega	**c) Ibikoresho bakamiragamo amata.**
4. Ibyansi	**d) Ikimuri**

Ibisubizo: 1 = d, 2=a, 3=b, 4=c

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

1. **Koresha neza aya magambo yakoreshejwe mu mwandiko mu nteruro ngufi kandi ziboneye.**

a) Igisabo
Iyo umukamyi ahumuje amata ayabuganiza mu gisabo.
b) Amayombo
Iyo abahigi bambika imbwa amayombo banazibwira amahigi.
c) Ikigega
Nta kigega cya kinyarwanda kitagiraga imisoto.
d) Uruyuzi
Uruyuzi rweraho imihaza sirwo rweraho ibicuma.
e) Ingaragu
Umusore utarashaka umugore bamwita ingaragu.

Isomo rya cumi na kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho

z’iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n’umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw’ibibazo yabaza n’urugero rw’ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Ummukobwa wo mu gisabo.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uvuga ukuntu umukobwa wo mu gisabo yaje guhinduka umugore w’umwami.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko “Umukobwa wo mu gisabo” maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) **Uyu mwandiko ni bwoko ki?**

Ni umugani muremure.

b) **Umugore wategetswe iki n’umupfumu?**

Umupfumu yabwiye umugore ko nasama inda azajya ayuhagiza amata, akayisiga amavuta, ngo ntazayikoze amazi, kandi ntakage ku zuba. Ngo nabyara umwana, na we

ntazage ku zuba, kandi ntazakore amazi. Ngo naba umukobwa, azage yiyuhagira amata, yisige amavuta, ntazakore amazi na rimwe, kandi ntazagere ku zuba.

c) **Umukobwa uvugwa mu mwandiko yari afite ayahe mazina?**

Yitwaga Muziramazi, ari Muzirazuba.

d) **Ukurigita k'umukobwa kwaturutse ku ki?**

Abana b'abahungu b'inkubaganyi bamuteye amazi bagira ngo bahinyuze ibyo bumva bamuvugaho.

e) **Kuki umwami yatumye abagaragu kumuzanira igisabo?**

Nuko abantu bose bamurahiriraga ko nta wundi gikwiye uretse umwami.

f) **Umukobwa wo mu gisabo yaje kubonwa nande ? yakoresheje ubuhe buryo?**

Yaje kubonwa na mushiki w'umwami. Yamubonye abanje gutukirira igisabo ati: "ubona kiriya gisabo cya musaza wange, kitaza ngo twoze ibyansi cyo kameneka."

g) **Mu mwandiko batubwiye ko umwami yari ingaragu. Ese yakomeje kuba ingaragu?**

Oya ntiyakomeje kuba ingaragu kuko bakoresheje amayeri we na mushiki we nuko afata umukobwa wo mu gisabo aramurongora.

Isomo rya cumi na gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**

Umukobwa wo mu gisabo.

b) **Mukurikije ibivugwamo mwumva bishobora kubaho mu isi y'abazima?** Oya, harimo ibintu byinshi bitashoboka.

c) **Umukobwa wo mu gisabo yaba yaragumyemo?**

Oya ntiyagumyemo yaje kurongorwa n'umwami.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Umukobwa wo mu gisabo" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni ibihe bintu bidasanzwe bigaragara mu mwandiko?
Ibintu bidasanzwe bigaragaramo ni nko kubona umukobwa ava mu gisabo, akaza agakora imirimo yo mu rugo, kuvuga no ntazakore amazi, age yoga amata n'ibindi.

b) Garagaza ingingo byibura eshatu zigaragaza ko ibivugwa mu mwandiko bidashobora kubaho.

Kuba umuntu yarigita akabura, igisabo kivuga, kubaho udakora amazi, kubaho utagera ku zuba…

c) Uyu mwandiko utangiye ute ? usojwe n'iki ?

Uyu mwandiko utangiye uvuga ngo: "Kera habayeho umugabo akagira umugore", ushojwe na "Si nge wahera, hahera umugani."

d) Umukobwa wo mu gisabo yari azi imirimo y'abakobwa cyane. Sobanura.

Yaje gufasha mushiki w'umwami aramurusha mu mirimo yose bakoranye kuko yari yanamubwiyeko ari rutoki rw'urutunda yaza akamurusha.

e) **Mu mwandiko haragaragaramo imigenzo n'imiziririzo ndetse n'imihango yo mu muco nyarwanda wo hambere itagikorwa ubu. Twavuga nko kujya mu bapfumu. Ni ngombwa gukomeza gutsimbarara ku bya kera byose?**

Oya umuco wacu tugomba kuwukomeraho ariko twibuka ko umuco atari ikitayega. Ni ukuvuga ko umuco uhinduka, umuco urakura. Ni yo mpamvu rero mu rwego rwo kujyana n'igihe tugomba kureba ibidafite umumaro tukabireka naho ibidufitiye umumaro tukabikomeraho.

6.4.7 Umugani muremure

Isomo rya cumi na kane: Umugani muremure.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ububatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Niba kera abashyitsi baragutunguraga ukaba wanabatekera imbuto wateganyirije ihinga, wumva iyi ndangagaciro yo kwakira abashyitsi yakorwa ite muri iki gihe ku muntu wumva neza ko kuzigama ari imwe mu ndangagaciro z'umuco nyarwanda zikwiye kwimakazwa?

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

Ibitekerezo biratangwa ari byinshi gusa kwakira abashyitsi ntibikuraho kuzigama. Muri iki gihe ku muntu wumva neza ko kuzigama ari imwe mu ndangagaciro z'umuco nyarwanda zikwiye kwimakazwa, akwiye kugira igenamigambi ry'igihe kirekire. Ni ukuvuga ko igihe abonye umusaruro agomba kugena imbuto azatera mu gihembwe k'ihinga kizakurikira. Kandi akagena ibyo azakiriza abashyitsi.

Ikindi gitekerezo: igihe tugezemo si icyo kwirarira, gutanga ibyo wari warizigamiye bizakugoboka byakagombye ubushishozi. Burya usohotse uko ari ntabigayirwa. Ibyiza ni ukwakiriza umushyitsi duke ufite aho kumuha byinshi maze ejo yagaruka agasanga inzara inuma iwawe.

6.4.8 Umwandiko: Imihango y'ubukwe bwa kinyarwanda

6.5. Isuzuma risoza umutwe wa gatandatu

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa mbere
- Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko no kuwuhina; - Ubushobozi bwo guhina umwandiko ashyiramo ingingo zose zisabwa kandi akoresha ikeshamvugo; - Ubushobozi bwo gusesengura ntera, izina ntera n'igisantera; - Ubushobozi bwo kuvumbura mu nteruro ntera, izina ntera n'igisantera; - Ubushobozi bwo gutahura uturango tw'umugani.

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

III.

1. **Ni ibihe byiciro cy'abantu birimo kugibwa inama muri uyu mwandiko?**

   Abari n'abategarugori (Abagore n'abakobwa)

2. **Ni iyihe nama barimo kubagira?**

   Kumenya guhakana mu gihe bagiye gukoreshwa imibonano mpuzabitsina batabishaka.

7. **Vuga umuco mubi wanenzwe abari n'abakobwa bo muri iki gihe.** Ntibazi guhakana bivuye inyuma.
8. **Rondora amagambo ahakana ariko mu buryo budafashije abari(abakobwa) bakwiriye kwirinda ntibayakoreshe.**

   Have ariko, iwacu bankubita, ubuse ntwaye inda byagenda bite, mbabarira sha.

9. **Ni ayahe magambo umwanditsi avuga ko ari yo yari akwiriye gukoreshwa mu guhakanira abashaka gushora abari mu ngeso mbi?** Have sinshaka, ndanze, utanankoraho, ngiye kukurega, umuco mubi nk'uyu wawukuye he?
10. **Nyuma yo gusoma uyu mwandiko wowe wagira abana b'abakobwa iyihe nama?**

    Nange nabagira inama yo kumenya guhakana, cyanecyane abana b'abakobwa bakiri bato, bivuye inyuma igihe hari ushaka kubashora mu mibonano mpuzabitsina.

IV. Inyunguramagambo

3. **Sobanura aya magambo akurikira dusanga mu mwandiko**

a) **Abari**: abakobwa, abangavu, inkumi
b) **Imbogamizi**: intambamyi, inzitizi
c) **Urugwiro**: ubugwaneza, kugira umushyikirano n'umuntu
d) **Abategarugori**: abagore
e) **Icyomanzi**: ikirara, umukobwa w'umusambanyi, ikigenge

4. **Ni ayahe magambo dusanga mu mwandiko ahuje inyito n'aya akurikira:**

a) Kubona inzira: guca icyuho
b) Kwinginga umuntu kandi na we yari agukeneye: korosora uwabyukaga
c) Guhakana byimazeyo: guhakana wivuye inyuma, gukurira umuntu inzira ku murima

V. Ubumenyi bw'ururimi

1. **Umwandiko twahawe mu isuzuma ni bwoko ki? Sobanura**

   Ni umwandiko ntekerezo, urimo ibitekerezo by'umuntu ukurikije uko abona ibintu, n'icyo abivugaho.

2. **Rondora amoko y'inyandiko twize uvuge n'aho itandukaniye ugaragaza ibiranga buri bwoko.**

Umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo.

Umwandiko ntekerezo ugira insanganyamatsiko runaka uba ugomba kuvugwaho, ugategurwa neza hegeranywa ibitekerezo nabyo bishobara gukurikiranywa bitewe n'uburemere bw'ingingo kandi ukagira imbata wubahiriza igizwe n'umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo. umwandiko mvugo shusho ni umwandiko ugaragaza imiterere y'ikivugwa mbese uba usa n'utanga ishusho y'ikivugwa mu mwandiko. Umuvugo usanga nawo ukomoza ku nsanganyamatsiko runaka, wandikwa mu mikarago, ukagira injyana inogeye amatwi ndetse n'ikeshamvugo

3. **Vuga ibigomba kuranga umuyobozi w'ikiganiro mpaka.**

Agomba kuba ari umuhanga mu byo baganiraho kandi azi gukurikira neza, yihangana, avuga neza kandi rikumvikana, atabogama kandi agira igitsure.

VI. Ihangamwandiko

Hanga umwandiko ntekerezo mu mirongo 20 ku bubi n'ingaruka by'indwara ya SIDA.

Ikitonderwa: Urasabwa kugaragaza ingingo enye kandi ukanazisobanura neza.

Zimwe mu ngingo zagaragazwa: kurwara, gucika intege, ubukene, kwangirika k'umutungo, kubura intege zo gufasha umuryango, kutiga neza, gupfa vuba (gukenyuka), imfubyi…

1.6. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bagenda buhoro mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kugera ku bushobozi bugamijwe mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

Subiza ibibazo bikurikira:

1. **SIDA ni iki?**

Ni indwara iterwa na virusi imunga abasirikari barinda umubiri w'umuntu, bamara gucika intege umuntu agatangira kugaragaza ibimenyetso. Ntigira umuti n'urukingo.

2. **SIDA iba he?**

Iba mu maraso, mu matembabuzi aba mu gitsina cy'umugore, mu masohoro y'umugabo no mu mashereka.

3. **SIDA yandura ite?**

Yandurira mu mibonano mpuzabitsina idakingiye hagati y'uwanduye n'utanduye, mu ruhererekane rw'ibikoresho bikomeretsa hagati y'uwanduye n'utanduye, ndetse umubyeyi wanduye ashobora kuyanduza umwana amubyara cyangwa igihe amwonsa.

4. **Ese yirinda birashoboka?**

Yego kuyirinda birashoboka. Kwifata ku bakiri bato ntibishore mu mibonano mpuzabitsina, ubudahemuka hagati y'abashakanye, no gukoresha agakingirizo igihe kwifata byanze.

5. **Vuga itandukaniro riri hagati y'umwandiko ntekerezo, umwandiko mvugo shusho n'umuvugo.**

Umwandiko ntekerezo ugira insanganyamatsiko runaka uba ugomba kuvugwaho, ugategurwa neza hegeranywa ibitekerezo na byo bishobara gukurikiranywa bitewe n'uburemere bw'ingingo kandi ukagira imbata wubahiriza igizwe n'umutwe, intangiriro, igihimba n'umusozo. Umwandiko mvugo shusho ni umwandiko ugaragaza imiterere y'ikivugwa mbese uba usa n'utanga ishusho y'ikivugwa mu mwandiko. Umuvugo usanga na wo ukomoza ku nsanganyamatsiko runaka, wandikwa mu mikarago, ukagira injyana inogeye amatwi ndetse n'ikeshamvugo.

• Imyitozo nyagurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

Himba umuvugo mugufi wamagana icyorezo cya SIDA.

Umwarimu azareba ko abanyeshuri bubahiriza uturango tw'umuvugo kandi batanga ibitekerezo byamagana icyorezo cya SIDA.

• Imyitozo y'inyongera

Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

UMUTWE WA KARINDWI: ITUMANAHO

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyadiko ijyanye n'itumanaho;
- Kwandika neza ibaruwa isanzwe (ya gicuti) n'ubutumwa bugufi.

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Akamaro k'itumanaho (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Inshoza n'uturango by'ibaruwa isanzwe (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Muri iki gihe itumanaho rirakataje mu Rwanda ndetse no ku isi yose muri rusange. Garagaza uburyo bunyuranye rishobora kwifa ashisha.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku buryo bw'itumanaho, akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Itumanaho rishobora kwifashisha ibaruwa;
- Rishobora gukoresha amatangazo
- Itumanaho kandi rishobora gukoresha uburyo bw'ikoranabuhanga nka murandasi n'imbuga nkoranyamabaga hakoreshejwe mudasobwa, terefone n'ibindi bikoresho binyuranye n'ibindi.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa karindwi n'igihe yagenewe

Umutwe wa mbere: Itumanaho		**Umubare w'amasomo: 10**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Itumanaho		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka.	Kujya impaka atanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe yubahiriza uko bikorwa.	**Isomo 1**
Ubutumwa bugufi		
Isomo rya gatanu: Ubutumwa bugufi	- Kurondora ibiranga ubutumwa bugufi - Kwandika ubutumwa bugufi.	**Isomo 1**
Ibaruwa isanzwe (ya gicuti)		
Isomo rya gatandatu: Ibaruwa isanzwe (ya gicuti).	- Kurondora ibiranga ibaruwa isanzwe adategwa. - Kwandika ibaruwa ya gicuti yubahiriza imbata yayo.	**Amasomo 2**
Isuzuma risoza umutwe wa karindwi		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Isomo 1**

1.4.1. Umwandiko: Itumanaho

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Nimwitegereze iyo shusho iri mu gitabo maze mumbwire icyo mubonaho.

Ndabonaho umugabo uhagaze avugira kuri terefoni n'umugore uri kureba muri terefoni igezweho ayifite mu ntoki.

1. **Kuvugira kuri terefoni bimaze iki mu buzima bw'umuntu?**
   Umuntu ayikoresha mu itumanaho.
2. **Usibye terefoni, hari ibindi muzi bifasha umuntu mu itumanaho?**
   Yego. Nk'amabaruwa, interineti, radiyo.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga ku ki?

Uravuga ku itumanaho.

2. Ni ubuhe bwoko bw'itumanaho bwavuzweho?

Ni ibaruwa na terefoni.

3. Ni ubuhe buryo umwandiko ugaragaza ko bukoreshwa kurusha ubundi muri iki gihe?

Ni terefoni.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Itumanaho" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. Sobanura amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko:

a) **Tembure**: Ni agapapuro gato kariho igishushanyo n'amafaranga kagura kagenewe komekwa ku ibahasha kugira ngo iposita yemere kuyigeza aho igomba kujya.

b) **Iposita**: Ni ibiro bishinzwe gutwara no kwakira impapuro z'itumanaho n'ibindi bintu biturutse cyangwa bijya kure.

c) **Agasanduku k'iposita**: buri kamwe mu dusanduku twinshi tuba ku biro by'iposita dushyirwamo ubutumwa bwanditseho nomero zatwo. Agasanduku kaba kigengwaho n'ikigo runaka.

d) **Gusakara**: gukwirakwira, kugera ahantu henshi.

2. **Amagambo yatanzwe yashakire andi bihuje igisobanuro kandi uyakoreshe mu nteruro ngufi kandi iboneye :**

a) **Kugezanyaho**:Kubwirana

Abantu bafite icyo bahuriyeho bakwiye kugezanyaho amakuru.

b) **Gutwara**: kujyana

Uyu mwenda uwutware.

c) **Kugenzura**: gusuzuma

Uzangenzurire niba umwana wange yitonda ku ishuri.

3. Amagambo yatanzwe yashakire andi binyuranyije igisobanuro kandi uyakoreshe neza mu nteruro ngufi kandi yumvikana :

a) **Gicuti** ≠ rwango

Imikino ya gicuti ituma abantu basabana.

b) **Impamvu** ≠ ingaruka

Ndashaka kumenya impamvu ikipe yange idatsinda.

c) **Kugendera kure** ≠ Kwegera

Kagenza ni umunyangeso mbi uge umugendera kure.

4. **Shaka muri kino kinyatuzu amagambo atanu akoreshwa mu itumanaho rya terefoni n'iry'amabaruwa asanzwe kandi iryatanzweho urugero ntiririmo.**

I	P	O	S	I	T	A	B
A	R	A	J	N	R	I	A
M	K	A	R	O	Y	N	T
A	N	V	U	M	U	K	I
T	A	U	M	E	H	O	R
E	I	T	A	R	I	K	I
U	M	U	K	O	N	O	P
K	K	W	P	E	U	G	K

Amagambo: Iposita, itariki, batiri, umukono.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Itumanaho.
b) Muri rusange uvuga ku biki?
Uvuga uburyo bunyuranye bwifashishwa mu gutumanaho..

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Itumanaho" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) Itumanaho ni iki?

Itumanaho ni uburyo abantu bakoresha bwo kugezanyaho amakuru igihe batari kumwe ngo baganire bisanzwe.

b) Akamaro k'iposita mu by'itumanaho rikoresha amabaruwa ni akahe?

Mu itumanaho rikoresha amabaruwa, akamaro k'iposita ni ugutwara amabaruwa ikayageza mu gasanduku k'iposita gafite nimero yanditse ku ibahasha.

c) Ni iki ibaruwa irusha terefoni?

Icyo ibaruwa irusha terefoni ni uko yo ubutumwa bwayo budapfa gusibama kandi mu ibaruwa hashobora kujyamo amakuru menshi ugereranyije n'ajya mu butumwa bwa terefoni.

d) Terefoni yo irusha iki ibaruwa?

Icyo terefoni irusha ibaruwa ni uko ubutumwa bwayo buhita bugera ku wo bugenewe na we agahita asubiza. Ikindi ni uko aho uri hose ushobora kwakira ubutumwa bakohererereje.

e) Wumva umunyeshuri akwiye kwemererwa gutunga terefoni ku ishuri? Sobanura igisubizo cyawe.

(Umwarimu arakira ibisubizo abihe agaciro ashingiye ku ngingo umunyeshuri ashyigikiza igitekerezo ke no ku cyo amategeko y'ishuri ateganya.)

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Uwo mwandiko witwa "Itumanaho".

b) Twabonye ko itumanaho ari iki?

Itumanaho ni uburyo abantu bakoresha bwo kugezanyaho amakuru igihe batari kumwe ngo baganire.

c) **Ni ubuhe buryo bw'itumanaho buvugwa mu mwandiko?**

Mu mwandiko havugwamo uburyo bw'ibaruwa n'ubwa terefoni.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Itumanaho" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Insanganyamatsiko yavuzweho muri uyu mwandiko ni iyihe?**

Itumanaho

b) **Vuga ingingo z'ingenzi zivugwa muri uyu mwandiko.**

Ingingo z'ingenzi: Imikorere y'itumanaho ry'ibaruwa; imikorere y'itumanaho rya terefoni.

Ingingo z'ingereka: ikoranabuhanga.

c) **Erekana ibice by'ingenzi bigize uyu mwandiko.**

Intangiriro: Itumanaho.......kurusha ubundi

Igihimba: Ku bantu bafite icyo bahuriyeho ....Amakuru kuri we yaboneka ku buryo buhagije.

Umusozo: Nk'uko bigaragara......... ni ibyo kugendera kure.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kujya impaka.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyijyaho impaka mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**

Umwandiko witwa Itumanaho.

b) **Ni ubuhe buryo bw'itumanaho wabonye?**

Ibaruwa ya gicuti na terefoni.

c) Twabonye ko ari ubuhe buryo bukoreshwa kurusha ubundi muri iki gihe?

Terefoni ni yo ikoreshwa cyane muri iki gihe.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, ubasabe gukora igikorwa cyo kujya impaka kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro mpaka abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu byiciro by'abagira uruhare mu kiganiro mpaka, muge impaka ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma mugere ku mwanzuro w'ikiganiro mpaka.

Insanganyamatsiko:

Itumanaho rizana ingorane nyinshi kurusha akamaro karyo mu buzima bw'umuntu.

Urugero rw'umwanzuro wafatwa:

Ku ruhande rw'abashyigikiye insanganyamatsiko:

- Abantu barabeshyana cyane kuko baba batari kumwe.
- Itumanaho rimara amafaranga.
- Terefoni ziraturika zikangiza ubuzima bw'abantu.
- Terefoni imara umuriro w'amashanyarazi kuko ntiyakora batiri idafite umuriro.
- Terefoni zituma abajura bategа abantu kugira ngo bazibambure...

Ku ruhande rw'abadashyigikiye insanganyamatsiko:

- Itumanaho rifite akamaro kuko ryoroshya ubuzima.
- Itumanaho ryakuyeho ingendo za hato na hato.
- Itumanaho ryihutisha ubutumwa.
- Itumanaho rituma hari byinshi bikorwa mu gihe gito kandi umuntu atavuye aho ari.
- Itumanaho rutuma tuvugana n'abari ibwotamasimbi tutavuye aho turi.

Mu itumanaho umuganga ashobora kukuvura indwara mutari kumwe....

7.4.2. Ubutumwa bugufi

Isomo rya gatanu: Ubutumwa bugufi

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kurondora ibiranga ibaruwa isanzwe adategwa. - Kwandika ubutumwa bugufi.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu aha abanyeshuri inyandiko z'ubutumwa bugufi ziri mu bitabo byabo akababaza ibibazo biganisha ku butumwa bugufi.

Igikorwa

Itegereze inyandiko zikurikira uzisesengure hanyuma usubize ibibazo byazibajijweho.

- Uraho neza! Tubwirire abanyeshuri bifotoreje ku Murenge wacu ko indangamuntu zabo zaje. Bazaze kuzifata ejo mbere ya saa sita.
- Kamana waramutse! Ko amasaha y'ikizami ari hafi kugera, waba wageze ku ishuri?
- Muraho neza Muyobozi! Mbwirira Karimba ko amafaranga y'ishuri nayanyujije kuri konti y'ikigo. Ntazirirwe agaruka mu rugo.

Ibibazo n'ibisubizo:

1. **Izi nyandiko ni bwoko ki?**

Ni ubutumwa bugufi.

2. **Ubu butumwa ni hehe umuntu yabusanga?**

Muri terefoni cyangwa kuri mudasobwa ifite interineti.

3. **Gerageza gutahura uwanditse buri butumwa n'uwo wumva bugenewe.**

Ubutumwa bwa mbere bwanditswe n'ushinzwe irangamimerere ku murenge, kandi bwandikirwa umuyobozi w'ishuri.

Ubwa kabiri bwanditswe n'ushinzwe amasomo, abwandikira umwarimu witwa Kamana.

Ubwa gatatu bwanditswe n'umubyeyi wa Karimba, abwandikira umuyobozi w'ishuri Karimba yigaho.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ubutumwa bugufi.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'ubutumwa bugufi. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'ubutumwa bugufi..

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ubutumwa bugufi

Inshoza y'ubutumwa bugufi

Ubutumwa bugufi ni inyandiko umuntu akora, yoherereza uwo yandikira amakuru cyangwa ayamusaba.

Uturango tw'ubutumwa bugufi

Ubutumwa bugufi burangwa no kuba ari bugufi, burasa ku ntego. Uwandika agomba kuvuga ibiri ngombwa gusa. Bukaba bukunze gukoreshwa kuri terefoni no kuri mudasobwa ifite "interinet" cyangwa hifashishijwe imbuga nkoranyambaga.

Umwitozo ku butumwa bugufi

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora u**mwitozo ku butumwa bugufi** uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ikibazo:

Andikira umubyeyi wawe ubutumwa bugufi, umubwira ibyo ukeneye ku ishuri.

Urugero rw'igisubizo:

Umwarimu areba ko buri munyeshuri yanditse ubutumwa bugufi bwujuje ibisabwa.

7.4.3. Ibaruwa isanzwe (ya gicuti)

Isomo rya gatandatu: Ibaruwa isanzwe (ya gicuti)

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano. - Gutahura amazina mbonera y'amatirano mu nteruro cyangwa mu mwandiko. - Gukoresha amazina mbonera y'amatirano mu nteruro mbonezamvugo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu aha abanyeshuri igika cy'umwandiko akabasaba gukora igikorwa kijyanye n'amazina mbonera y'amatirano.

Igikorwa

Soma igika gikurikira maze ugaragaze niba harimo amazina atari umwimerere mu rurimi rw'Ikinyarwanda.

Umugore n'umugabo bakwiye kumenya ko igihe abana babo bagiye ku ishuri bagomba kubagurira amakayi, amakaramu n'ibikapu. Abana bajya ku ishuri bateze imodoka, amagare, moto n'ibindi.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Muri iki gika harimo amazina atari umwimerere mu Kinyarwanda ari yo: ishuri, amakayi, amakaramu, ibikapu, imodoka, amagare, moto n'ibindi.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga izina mbonera ry'iritirano.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano bashake ingero zaryo banazikoreshe mu nteruro. Bahe igihe cyo gukora icyo

gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina mbonera ry'iritirano utange ingero zaryo unazikoreshe mu nteruro ziboneye.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'izina mbonera ry'iritirano

Izina mbonera ry'iritirano ni izina mbonera ariko rikaba ritari umwimerere mu rurimi rw'Ikinyarwanda ahubwo rikomoka mu ndimi z'amahanga.
Ingero: imodoka, umushoferi, ishuri, igikapu...
Uturango tw'izina mbonera ry'iritirano

Izina mbonera ry'iritirano rirangwa n'uko riba ari rimwe, rikaba atari umwimerere mu Kinyarwanda, ryaratiwe mu zindi ndimi. Iyo rigeze mu Kinyarwanda rishobora gufata intego y'amazina mbonera gakondo.

Ingero z'interuro zikoreshejemo amazina mbonera y'amatirano:

1. **Umuryango** wubahiriza uburinganire n'ubwuzuzanye ugira amahirwe mu **buzima**.
2. **Igiti** kigororwa kikiri gito.
3. **Imirimo** yo mu **rugo** ikwiye gukorwa na bose.
4. Ni byiza kurera utavanguye **ibitsina**.

Imyitozo ku izina mbonera ry'iritirano

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo ku mazina mbonera y'amatirano. Buri munyeshuri akora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

Isomo rya karindwi: Izina bwite n'izina rusange

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange. - Gutahura amazina bwite n'amazina rusange mu nteruro cyangwa mu mwandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kerekeye amazina bwite n'amazina rusange.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira hanyuma amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara uyashyire mu matsinda abiri ukurikije ibyo ahuriyeho.

a) Ku byerekeranye n'**uburere** bw'**abana**, ivangura ry'**ibitsina** mu gutozwa **imirimo** ntirigifite **agaciro.** Ababyeyi bagomba gutoza abana imirimo yose.

b) Nahuye na **Kagabo** agiye kwa **Karenzi** aho batuye i **Tumba** ya **Huye**.

c) Kwa **Kamana** ni hafi y'**umurima** wa **Mugeni**.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Amagambo: **uburere, abana, ibitsina, imirimo, agaciro, umurima** aravuga ibintu muri rusange nta mwihariko uriho kandi yanditse atangiwe n'inyuguti nto.

Na ho amagambo: **Kagabo, Karenzi, Tumba, Huye, Kamana, Mugeni** yo aragenda avuga ikintu kimwe kihariye, kitari rusange kandi akaba atangiwe n'inyuguti nkuru.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amazina bwite n'amazina rusange.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kugaragaza inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange n'itandukaniro ryayo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'izina bwite n'izina rusange.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

1.4.3 Umwandiko: Imibanire y'abagize umuryango

Isomo rya

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a)

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1.

b) Gusoma baranguruye
Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo
Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa
Soma umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

1.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Isomo rya

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a)

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Imibanire y'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

Isomo rya

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mutwe w'umwandiko duheruka kwiga?

Imibanire y'abagize umuryango.

b) Uwo mwandiko uvuga ku ki?

Uvuga uko abagize umuryango bumvikana kuri gahunda z'ibikorwa by'iterambere.

c) Ushima iki iyo mibanire?

Nshima ko ubufatanye n'ubwumvikane mu muryango bizana inyungu mu muryango.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Inshingano z'abagize umuryango" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a)

Isomo rya : Umwitozo w'ubumenyi ngiro:

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero z'ibitekerezo byatangwa:

1.4.4. Izina

Isomo rya :

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'inteko z'amazina. - Gutahura inteko z'amazina bagendeye ku isanisha.

Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, ibitabo by’ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n’inteko z’amazina.

Igikorwa

Soma interuro zikurikira zirimo amazina yanditse mu nyuguti z’ibara. Kuri buri nomero ushake andi mazina byisanisha kimwe bitewe n’ubundi bwoko bw’amagambo bifatanyije kurema interuro.

1)

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw’ibisubizo:

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga inteko z’amazina.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n’uturango by’inteko z’amazina bashake n’ingero z’amazina ari mu nteko zinyuranye. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n’uturango by’inteko z’amazina.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Umwitozo ku nteko z'amazina

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo uri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'umwitozo:

Isomo rya cumi na gatatu:

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusanisha amazina mu nteruro ashingiye ku bumwe n'ubwinshi by'amazina.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kerekeye ubumwe n'ubwinshi by'amazina.

Igikorwa

Itegereze interuro wahawe, amazina yanditse mu ibara uyavanguremo amazina avuga ikintu kimwe rukumbi n'andi avuga ibintu birenze kimwe.

a)

1.5. Isuzuma risoza umutwe wa mbere

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa mbere

Ubushobozi bwo: -

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:
I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

1.

1.6. Ibikorwa by'inyongera

• **Imyitozo nzamurabushobozi**

• **Imyitozo nyagurabushobozi**

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

• Imyitozo y'inyongera

Ibibazo byo kumva kurushaho ibaruwa

1. **Ni iyihe mpamvu yatumye Mutimukeye yandika ibaruwa?**
   Yagira ngo abwire iwabo amakuru ye anababaze ayo mu rugo.
2. **Vuga ikintu cyamutonze kurusha ibindi akigera ku ishuri.**
   Icyamutonze kurusha ibindi ni ukwiraza ku gitanda.

3. **Ni ibihe bibazo wumva byaterwa no kurarana ku gitanda kw'abanyeshuri?**

Kubangamirana, kwanduzanya indwara, kwishora mu gukora imibonano mpuzabitsina...

4. **Kubaza ababyeyi amakuru no kubabwira ayawe wumva bimaze iki?**

Kubaza ababyeyi amakuru bituma umenya uko mu rugo bimeze na bo bakamenya uko umeze, ibyo bigatuma ntawuhangayikira abandi kandi bigatsura ubumwe bw'umuryango.

1.7. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

Imwe mu migani migufi ifite aho ihuriye n'itumanaho

a) **Utaganiriye na se ntamenya icyo sekuru yasize avuze.**

Aho bihuriye n'itumanaho ni uko iki kiganiro gishobora gukorwa hakoreshejwe uburyo bw'itumanaho.

b) **Intumwa irarabirwa ntiyicwa.**

Itumanaho rishobora gukorwa hakoreshejwe intumwa. Ubutumwa iba ifite si ubwayo, ibiburimo ntiyabibazwa.

c) **Akanyoni katagurutse ntikamenya iyo bweze.**

Uyu mugani werekana akamaro ko gushaka amakuru kandi itumanaho ni uburyo bumwe bwo kubona amakuru.

d) **Nyamwanga kumva ntiyanze no kubona.**

Igihe amakuru akugezeho ugomba kuyaha agaciro kayo, ukagira uko witwara bitewe na yo.

e) **Impyisi iti: "Urage utinya ibyo abantu bavuga."**

Igihe amakuru akugezeho ntukayasuzugure, burya aba afite impamvu.

Ayo makuru akugeraho kubera itumanaho runaka.

UMUTWE WA MUNANI: IMYIDAGADURO

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko ivuga ku myidagaduro;
- Gusesengura ibinyazina nyereka no gukoresha imvugo inoze mu gusabana n'abandi;
- Guhanga ikivugo, urwenya no gusoma vuba amagorane adategwa.
- Guhiganwa mu gusakuza

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Akamaro k'imyidagaduro (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Ikibonezamvugo: Ikinyazina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Ikibonezamvugo: Ibisakuzo, ibyivugo, uturingushyo n'amagorane (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Mungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko ikurikira:
"Imyidagaduro ifite akamaro mu buzima ".

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku kamaro k'imyidagaduro ku buzima bwa muntu akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:
Imyidagaduro ifasha mu kugororora umubiri w'umuntu, kuruhura mu mutwe umuntu akumva atuje kandi birinda indwara n'umubyibuho ukabije.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa mbere n'igihe yagenewe

Umutwe wa mbere: Uburinganire n'ubwuzuzanye mu muryango		**Umubare w'amasomo: 24**
Amasomo	**Intego rusange**	**Umubare w'amasomo**
Umwandiko: Imikino n'akamaro kayo		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**

Ibisakuzo		
Isomo rya gatanu: Inshoza n'uturango	- Kugaragaza inshoza n'uturango tw'ibisakuzo - Guhiganwa mu gusakuzo	**Isomo 1**
Urwenya		
Isomo rya gatandatu: Inshoza n'uturango tw'urwenya	- Kugaragaza inshoza n'uturango by'urwenya - Guhanga urwenya	**Isomo 1**
Umwandiko: Igitaramo nyarwanda.		
Isomo rya karindwi: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	**Isomo 1**
Isomo rya munani: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya kenda: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	**Isomo 1**
Isomo rya cumi na rimwe: Amwe mu moko y'ibitaramo	Kugaragaza inshoza yo gutarama n'amwe mu moko y'igitaramo	**Amasomo 2**
Ikinyazina nyereka		
Isomo rya cumi na kabiri: Inshoza, uturango n'amategeko y'igenamajwi	- Inshoza n'uturango tw'ikinyazina nyereka. - Gusesengura ibinyazina nyereka bagaragaza uturemajambo n'amategeko y'igenamajwi. -Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko ikinyazina nyereka.	**Amasomo 3**

Ibyivugo		
Isomo rya cumi na gatatu: inshoza, uturango n’amoko yabyo	- Kugaragaza inshoza, uturango n’amoko y’ibyivugo - Guhanga ikivugo	**Amasomo 3**
Uturingushyo		
Isomo rya cumi na kane: Inshoza n’uturango by’uturingushyo	- Kugaragaza inshoza n’uturango tw’uturingushyo - Kuvugira mu ruhame ashize amanga kandi adategwa	**Isomo 1**
Amagorane		
Isomo rya cumi na gatanu: Inshoza n’uturango tw’amagorane	- Kugaragaza inshoza n’uturango tw’amagorane - kuvugira mu ruhame ashize amanga kandi adategwa.	**Isomo 1**
Isuzuma risoza umutwe wa mbere		**Amasomo 2**
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		**Amasomo 2**

8.4.1. Umwandiko: Imikino n’akamaro kayo

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n’isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, imfashanyigisho z’iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "**Imikino n'akamaro kayo"** bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Mwitegereje iyi shusho murabonaho iki?
Ndabonaho abakinnyi bakinira mu kibuga cy'umupira w'amaguru, hari n'abafana. Hari kandi imodoka n'amagare biri mu marushanwa.

b) Ese gukina mubona bimaze iki mu buzima?
Bituma umuntu ananura umubiri bikanatuma yishimisha agashimisha n'abandi.

c) Abantu bagaragaza bate ko bakunda imikino?
Bamwe barakina, abandi bakajya kuyireba.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:
1. Uyu mwandiko uravuga ku ki?

Uravuga ku mikino.

2. Ni iyihe mikino yavuzwemo?

Ni umupira w'amaguru, umupira w'intoki, kunyonga igare, mikino ngororamubiri, amasiganwa y'ibinyabiziga.

3. Umwandiko urarangira ute?

Umwandiko urarangira bashishikariza abantu kwitabira imikino.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

*Soma umwandiko "***Imikino n'akamaro kayo"***" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.*

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. Shaka ibisobanuro by'amagambo akurikira ukurikije uko yakoreshejwe mu mwandiko.

a) Rubagimpande : Indwara y'imitsi ikunda gufata abantu bashaje

Nyogokuru ntakiva aho ari kubera ko arwaye rubagimpande.

b) Ishyaka: Akantu k'ijabo umuntu yishyiramo kakamushoboza gukora ikintu runaka.

Abakinnyi b'umupira w'amaguru barangwa n'ishyaka mu kibuga.

c) Ipfunwe: Isoni umuntu aterwa no kuba atakoze ibikwiye.

Gutsindwa wenyine wasiganwe n'abandi bitera ipfunwe cyane.

d) Ishema: Umunezero umuntu aterwa no kuba yakoze ibikwiye.

Kuba uwa mbere mu ishuri bitera ishema n'akanyamuneza.

e) Ikobe : Urusaku rutewe n'ibyishimo.

Igitego cya mbere cyagiye mu izamu abanyeshuri bose bazamura ikobe ridasanzwe.

2. Simbuza aya magambo yakoreshejwe mu mwandiko aciyeho akarongo andi bihuje inyito.

a) Mu mikino amakipe aba ahatanira **igihembo**.(**igikombe**)

b) Usanga abantu badakina bafite umubyibuho **mwinshi**.(**ukabije**)

c) Hari abakurikiranira umupira ku **nyakiramajwi**. **(Maradiyo**)

d) Kureba amasiganwa y'amagare **biranezeza** (**birashimisha**)

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Saba abanyeshuri bose gukora umwitozo bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko ariko buri wese akore ku giti ke. Kosorera hamwe n'abanyeshuri umwitozo, ugenda unoza ibisubizo bitanoze.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

Uzuza interuro zikurikira ukoresheje amagambo yakoreshejwe mu mwandiko.

a) Imikino ituma umuntu agira ubuzima buzira **umuze**.

b) Gutsindwa bitera **ipfunwe** n'agahinda.

c) Imikino ntishimisha abakinnyi gusa kuko n'**abafana** usanga bishimye.

d) Iyo ikipe itsinze uhita wumva **ikobe** ryinshi.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Imikino n'akamaro kayo.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uyu mwandiko uravuga akamaro k'imikino mu buzima bw'umuntu ndetse n'Igihugu.

c) Ni ayahe marushanwa ahimbaza abayareba?

Ni amarushwana y'amasiganwa y'amagare, ay'amapikipiki n'ay'amamodoka.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

*Soma umwandiko "***Imikino n'akamaro kayo***" maze usubize ibibazo byawubajijweho.*

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Imikino ni iki?**

Imikino ni ibikorwa umuntu akoresha umubiri we akurikiza amategeko runaka, yishimisha cyangwa ari mu marushanwa.

2. Gukina bifitiye umuntu akahe kamaro?

Gukina bigorora umubiri w'umuntu, bikamuruhura mu mutwe kandi bikawurinda indwara n'umubyibuho ukabije.

3. Ni irihe tandukaniro riri hagati y'umuntu witabira imikino ngororamubiri n'utayitabira?

Umuntu ufite umukino akina, usanga afite ubuzima bwiza, afite ingufu. Udakina we usanga ahora ananiwe, afite umubyibuho ukabije, arwaye rubagimpande n'izindi ndwara zijyanye n'umuvuduko w'amaraso.

4. Amarushanwa mu mikino amariye iki abantu?

Amarushanwa ashimisha abantu bayareba, akuza ishyaka ku bakinnyi kandi utsinze amutera ishema. Ikindi kandi ni uko yinjiza n'amafaranga.

5. Ni uwuhe mukino ukunzwe cyane kurusha iyindi ku isi?

Umupira w'amaguru.

6. Ni akahe gaciro uha imikino mu buzima bwawe?

(Aha umwarimu araha agaciro ibisubizo by'abanyeshuri ashingiye ku bitekerezo batanga bishyigikira akamaro k' imikino.)

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Imikino n'akamaro kayo.

2. Rondora ubwoko bw'imikino twabonye mu mwandiko.
Umupira w'amaguru, amasiganwa y'amagare, ay'amamodoka, ay'amapikipiki, imikino ngororamubiri …

3. Vuga akamaro k'imikino dusanga mu mwandiko.
Kunanura umubiri, kuruhura umubiri, kwinjiza amafaranga…

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

*Soma umwandiko "***Imikino n'akamaro kayo***" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.*
Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwaho mu mwandiko?
Bari kuvuga ku mikino.

2. Garagaza ibice by'ingezi bigize uyu mwandiko unavuge impamvu ubyise gutyo.
Intangiriro: Imikino ni ibikorwa …… bakajya gukina?

Igihimba: Imikino igira akamaro kenshi …… uwakoresheje igihe gito.
Umusozo: Imikino ni myiza …… umukino umuntu yitabira.

3. Shaka ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka ziri muri uyu mwandiko.

Ingingo z'ingenzi:
- Imikino ni ibikorwa umuntu akoresha umubiri,
- Amoko y'imikino,
- Akamaro k'imikino,
- Uko imikino yitabirwa,
- Abakinnyi n'abafana,
- Ni ngombwa kwitabira imikino.

Ingingo z'ingereka:
- Gukina uri umwe cyangwa mu itsinda
- Amasiganwa y'amagare, amapikipiki, amagare
- Gureba no gukikiza imihanda,…

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?
Imikino n'akamaro kayo.
2. Umuntu udakina agira umubyibuho uteye ute?
Agira umubyibuho ukabije.
3. Vuga akamaro k'imikino dusanga mu mwandiko.
Kunanura umubiri, kuruhura umubiri, kwinjiza amafaranga…

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

"Imikino ifatiye runini ubuzima bwacu"

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

- Imikino koko ifatiye runini imibiri yacu kuko iyo umuntu adakina ubuzima bwe ntibuba bumeze neza.
- Umuntu ukina agira ubuzima buzira umuze.
- Imikino ikomeza umubiri.
- Imikino ikomeza amagufwa.
- Imikino iturinda indwara zimwe na zimwe nka rubagimpande.
- Imikino ituma turuhuka mu mutwe.
- Umunyeshuri wakinnye iyo agiye gusubiramo amasomo ye afata vuba.
- Imikino ihuza abantu ikabatera ibyishimo
- Imikino yinjiza amafaranga haba ku bakinnyi, aho bakinira, abakorera hafi y'aho imikino ibera…

8.4.2. Ibisakuzo

Isomo rya gatanu: Inshoza n'uturango tw'ibisakuzo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango tw'ibisakuzo - Guhiganwa mu gusakuzo
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Wifashishije ibibazo byo mu buzima busanzwe, saba abanyeshuri gukora ibikorwa biganisha ku bisakuzo kuko basanzwe babyumva cyangwa nabo ubwabo mu myaka yahise barakinnye umukino wo gusakuza.

Urugero rw'ibikorwa n'ibisubizo

1. Hari umukino wa kinyarwanda witwa gusakuza. Murawuzi?
 Turawuzi.
2. Batangira ngo iki?
Sakwe sakwe
3. Bagasubiza ngo iki?
 Soma.
4. Iyo umuntu igisakuzo kimunaniye avuga ngo iki?
Aravuga ngo: "Ngicyo" hanyuma uwagishakuje akakiyicira.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga Ibisakuzo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ibikorwa bikurikira. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

 Mukore ubushakashatsi mutahure inshoza n'uturango tw'ibisakuzo munatange ingero.
Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'igisakuzo

Igisakuzo ni amagambo yumvikana mu buryo busanzwe ariko afubitse ingingo ifindurwa n'umuhanga. Gusakuza ni umukino ukinwa n'abantu babiri bagategana ibisakuzo kandi bakabitegura. Usakuza atangira agira ati: "Sakwesakwe!" Undi na we akikiriza ati: "Soma". Uwabanje akavuga igisakuzo, ubajijwe agafindura igisubizo ari byo bita kwica igisakuzo. Iyo uwasakujwe atabashije kukica, uwamusakuje aramubwira ati: "Kimpe!" Uwananiwe gufindura igisubizo ati: "Ngicyo, kende cyangwa kice"Nuko akabwirwa igisubizo. Uwo mukino ugakomeza basimburana.

Uturango tw'ibisakuzo

Ibisakuzo ni interuro zumvikana ku buryo zifubitse ubuhanga bushushanya ikintu runaka kigomba gufindurwa n'uwo musakuza.

Ibisakuzo bikoreshwa mu kwidagadura ariko bikanatoza gutekereza no gufata mu mutwe.

Zimwe mu ngero z'ibisakuzo:

1. Mfite inka ni Rusimbukamigina. → imboni
2. Nagutera icyo utazi utabonye. → ubuto (ukumi) bwa so na nyoko.
3. Intara za nyirabangana zingana zose. → isi n'ijuru.
4. Gatimba araguye n'ingabo ze. → igitoki n'amakoma
5. Icwende ryange ribaye kure mba ngukoreyemo. → ukwezi
6. Igitabo cya Mutara ntawutagishengera. → ikibuguzo/igisoro
7. Ni nge muzindutsi wa kare nahuye n'Imana yikoreye inyama. → isake

Imyitozo ku bisakuzo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akababakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. **Huze ibi bisakuzo byo mu ruhushya A n'uburyo byicwa mu ruhushya B.**

A	B
1. Mfite inka ni Rusimbukamigina. 2. Akari inyuma ya Ndiza urakazi? 3. Nagutera icyo utazi utabonye	a) Ikibuguzo/igisoro b) Ukwezi c) Imodoka mu muhanda

4. Nyiramakangaza ngo mutahe.	d) Inkoko gucutsa itagira amabere
5. Intara za nyirabangana zingana zose	e) Imboni.
6. Gatimba araguye n'ingabo ze.	f) isake
7. Sogokuru aryoha aboze	g) Ubukumi bwa so na nyoko
8. Icwende ryange ribaye kure mba ngukoreyemo	h) Igitoki n'amakoma.
9. gitabo cya Mutara ntawutagishengera	i) Uruhu rw'imbwa
10. Bwiza bupfuye ubusa	j) Inka kuba umukara igakamwa ayera
11. Ihirike naraguharuriye	k) Imbeho ku rugi
12. Nyirabugenge n'ubugenge bwayo	l) Imyenge y'inzu
13. Nyirabugenge n'ubugenge bwayo	m) Isi n'ijuru
14. Ni nge muzindutsi wa kare nahuye n'Imana yikoreye inyama	n) Umuneke.
15. Ko undeba ndaguha?	o) Inyana iri mu nda ya nyina

Ibisubizo:

1. Mfite inka ni Rusimbukamigina**: imboni**
2. Akari inyuma ya Ndiza urakazi: **inyana iri mu nda ya nyina**
3. Nagutera icyo utazi utabonye: **ubukumi bwa so na nyoko**
4. Nyiramakangaza ngo mutahe: **imbeho ku rugi**
5. Intara za nyirabangana zingana zose: **isi n'ijuru**
6. Gatimba araguye n'ingabo ze: **igitoki n'amakoma**
7. Sogokuru aryoha aboze: **umuneke**
8. Icwende ryange ribaye kure mba ngukoreyemo: **ukwezi**
9. Igitabo cya Mutara ntawutagishengera: **ikibuguzo/igisoro**
10. Bwiza bupfuye ubusa:**uruhu rw'imbwa**
11. Ihirike naraguharuriye: **imodoka mu muhanda**
12. Nyirabugenge n'ubugenge bwayo: **inkoko gucutsa itagira amabere**
13. Nyirabugenge n'ubugenge bwayo: **inka kuba umukara igakamwa ayera.**
14. Ni nge muzindutsi wa kare nahuye n'Imana yikoreye inyama: **isake.**
15. Ko undeba ndaguha? **Imyenge y'inzu.**

2. Mu itsinda rya babiribabiri, nimuge imbere y'abandi maze musakuze.

8.4.3 Urwenya

Isomo rya gatandatu: Inshoza n'uturango tw'urwenya

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango by'urwenya - Guhanga urwenya
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma ibika bibiri biri mu bitabo byabo hanyuma bakore ibikorwa bikurikira:.

Ibikorwa

1. Shaka ingingo zisekeje ziri mu bika umaze gusoma

2. Ibyo bika wabyita ngo iki?

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

1. Ingingo zishekeje:

a) Umuntu bamutahuye ko ari kubeshya, ko avuga ibyo atazi, barangije baramujijisha bati jewogarafi naho warahageze? Nawe arabyemeza kandi jewogarafi si igihugu ni isomo ryigwa.

b) Kubwirwa kugaburira umwana ku isaha (ku gihe) ukumva kumanura isaha ukayikoresha nk'isahane y'umwana birashekeje kuko wumva ari ubugoryi bukabije.

2. Ibi bika byitwa urwenya.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga urwenya.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango tw'urwenya ry'iritirano bashake ingero zaryo banazikoreshe mu nteruro. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

"Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'urwenya unatange ingero"

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y'urwenya

Urwenya ni agakuru karyoshye kandi gasekeje gakoreshwa cyangwa kanyuzwa mu kiganiro.

Uturango tw'urwenya:

Urwenya ni inganzo igamije gusetsa abantu b'ingeri zose, ifatiye ku nkuru mpimbano zivuga ibintu byo mu buzima busanzwe ariko birimo ibisetso. Ibyo bisetso bishingiye cyanecyane ku buswa, ku buhubutsi, ku kumvirana, kwitiranya cyangwa ukutimenya umunyarubuga akorana ibikorwa byo mu nkuru, ku buryo uyumva atabura guseka. Ni inganzo ituma abantu baruhura ubwonko ariko inanenga imyitwarire idahwitse dore ko Umunyarwanda yavuze ngo: "Ukuri gushirira mu biganiro".

Imyitozo ku rwenya

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora umwitozo. Buri munyeshuri akora ku giti ke, akababakosora areba niba isomo ryumvikanye, yasanga agomba gutanga ibindi bisobanuro bigatangwa.

Himba urwenya hanyuma urugeze kuri bagenzi bawe.

(Abanyeshuri barahimba inzenya cyangwa bavuge izo basanzwe bazi.)

8.4.4 Umwandiko: Igitaramo nyarwanda.

Isomo rya karindwi: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "**igitaramo nyarwanda.**" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Nimwitegereze iyo shusho iri mu gitabo maze mumbwire icyo mubonaho.

Ndabonaho umuntu urimo gucuranga inanga n'abandi bavuza ingoma, imbere yabo hari abakobwa barimo kubyina.

2. Ni hehe mujya mwumva abacuranga inanga?

Ni mu gitaramo nyarwanda kuri radiyo.

3. Usibye inanga ni iki kindi mwumva mu gitaramo?

Imbyino, ibisakuzo, iningiri, ikembe, umuduri...

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga ku ki?

Uravuga iby'igitaramo.

2. Icyo gitaramo cyabereye he?

Cyabereye ku ishuri.

3. Ni nde uvuga iby'icyo gitaramo?

Ni umunyeshuri wiga kuri icyo kigo.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

*Soma umwandiko "**Igitaramo nyarwanda**" usubize ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.*

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Inyunguramagambo

Simbuza ijambo cyangwa itsinda ry'amagambo y'umukara tsiri iryakoreshejwe mu mwandiko bihuje inyito.

a) Umukuru w'umudugudu **yahurije** hamwe abaturage ashinzwe bose.

Umukuru w'umudugudu **yakoranyirije** hamwe abaturage ashinzwe bose.

b) Twari twemeje ko igitaramo kitakibaye twigira mu bindi, **hashize umwanya munini** twumva umurishyo w'ingoma tumenya ko gitangiye noneho.

Twari twemeje ko igitaramo kitakibaye twigira mu bindi, **kera kabaye** twumva umurishyo w'ingoma tumenya ko gitangiye noneho.

c) Umunyarwandakazi wakereye ibirori akenyera **umwenda muremure** akitera kandi agatega urugori.

Umunyarwandakazi wakereye ibirori akenyera **umushanana** akitera kandi agatega urugori.

d) Nge ndi **umuntu uvuza ingoma,** mvuza **akagoma gato cyane kurusha izindi**.

Nge ndi **umukaraza,** mvuza **ishakwe**.

e) Iyi nanga **iregeye** neza, ndumva ntarekera aho **kuyivuza**.

Iyi nanga **ikiranuye** neza, ndumva ntarekera aho **kuyicuranga**.

f) Intore **zarabyinnye** karahava.

Intore **zarahamirije** karahava

Isomo rya munani: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Ni uwuhe mwandiko duheruka kwiga?

Igitaramo nyarwanda

b) vuga ubwoko bw'imbyino zabyinywe zivugwa mu mwandiko?

Habyinywe imishayayo, imidiho n'ikinimba.

c) Imbyino ebyiri zifitemo ubuhanga burenze bwo kubyina no gukoma mashyi ni izihe?

ni **" Bagore beza na Benimana**".

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Igitaramo nyarwanda" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Umuntu ubara iyi nkuru ni muntu ki?**

   Ni umunyeshuri

2. **Iki gitaramo cyabereye he?**

   Cyabereye ku ishuri.

3. **Ni iki cyatumaga agira amashyushyu kurushaho?**

   Yagiraga amashyushyu kubera umwenda wamubuzaga kureba ibirimo gutegurwa.

4. **Rondora ibintu byari bigize kiriya gitaramo nyarwanda.**

   Ingoma, imbyino, inanga, iningiri, umuduri, ikembe, ibisakuzo, umukino w'ubukwe ndetse n'intore.

5. **Niba warigeze kugera mu gitaramo, vuga icyo washimyemo n'icyo wagayemo.**

   (Abanyeshuri barasubiza bitandukanye)

6. **Ibitaramo bya kizungu biramutse bimize ibyacu bya kinyarwanda wumva byaba bidutwaye iki nk'Abanyarwanda?**

   (Aha mwarimu arakosora uburyo abanyeshuri batanga ibitekerezo byabo.) Ariko agaruke ku kintu cyo gukomera ku muco wacu kugira ngo utamirwa n'iy'amahanga.

   Twaba dutakaje ubukungu bukomeye bw'umuco wacu, ugaragarira mu bitaramo.

7. **Wumva gutozwa gutarama ukiri muto byakumarira iki?**

   Bimfitiye akamaro kenshi cyane kuko nzakura nzi gutarama bya Kinyarwanda, nkajya nange ngira uruhare mu kwimakaza umuco wacu wo gutarama ndetse nkanabishishikariza abandi nabo bagakunda umuco wacu.

Isomo rya kenda: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

1. Umwandiko duheruka kwiga wari ufite uwuhe mutwe?

Umwandiko duheruka kwiga witwaga **igitaramo nyarwanda**.

2. **Ni iki wumvisemo cyagushimishije?**

Nashimishijwe no kumenya amoko y'imbyino nk'imishayayo n'ikinimba.

3. **Igitaramo kivugwa mu mwandiko cyashojwe gite?**

Igitaramo cyashojwe n'umukino w'intore zihamiriza.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Igitaramo nyarwanda" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko ni bwoko ki?

Uyu mwandiko ni inkuru.

2. Uyu mwandiko uravuga ku yihe nsanganyamatsiko?

Insanganyamatsiko ni igitaramo nyarwanda

3. Vuga ingingo z'ingenzi zigaragara muri uyu mwandiko.

Igitaramo nyarwanda kirashimisha kandi kigizwe n'ingeri nyinshi. Mu gutira umuco w'amahanga, twagombye gutira ibyiza, kandi tugatira ibyo umuco wacu utari ufite.

Isomo rya cumi : Umwitozo w'ubumenyi ngiro: kwandika umwandiko ntekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - kwandika umwandiko ntekerezo akurikiranya ibitekerezo. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Umwandiko duheruka kwiga wari ufite uwuhe mutwe?

Umwandiko duheruka kwiga witwaga Igitaramo nyarwanda.

2. Ese ibyo wumvishemo nibyo bigize igitaramo nyarwanda byonyine?

Oya hari n'ibindi bishobora gufasha abantu gutarama.

3. Ni nk'ikihe kihe kintu kindi gishobora gufasha abantu gutarama?

Nk'ikinamico, ibyivugo, amazina y'inka...

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kwandika umwandiko ntekerezo kigaragara mu gitabo cyabo.

Igikorwa

Mu matsinda nimwandika umwandiko ntekerezo maze ugereranye uburyo bwo gutarama mu Rwanda rwa kera n'uko bikorwa muri iki gihe, unabitangeho ibitekerezo.

Mu gihe bandika umwandiko ntekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibyo bakoze ugende ubakosora aho biri ngombwa

Urugero z'ibitekerezo byatangwa:

Hambere hakorwaga ibitaramo bagendeye ku ngeri z'ubuvanganzo nk'imbyino, gusakuza, guca imigani, kuvuga ibitekerezo, bagacuranga inanga, bagacuranga iningiri, imiduri, ikembe, n'ibindi. None ubu ibitaramo biriho ntabwo byimakaza cyane ingeri z'ubuvanganzo kuko usanga ab'ubu batarama baceza umuziki (mu tubyiniro), ingeri z'ubuvanganzo ziragenda zikendera buhoro buhoro.

Isomo rya cumi na rimwe: Amwe mu moko y'igitaramo nyarwanda

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Kugaragaza inshoza yo gutarama n'amwe mu moko y'igitaramo
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Saba abanyeshuri gusoma agakuru hanyuma bakore ibikorwa bigakurikira:

Nabyirutse mbona iwacu mu muryango ku mugoroba dutarama abakuru bakaducira imigani, bakadusakuza ndetse bakatwigisha no kwivuga . Si byo gusa kuko buri wa gatanu w'icyumeru cya mbere cy'ukwezi kwa Munani twajyaga mu gitaramo cy'umuganura kandi n'ubu ntitugisiba.

Urugero rw'ibikorwa n'ibisubizo

1. Igitaramo cyo mu muryango bakoraga iki?

Bacaga imigani, bagasakuza ndetse bakanivuga.

2. Igitaramo cy'umuganura kiba gihe ki?

Igitaramo cy'umuganura kiba buri wa gatanu w'icyumweru cya mbere cy'ukwezi kwa Munani.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ibikorwa bikurikira. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Mukore ubushakashatsi mutahure inshoza yo gutarama n'amwe mu moko y'igitaramo.
Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

GUTARAMA

1. Inshoza yo gutarama

Gutarama ni ukuganira hagati y'abantu bishimye, bishimanye, bisanzuranyeho kandi bakaganira batebya, bagasetsanya bagamije kudakomeretsanya kandi ntibarambirwe. Gutarama wari umuco mwiza ku bato n'abakuru dore ko wabafashaga kumenya imitekerereze y'abandi, kunguka uumenyi bushya ndetse no kumenyeramo umuco w'abakuze.

Iyo gutarama byatindaga, byavagamo **inkera** aho abataramye basangiraga amarwa,inzoga z'igitaramo nuko bigatinda cyangwa bugacya. Akenshi mu nkera ni ho haberaga guhiga no kwivuga (igitaramo cyo kuvuga amacumu).

2. AMOKO Y'IBITARAMO

IGITARAMO CY'UMURYANGO

Igitaramo cyashoboraga kubera mu muryango muto (urugo) cyangwa mugari. Muri icyo gitaramo haba mu rugo cyangwa mu muryango, abana bataramanaga n'ababyeyi bakaganira ndetse bagasabana.

Ni mu gitaramo cy'umuryango abana bamenyeraga amasano bafitanye, bakamenya indangagaciro na kirazira by'umuryango, bakamenya uko inka z'umuryango zitwa, bakamenya abasekuruza babo, intwari z'umuryango n'ibindi. Muri make ni mu gitaramo cy'umuryango Umunyarwanda yamenyaga uwo ari we, akamenya inkomokoye n'inkomoko y'ibyo atunze, abana bagahabwa uburere bubereye umuryango bavukamo.

Mu gitaramo cy'umuryango kandi habagamo guhiga, abana biyemeza imbere y'ababyeyi n'umuryango kuzagera kuri byinshi kandi byiza. Iyo babaga bageze ku byo bahize ni mu gitaramo cy'umuryango bivugga ibigwi.

IGITARAMO CY'UBURERE MBONERAGIHUGU

Ni igitaramo cyagutse cyahuzaga imiryango itandukanye, bagataramira ku mukuru w'umusozi, bahuriye mu itorero ryitwaga "itorero ryo ku musozi".
Muri icyo gitaramo kigiragamo amateka yaranze u Rwanda n'abami barutegetse. Intore zamenyaga intwari z'u Rwanda bakibanda cyanecyane ku zikomoka muri ako gace. Intore kandi zanamenyaga ibigwari byababayeho mu mateka y'u Rwanda kugira ngo zirinde kugenza nka byo.
Ni muri ayo matorero yo ku misozi itandukanye havagamo abantu b'indashyikirwa bakajya kurema "amatorero y'abatware". Mu matorero atandukanye y'abatware, abitwaye neza kurusha abandi baratoranywaga bakajya kurema "itorero ry'ibwami".

IGITARAMO CY'UMUGANURA

Ni igitaramo cyaberaga ku nzego zose z'imiyoborere, kuva ibwami, ku batware, abakuru b'imiryango kugeza ku rwego rw'urugo.
Umuganura wari umuhango ukomeye haba ibwami haba no muri rubanda. Ku munsi w'umuganura umwami yaganuraga imyaka iturutse i Huro (Bumbogo). Uwo muhango wo kuganura wahumuza hagakurikiraho ibirori by'umuganura.
Muri ibyo birori umwami yamurikirwaga umusaruro unyuranye w'Abanyarwanda bavuye impande zose z'Igihugu, hakaba amarushanwa atandukanye y'ibintu by'indashyikirwa mu ngeri zose, maze Abanyarwanda bose bakaboneraho kuganura mu ngo zabo no kwishimira ibyiza byagezweho.
Nyuma y'ibirori by'umuganura buri mutware ibwami bamuhaga ibyuhagizo byo kuhagira(gutanga umugisha) inka, imirima n'abantu yayoboraga, na we akajya kwishimana n'abaturage ku musozi ayoboye ari nako abagezaho umugisha w'umwami.
Kuri uwo munsi w'umuganura kandi imiryango nay o yarateranaga maze umutware w'umuryango akayobora imihango n'ibirori byayikurikiraga. Cyaraziraga kugira uwo wima cyangwa uheza ku munsi w'umuganura, buri wese yagombaga kugira umuturanyi asura.
Ibirori by'umuganura byasozwaga n'igitaramo cy'umuganura, maze abatware bagahiga imbere y'umwami, abana imbere y'ababyeyi. Ni muri icyo gitaramo kandi havugirwagamo ibigwi maze abesheje imihigo bakagororerwa maze ibigwari bikagawa.

IGITARAMO NJYARUGAMBA N'IGITARAMO MVARUGAMBA

Igitaramo njyarugamba cyari igitaramo kibanziriza urugamba cyangwa se ikindi gikorwa gikomeye, umwami, umutware cyangwa umukuru w'umuryango babaga bagiye gutangiza.

Abantu bahuriraga hamwe maze bakarebera hamwe ingamba z'urugamba cyangwa igikorwa gikomeye kigiye gukorwa. Buri wese mu babaga bateraniye aho yagiraga icyo yiyemeza gukora kugira ngo Igihugu cyangwa umuryango bizarangize ibyo biyemeje.
Naho igitaramo mvarugamba cyari igitaramo cyo kuvuga amacuu y'urugamba rwarwanywe, cyangwa igikorwa gikomeye cyakozwe.

IGITARAMO NSINGIZANGOMA/NYIZIHIZANGOMA
Ni igitaramo cyaberaga ibwami cyangwa ku mutware runakahagamijwe kwerekana ibyiza ingoma iriho igenda ikorera abaturage. Muri icyo gitaramo akenshi abaturage basingizaga ubutwari n'ibikorwa by'indashyikirwa ubuyobozi bwabo bwabakoreye uhereye ku bayobozi babegereye kugeza ku bayobozi bo hejuru.
Icyo gitaramo cyabaga gifite intego nyamukuru yo guhuza rubanda n'ubutegetsi.

KUGANURA
Umuganura ni umuhango wabaga ku mwero w'amasaka, maze Abanyarwanda bagashimira Imana n'abakurambere umusaruro babahaye. Abana bahuriraga ku mukuru w'umuryango maze bakaganura amasaka n'izindi mbuto nkuru ari zo uburo, inzuzi n'isogi ariko bakongeraho n'ibindi byose byabaga byeze muri icyo gihe. Bamara kuganura bagakora ibirori byo kwizihiza umuganura bagasabana.
Muri ibyo birori habagamo igikorwa cyo guhiga no gusuzuma intambwe umuryango wateye mu bijyanye n'ubukungu. Ikindi kandi, ibirori byo kwizihiza umuganura cyanecyane amarushanwa yabaga abiherekeje, byagiraga uruhare runini mu kongerera agaciro bimwe mu byari bigize ubuzima bw'Abanyarwanda: imbyino, imitako, inka, imyaka n'ibindi.

8.4.5 Ikinyazina nyereka

Isomo rya cumi na kabiri: Inshoza, uturango n'intego by'ikinyazina nyereka

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Inshoza n'uturango tw'ikinyazina nyereka. - Gusesengura ibinyazina nyereka bagaragaza uturemajambo n'amategeko y'igenamajwi. -Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko ikinyazina nyereka.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora igikorwa kiri mu bitabo byabo kijyanye n'ikinyazina nyereka. Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Igikorwa

Itegereze interuro zikurikira maze uvuge umumaro w'amagambo y'umukara tsiri.
a) Nabajije mugenzi wange **izo** ngoma uko zitwa.
b) Turiya duti batwita imirishyo.
c) Kera kabaye mbona **wa** mwenda ugiye wisunika.
d) **Ba** bakaraza bajyaga ejuru, bagakubitira rimwe ingoma.
e) N'**uyu** munsi iyo nibutse **icyo** gitaramo numva nshatse kukibona
f) **Zirya** mbyino twumva kuri radiyo mu gitaramo ushobora kuzirebera abantu bazibyina.
g) Uno mwana yanyuzwe n'**ubu** buhanga bwo gucuranga inanga.

Igisubizo
Aya magambo atsindagiye afite umumaro wo kwerekana. Bayita "ibinyazina nyereka".

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ikinyazina nyereka.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango tw'ikinyazina nyereka. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Ibisubizo byanogejwe

1. Inshoza y'ikinyazina nyereka

Ikinyazina ni ijambo rihinduka, ricibwamo uturemajambo. Kijyana n'izina cyangwa kikarisimbura kandi iyo kirisimbuye kikaba gifite umumaro umwe nk'uw'iryo zina. Ikinyazina gishobora kugira indomo, indangakinyazina n'igicumbi, ariko hari n'ikigira indangakinyazina n'igicumbi gusa.

Ikinyazina nyereka ni ikinyazina kerekana izina giherekeje cyangwa kikaryibutsa. Iyo cyarisimbuye. Ibinyazina nyereka bishobora kwerekana ibintu biri ahantu hatandukanye akaba ari yo mpamvu bigabanyijemo ibyiciro bitandatu bitewe n'aho giherereye. Hari ibifite ibicumbi (- no , - o,- riya , - rya, - a. Hari n'ikindi gifite igicumbi - φ cyo ku rwego rwa uyu, aba, iki...)

2. Uturango tw'ikinyazina nyereka

Ikinyazina nyereka gishobora kwerekana ibintu biri ahantu hatandukanye akaba ari yo mpamvu kigabanyijemo ibyiciro bitandatu bifite ibicumbi bitandukanye bitewe n'aho icyo kerekana giherereye. Hari ibifite ibicumbi (-no, -o, -riya, -rya, -a.) Hari n'ikindi kitagira igicumbi cyo ku rwego rwa uyu, aba, iki... mu ntego tukagisimbuza imbumbabusa -Ø).

a) **Ikiciro cya mbere:** ikinyazina nyereka kitagira igicumbi: – Ø

Kigizwe n'ibinyazina byerekana ikintu kiri hafi cyane y'abavugana. Ibi binyazina ntibigira igicumbi mu mwanya w'igicumbi bakoreshwa ikimenyetso "Ø". Intego yacyo ni indomo, indangakinyazina n'igicumbi (-Ø).

Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **D – Rkz – Ø.**

Urugero:

Iki gitaramo kirashyushye.

b) **Ikiciro cya kabiri:** ikinyazina nyereka gifite igicumbi: – **no**

Kigizwe n'ibinyazina byerekana ikintu kiri hafi y'uvuga. Ibi binyazina bigira igicumbi –**no**. Intego yacyo ni indangakinyazina n'igicumbi (-no).

Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **Rkz – C.**

Urugero:

Kino gihe turimo igitaramo cyarahindutse. – **Uno** mwana yanyuzwe

c) **Ikiciro cya gatatu:** ikinyazina nyereka gifite igicumbi: – **o**

Kigizwe n'ibinyazina byerekana ikintu kiri hafi y'uwo babwira. Ibi binyazina bigira igicumbi **– o**. Intego yacyo ni indomo, indangakinyazina n'igicumbi (**- o**).

Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **D – Rkz – C.**

Urugero:

Abo bakaraza bikozaga ejuru.

d) **Ikiciro cya kane:** ikinyazina nyereka gifite igicumbi: – **riya**

Kigizwe n'ibinyazina byerekana ikintu kitaruye abavugana bombi. Ibi binyazina bigira igicumbi **– riya**. Intego yacyo ni indangakinyazina n'igicumbi (**- riya**).

Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **Rkz – C.**

Urugero:

Turiya duti twitwa imirishyo.

e) **Ikiciro cya gatanu:** ikinyazina nyereka gifite igicumbi: – **rya**

Kigizwe n'ibinyazina byibutsa ikintu abavugana baba basanzwe baziranyeho cyangwa se nanone baba barigeze kuvuganaho. Iki kinyazina kigira igicumbi **– rya.** Intego yacyo ni indangakinyazina n'igicumbi (**- rya**). Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **Rkz – C.**

Urugero:

Zirya mbyino zaratunyuze.

f) **Ikiciro cya gatandatu:** ikinyazina nyereka gifite igicumbi: – **a**

Kigizwe n'ibinyazina byibutsa ikintu abavugana baba barigeze kuganiraho cyangwa kubonera hamwe. Ibi binyazina bigira igicumbi **– a**. Intego yacyo ni indangakinyazina n'igicumbi (**-a**).

Mu mpine byandikwa muri ubu buryo: **Rkz – C**

Urugero:

Ba bakaraza bikozaga ejuru.

Intego y'ikinyazina nyereka

Intego y'ikinyazina nyereka muri rusange igizwe n'uturemajambo tubiri ari two indangakinyazina n'igicumbi; icyakora ibinyazina byo mu kiciro cya mbere cyo mu rwego rwa uyu, aba… bigira indomo, indangakinyazina n'igicumbi -Ø naho ibyo mu kiciro cya gatatu gifite igicumbi -o bikagira uturemajambo dutatu ari two indomo, indangakinyazina n'igicumbi.

Dore zimwe mu ngero z'ibinyazina nyereka zisesenguye mu nteko zimwe na zimwe:

Ikiciro cya mbere: D - Rkz - Ø

Iki gitaramo kirashyushye: i – ki – ϕ Nta tegeko.

Ikiciro cya kabiri: Rkz – C

Kino gihe turimo: ki – no Nta tegeko.

Ikiciro cya gatatu: D - Rkz – C
Nibuka **icyo** gitaramo: i – ki – o i→ y /- J ky→ cy mu nyandiko.

Ikiciro cya kane Rkz - C
Turiya duti twitwa imirishyo: tu - riya Nta tegeko.

Ikiciro cya gatanu Rkz - C
Zirya mbyino zaratunyuze: zi - rya Nta tegeko.

Ikiciro cya gatandatu Rkz - C
Ba bakaraza bikozaga ejuru : ba – a a→ ϕ /-J

Imbonerahamwe y'ibinyazina nyereka

Inteko	Ibicumbi					
	-ϕ	-no	-o	-riya	-rya	-a
nt. 1	uyu	Uno	uwo	uriya	Urya	wa
nt. 2	aba	bano	abo	bariya	barya	ba
nt. 3	uyu	uno	uwo	uriya	urya	wa
nt. 4	iyi	ino	iyo	iriya	irya	ya
nt. 5	iri	rino	iryo	ririya	rirya	rya
nt. 6	aya	ano	ayo	ariya	arya	ya
nt. 7	iki	kino	icyo	kiriya	kirya	cya
nt. 8	ibi	bino	ibyo	biriya	birya	bya
nt. 9	iyi	ino	iyo	iriya	irya	ya
nt. 10	izi	zino	izo	ziriya	zirya	za
nt. 11	uru	runo	urwo	ruriya	rurya	rwa
nt. 12	aka	kano	ako	kariya	karya	ka
nt. 13	utu	tuno	utwo	turiya	turya	twa
nt. 14	ubu	buno	ubwo	buriya	burya	bwa
nt. 15	uku	kuno	uko	kuriya	kurya	kwa
nt. 16	aha	hano	aho	hariya	harya	ha

Ikinyazina nyereka mpamya
Ibinyazina nyereka byo mu itsinda **uyu, uriya, uwo**... bishobora kwifashisha akaremajambo ng- gashobora gufata inyajwi isa n'iyo ku ndangasano mu gihe nta ndomo icyo kinyazina gifite. Ako karemajambo gafite inyito ihamya ni yo mpamvu **byitwa mpamya**.

Ingero:
Nguyu ng - u – yu – ϕ Nta tegeko.
Ngiki ng - i – ki - ϕ Nta tegeko.

Nguriya ng – u – riya u→ϕ/-J
Ngikiriya ngi – ki - riya Nta tegeko.
Nguwo ng - u – u – o u→w/-J
Ngicyo ng - i – ki – o i→ y/-J; ky→ cy mu nyandiko

Ikitonderwa:
Ibinyazina bifite ibicumbi -no, -ryo na -a ntibyemera gukorana n'aka karemajambo (ng-). Ingero: Ntibavuga: ngurya, nguno...

Imyitozo ku kinyazina nyereka

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Shaka ibinyazina nyereka muri uyu mwandiko, hanyuma usesenguremo uturemajambo, unavuge inteko birimo.

Habayeho umugore n'umugabo babyarana umwana w'umukobwa bamwita Nyirakandengu. Uyu mukobwa yabyirukanye uburanga maze amaze kuba inkumi abasore benshi batangira gusimburana bamurambagiza. Uwa mbere yarahageze, umukobwa ati: «Wowe ntiwaba umugabo wange! » Icyo gihe yabivugaga akangwa na bwa bwiza Imana yari yaramuhereye ubuntu. Umusore wa kabiri we yari abyibushye cyane afite n'imbaraga. Yaje azi ko rwose Nyirakandengu atamubenga. Agituruka kure, wa mukobwa aba yamurabutswe kare, ati: «Uriya muhungu ntakamvugishe!» Hafi aho hari icyanzu, akihinamo, handuruka we! Nyamusore ahageze abura cyakira, arikubura aratah a. N'abandi basore bagiye baza yagiye abasuzugura atyo. Bukeye abasore bateranye baganira ku mukobwa wigize kabushungwe. Umusore umwe ati: "Ngewe nazana Nyirakandengu". Abandi bati: «Aka gahungu nta soni kagira! Umukobwa wabenze abahungu b'intarumikwa ni wowe yakwemera?» Undi ati: «Tubitegere, kandi nzamuzana nkukane ibihembo byange.» Bukeye umuhungu yihindura agatosho, arihirika ajya iwabo wa Nyirakandengu.
Agihinguka mu marembo, Nyirakandengu ati: «Urashaka iki kabuye gatembera mu ngoro, ingoma zavugije imirishyo?» Akabuye kati: «Ndashaka Nyirakandengu umukobwa wabenze cyane, mfungurira.» Karagiye kidundarika ku ntebe ya se wa Nyirakandengu. Se w'umukobwa ahageze, umukobwa amutekerereza uko byagenze, se ati: «Kariya kabuye uragakurikira wa mukobwa we si nge wakubwiye kubenga. Genda utazankururira ishyano…

Ibisubizo

1. Uyu mukobwa…	u-yu- φ	nt. 1	Nta tegeko.
2. Icyo gihe…	i-ki-o	nt. 7	i→ y/-J; ky→ cy mu nyandikire
3. Bwa bwiza …	bu-a	nt. 14	u→w/-J
4. Wa mukobwa…	u-a	nt. 1	u→w/-J
5. Uriya umuhungu…	u-riya	nt. 1	Nta tegeko
6. Hafi **aho …**	a-ha-o	nt. 16	a→φ/-J
7. Ngabo abo atuka	ng-a-ba-o	nt. 2	a→φ/-J
8. Aka gahungu	a-ka- φ	nt. 12	Nta tegeko.
9. Kariya kabuye	ka-riya	nt. 12	Nta tegeko.

8.4.5 Ibyivugo

Isomo rya cumi na kane: Inshoza, uturango n'amoko y'ibyivugo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza, uturango n'amoko y'ibyivugo - Guhanga ikivugo
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma ibika bibiri biri mu bitabo byabo hanyuma bakore ibikorwa bikurikira:
Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Ibikorwa n'ibisubizo

1. Gereranya ibika umaze gusoma n'ibindi usanzwe usoma.

Ibi bika aho bitandukaniye n'ibindi byo biragaragaza abantu bivuga barata ubutwari bwabo.

2. Ibyo bika wabyita ngo iki?

Ibyo bika byitwa ibyivugo.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiy kwiga ibyivugo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango tw'ibyivugo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

"Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango n'amoko y'ibyivugo".

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

1. Inshoza y'ibyivugo

Ibyivugo ni imwe mu ngeri z'ubuvanganzo nyarwanda nyemvugo igaragaramo uwivugaga yirataga ibigwi n'ibirindiro yagiriye ku rugamba cyangwa mu bindi bikorwa by'ubutwari.

Ingero z'ibyivugo

1. "Inshyikanya ku mubiri ya Rugema ahica"
Icumu ryera ikigembe nariteye Umuhima kuri Gakirage
Akirangamiye ubwiza ndarimugabiza riramugasha nk'ubukombe bw'intare
Mbonye ko rimubaga ndamushinyagurira
Nti: "Aho ga si wowe wenyine, n'uw'i Bunyabungo ni uko namugize".
Cyahimbwe na Gahunde ka Nyakaja

2. Intwari igaruka bahunga ya Rukangamiheto
Ingabo idashishwa n'abayirasa
Yangombye imisare sinayisigira umugaragu.
Nyendanye n'amacumu mberako isibo
Intoki ziyisangwa mu gifunga
Imfura irema urugamba sinayicarana mu nteko
Induru ivugije abakoni ndamaga njya kuyishakira intambara
Irakariye abatwara imikore sinayikoma imbere
Mbonye ko nzabikundirwa imbaraga iranjyana mbaganamo
Uwababeraga indongozi nkinga musanga
Sinareka asubira mu babo [...]

Cyahimbwe na Rubibi rwa Kayiru

Urugero rw'ikivugo cy'ubu:

Imena mu baterura isuka ya Rudasigarinyuma mu bashaka iterambere,
Ndi indongozi mu bashaka inyungu,
Inyamibwa mpimbaza amabanki,
Nshore nunguke nayigize intego.
Sinzarira mu kazi, inzangano n'amatiku nabigize ikizira,
Nzira abanebwe babunza amagambo,
Aho gushaka akazi ngo biteze imbere.
Nahinze amasaka amasoko aransingiza,
Abana bati: «Imena ya Rudasigarinyuma atumye tumera neza,
Nti: «Nimuhumure ndacyasizanira kugeza ibiribwa ku masoko
N'ibitari amasaka bizahasesekara.»

Cyahimbwe na Hagumuburame bwa Mukurira

2.Uturango tw'ibyivugo

Byababaga bifatiye ahanini ku rugamba.
Kwandikwa mu mikarago.
Izina ry'igisingizo.
Inshinga nkene "ndi…"
Ibigwi (amazina y'ababisha n'aho ingabo yabatsinze) n'ibirindiro (ibindi bikorwa by'ubutwari ingabo yagaragaje nko kwimana, kugarukira, kugarukirwa no kurusha) by'uwivuga.
Dusangamo ikeshamvugo (uburyo bwo gukoresha amagambo yabugenewe kandi mu buryo bunoze).

3. Amoko y'ibyivugo
Mu byivugo dusangamo amoko abiri y'ingenzi ari yo: ibyivugo by'iningwa n'ibyivugo by'imyato.

a) Ibyivugo by'iningwa

Iningwa ni ikivugo kigufi cyane cy'abantu bakuru, gikubiyemo ubutwari umuntu yagaragarije ku rugamba yatabayemo. Buri mugabo wese yagombaga kukiihimbira ikivugo k'iningwa. Ibyivugo by'iningwa byamamaye mu Rwanda ku ngoma ya Ruganzu II Ndoli ahagana umwaka wa 1510.

Urugero

Ndi Rugaragara mu z'imbere

Rushinguka mu z'inyuma, Ruterabwoba
Sebuharara Nkombe ya Rugina
Nimanye inka mu nkoko
Inkomere zinyita Rugina.

Ibyivugo by'iningwa birangwa n'ibi bikurikira.

1. Kuba ari bigufi (ibyashyizwe mu mikarago usanga ibyinshi bitarengeje imikarago icumi).
2. Kuba bigizwe n'igice kimwe (bitagabanyijemo ibika).
3. Kuba muri rusange bivuga ku ngingo imwe.

b) Ibyivugo by'imyato

Imyato ni ibyivugo birebire bigabanyijemo ibika na byo byitwa imyato. Byahimbwa n'intiti gusa.Uwabyifuzaga akazegera zikabimuhimbira. Nka Biraro bya Nyamushanja yahimbiye umwami Rwabugiri umwato urata umuheto we awita Inkatazakurekera ya Rugombangogo. Ibi byivugo by'imyato byatangiye ku ngoma ya Yuhi IV Gahindiro.

Urugero

INKATAZAKUREKERA

Inkatazakurekera ya Rugombangogo
Ndi intwari yabyirukiye gutsinda,
Nsiganirwa nshaka kurwana
Ubwo duteye Abahunde,
Nikoranye umuheto wange
Nywuhimbajemo intanage
Intambara nyirema
Igihugu cy'umuhinza nakivogereye.

Umukinzi ampingutse imbere n'isuri,
Umurego wera nywuforana ishema
Nywushinzemo ukuboko ntiwananira,
Nongeye kurega inkokora
Nkanga umurindi hasi, ndarekera
Inkuba zesereza hejuru y'icondo,
Ikibatsi kiyica hejuru mu rubega
Intoki zifashe igifunga zirashya
Imisakura imucamo inkora,
Inkongi iravuga mu gihengeri.

Mu gihumbi ke inkurazo zihacana inkekwe

Inkuku yari afite ihinduka umuyonga!
Agera hasi yakongotse
Umubiri we uhinduka amakara,
N'aho aguye arakobana
Nk'ukubiswe n'iyo hejuru.

Ababo batinya kumukora,
Bati : "Ubwo yanyagiwe n'Inkotanyi cyane,
Nimumureke mwe kumukurura
Ibisiga bimukembere aho"
Na byo bimurara inkera,
Bimaze gusinda inkaba,
Byiririrwa bisingiza uwantanagiye
Imbungiramihigo sinahagararwa hagati nk'abatagira ishyaka,
Ishyamba ry'umwimirizi ndiremamo inkora.

Ibyivugo by'imyato birangwa no kuba ari:
1. Birebire gusumba ibindi byose.
2. Bigiye bigabanyijemo ibice cyangwa ibika bita "imyato".
3. Bigaragaramo ibigwi n'ibirindiro.
4. Bivuga ku ngingo nyinshi.
5. Harimo imvugo ikoresha amagambo yihariye mu byivugo (ihitamo ry'amagambo akoreshwa ku rugamba).

Umwitozo ku byivugo

Umwarimu abwira buri munyeshuri guhanga ikivugo yivuga ubutwari mu bikorwa akora. Hanyuma akakivugira imbere y'abandi.

Himba ikivugo cyawe bwite kigaragaza ubutwari mu bikorwa ukivugire imbere y'abandi.

8.4.6 Uturingushyo

Isomo rya cumi na kane: Inshoza n'uturango by'uturingushyo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango tw'uturingushyo - Kuvugira mu ruhame ashize amanga kandi adategwa
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo

by’ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma utwandiko turi mu bitabo byabo hanyuma bakore ibikorwa bikurikira:
Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Ibikorwa n’ibisubizo:

1. Mwitegereje two twandiko murabona turangwa n’iki?

Utu twandiko turangwa n’isubirajwi, isubirajambo ndetse n’injyana

2. Uhereye ku bituranga utwo twandiko watwita ngo iki??

Natwinda uturingushyo.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga uturingushyo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n’uturango by’uturingushyo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

“Kora ubushakashatsi utahure inshoza n’uturango by’uturingushyo”.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Inshoza y’uturingushyo

Uturingushyo ni utuvugo tugufiya abasizi bahimbiraga gushyenga, ariko ukuri bafite ku mutima bakakuvugira muri ayo mashyengo.

Uturango tw’uturingushyo

Uturingushyo turangwa n'utuvugo tugufiya abasizi bahimbiraga gushyenga, ariko

ukuri bafite ku mutima bakakuvugira muri ayo mashyengo. Dutoza abana gufata mu mutwe no kumenya kuvuga badategwa kandi bagaragaza isesekaza.

Ingero z'uturingushyo

Imfura ni iyo musangira ntigucure
Mwajya inama ntikuvemo,
Waterwa ikagutabara
Wapfa ikakurerera,
Kuba ukize ntusuzugure ukennye
Wasonza ntiwibe.

Ibitotsi
Ibitotsi ni ibiragi, bigomba ibirago,
Usinzira utiziguye
Uwazindutse akagusumbya akantu!
Ijoro ni intati, rikaba intambara,
Ryageza igihe k'igicuku rikagucuragiza,
Impyisi igatera, umurozi akaza!

Ibijumba
Imbuto ya mbutuye abahange ya nyiramirenzo,
Iyo mbuto iramamaye mu kotswa!
Bayirimira intebu,
Bakayikura mu ntaba,
Bakayuzuza mu ntebo,
Ikava ikuzimu yirabye inzarwe,
Igatsinda inzara y'abana,
Igasibya ba nyina gusya!

Ubukene
Ese umpoye iki ruhu rwange?
Ko amambere twajyanye i Nyabitare,
Watanyuka nkaguteza ikiremo,
Gusaba uwo munganya ububabare,
Ni ugusiga irembo ugaca mu cyanzu
Inzoga ya ngeso yanga ababo,
Aho kuyivumba nzayiva hambavu!
Cyumbati, Cyumbati, Cyumbati!
Cyumbati k'ikivunde
Bokereza umusaza
Umusore agasukuma
Umukecuru akayabamba.
Kimpe nkirire
Cyo kabura ubugingo

Kimpe kitakwica
Cyo kabura amagara!

Umwitozo ku byivugo

Umwarimu abwira abanyeshuri kuvuga akaringushyo mu two bize, akakavugira imbere y'abandi adasoma kandi adategwa.

Tanga urugero rw'akaringushyo twize utagasoma, ukavuge udasoma kandi udategwa.

8.4.6 Amagorane

Isomo rya cumi na gatanu: Inshoza n'uturango tw'amagorane

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Kugaragaza inshoza n'uturango tw'amagorane - kuvugira mu ruhame ashize amanga kandi adategwa.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri gusoma interuro hanyuma bakore ibikorwa bizikurikira: Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

a) Buri muntu asanzwe azi ijwi rye.

b) Birazwi ko Karisa arusha se ijwi.

c) Genda Ruri uri Ruri.

Ibikorwa n'ibisubizo:

1. Gusoma izi nteruro bimeze gute?

Izi nteruro biraruhije kuzivuga.

2. Uhereye ku buryo kuzivuga bitoroshye wazita ngo iki?

Ni amagorane

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga amagorane.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gutahura inshoza n'uturango tw'amagorane. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango tw'amagorane.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

1. Inshoza y'amagorane

Amagorane ni imvugo yuje isubirajwi ikoresha amagambo y'indobanure maze kuyakurikiranya bikagorana, cyane iyo uyavuga ashatse kuyasubiramo yihuta. Uko kugorana bayavuga ni byo bituma bayita amagorane.

Ingero z'amagorane

Isha y'umushi y'ishashi ishotse icitse ijosi.
Ta izo njyo uze urye izi nzuzi.
Buri muntu asanzwe azi ijwi rye.
Birazwi ko Karisa arusha se ijwi.
Imbogo irarisha imboga imbere y'ingoro y'umwami.
Ejo nishe ibibiribiri bibiri None nishe
Hari umugabo wo kwica ibibiribiri bibiri
Bya Nyirabibiribiribibiri.
Genda Ruri uri Ruri.
Ibibiribiri bibiri bya nyirabibiri biri mu murima wa
Mubirigi.
Maze amata masa amaze amasaha.

Uturango tw'amagorane

Amagorane arangwa n'interuro zubatse ku buryo amagambo azigize yenda gusa mu mivugirwe kandi akagenda asimburana ku buryo kuvugishwa byoroshye. Kuyavuga neza bisaba kugororokerwa mu bwonko. Agamije gutoza umuntu gufata mu mutwe no kudategwa mu magambo.

2. **Umwitozo ku magorane**

Umwarimu abwira abanyeshuri gufata mu mutwe amagorane bize, hanyuma bakayavugira imbere ya bagenzi babo inshuro nyinshi kandi badategwa.

Fata mu mutwe amagorane wasomye, maze uyasubiremo kenshi imbere y'abandi udategwa.

8.5 Isuzuma risoza umutwe wa munani

Ibigenderwaho mu isuzuma:

- Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko;
- Ubushobozi bwo guhanga umwandiko ashyiramo ingingo zose zisabwa kandi akoresha ikeshamvugo;
- Ubushobozi bwo gusesengura ikinyazina nyereka no kugikoresha mu nteruro;
- Ubushobozi bwo gusobanura uturango tw' ibisakuzo, ibyivugo, urwenya, uturingushyo n'magorane;
- Ubushobozi bwo guhanga ikivugo no guseruka yivuga.

Ibibazo n'ibisubizo by'isuzuma

I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko:

1. Uyu mwandiko ni bwoko ki? kubera iki?

Ni umugani. Kubera ko urimo ibitangaza inyamaswa ziri kuvugana n'abantu kandi utangirwa na « hariho, ugasozwa na « si nge wahera. »

2. Ni bande bavugwa muri uyu mwandiko?

Igikona, inyange n'umukecuru, abatashyi, abahinzi, abana b'inyange, abana b'igikona.

3. Ni iki cyatumye ikigona kiba abana b'inyange?

Cyabonaga ari beza cyane,

4. Kimaze kunanirwa, igikona cyashyize he abana b'inyange?

Cyababikije umukecuru.

5. Ni iki cyatumye umukecuru yemeza ko abana ari ab'inyange koko?

Nuko umukecuru yagerageje inyange n'igikona, igikona kikagaragaza ko kitakora ibyo bagitegetse boshye ikidafitiye impuhwe abana bacyo

6. Garagaza amayeri umukecuru yakoresheje ahima igikona.

Umukecuru yatumye inyange n'igikona kuvoma, aha igikona urutete rupfumutse.

7. Uno mugani ugusigiye irihe somo ry'ubuzima?

Kwemera uko ndi sindarikire iby'abandi Imana itangeneye.

II. Inyunguramagambo

1. Sobanura amagambo akurikira, unayakoreshe mu nteruro ngufi kandi ziboneye.

a) Gutsimbarara: kutava ku izima, kwanga kuva ku gitekerezo umuntu yatangiranye.
- Yavuze yuko ari we uyoborara impaka, turanga; ariko tubonye abitsimbarayeho turemera.

b) Guhanyanyaza: kugerageza kugera ku kintu udafitiye ubushobozi buhagije.
- Komeza uhanyanyaze, ariko sinzi niba iki kibazo uri bugishobore.

c) Kwitotomba: kwivugisha nabi ubitewe no kutishima cyangwa umujinya.

- Ko urimo kwitotomba ni iki cyakurakaje?

d) Urutete: igitebo, igikoresho giteye giteye nk'ikigagara kigizwe n'uduti duto, ntirupfundikirwa ruhora rurangaye, mu mbavu rugira imyanya ica hagati umuntu akaba yareba ibirimo.

- Kubwira umuntu utumva ni nko kuvomera mu rutete.

2. Simbuza amagambo y'umukara tsiri impuzanyito zayo.

a) Irukana icyo **gikona** kitanyonera ubunyobwa. (**kiyoni**)

b) Inyange igaruka **bwangu**, isanga mu cyari harimo abana b'igikona.(**vuba**)

c) Umujura yabonye umuporisi **agira** ubwoba. (**ashya**)

d) Uvomera mu rutete avoma **bimeneka**. (**bihita**)

3. **Simbuza amagambo y'umukara tsiri imbusane zayo.**

a) Igikona **giheka** abana b'inyange kiragenda.(**cyururutsa**)

b) Nuko inyange **ikomeza** urugendo.(**ihagarika**)

II. Ikibonezamvugo n'ubumenyi bw'ururimi

1. Shaka ibinyazina nyereka mu nteruro zikurikira maze ubishakire uturemajambo ugaragaze n'amategeko y'igenamajwi yakoreshejwe.

a) Iki gikona n'iyi nyange bivugwa, mbere byari bibanye neza.

iki: i – ki- φ Nta tegeko. **iyi: i – yi -** φ Nta tegeko.

b) Kino gikona cyatwaye abana b'inyange, gisiga abana bacyo aho.

kino : ki – no Nta tegeko. **aho : a – ha – o** **a**→ φ **/-**J

c) Ngicyo kirahise, komeza ugende.

ngicyo : ngi – ki – o i→y/-J, ky→cy mu nyandiko.

d) Igikona cyageze harya mu ishyamba cyananiwe.

harya : ha – rya Nta tegeko.

e) Ndabona kiriya gikona cyarashakaga guhemukira inyange.

kiriya : ki - riya Nta tegeko.

f) Umukecuru yasubije ba bana b'inyange nyina.

ba: ba – a a→ φ/-J

2. Sobanura inshoza yo gusakuza unatange byibura n'ingero enye z'ibisakuzo waba uzi.

Gusakuza ni umukino ukinwa n'abantu babiri, umwe agatanga igisakuzo, undi akakica afindura igisubizo cyacyo. Usakuza agira ati: "Sakwesakwe", undi ati: "Soma." Usakuza akavuga igisakuzo undi akakica cyamunanira ati: "Ngicyo" uwagitanze akakica.

3. Tanga urugero rw'akaringushyo k'abasizi waba uzi.

(Urugero rutangwa umwarimu arebe niba ari rwo koko).

8. 6. Ibikorwa by'inyongera

8.6.1 Imyitozo nzamurabushobozi

1. Shaka ibinyazina nyereka mu nteruro zikurikira maze ubishakire uturemajambo ugaragaze n'amategeko y'igenamajwi yakoreshejwe.

a) Iki gikona n'iyi nyange bivugwa, mbere byari bibanye neza.

iki: i – ki- φ Nta tegeko. **iyi: i – yi -** φ Nta tegeko.

b) Kino gikona cyatwaye abana b'inyange, gisiga abana bacyo aho.

kino : ki – no Nta tegeko. **aho: a – ha – o a→ φ /-**J

c) Ngicyo kirahise, komeza ugende.

ngicyo: ngi – ki – o i→y/-J, ky→cy mu nyandiko.

d) Igikona cyageze harya mu ishyamba cyananiwe.

harya: ha – rya Nta tegeko.

2. Tanga urugero rw'amagorane waba uzi

8.6.2 Imyitozo nyagurabushobozi

Andika ingero ebyiri z'urwenya waba uzi cyangwa se uzihimbe ushobora kugeza kuri bagenzi bawe igihe muruhura umutwe mumaze kwiga isomo rikomeye cyane. Inzenya zawe zigomba kuba zitarimo imvugo nyandagazi**.**

Umwarimu azita ku turango tw'urwenya kandi areba ko bazi kwirinda imvugo nyandagazi.

UMUTWE WA KENDA: ITERAMBERE RY'URUGO

I.1 Ubushobozi bw'ingenzi bugamijwe

- Gusesengura imyandiko yerekeranye n'iterambere ry'urugo;
- **Gusesengura ikinyazina ngenera, ikinyazina ngenga n'ikinyazina ngenera ngenga;**
- **Gusoma no kwandika amagambo hakurikijwe ubutinde bw'imigemo.**

I.2 Ibyo umunyeshuri asanzwe azi

- Ibyiza byo kuba mu rugo ruteye imbere (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Inshoza n'uturango by'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).
- Kugaragaza intego y'izina (ikiciro cya 2 cy'amashuri abanza).

I.3 Igikorwa cy'umwinjizo

Umwarimu aha abanyeshuri igikorwa kibinjiza mu nsanganyamatsiko y'umutwe.

Urugero rw'igikorwa:

Kuba mu rugo ruteye imbere bigira umumaro munini. Garagaza uko ubyumva mu magambo yawe bwite.

Umwarimu atega amatwi ibitekerezo bitandukanye abanyeshuri batanga ku buryo bw'itumanaho, akabafasha kunoza ibisubizo.

Urugero rw'ibisubizo:

- Iyo urugo ruteye imbere abarubamo babona amafunguro yujuje ibisabwa;
- Bakabona uburyo bwo kwivuza bitabagoye;
- Uburyo bwo kwiga na bwo buraborohera kuko babona amafaranga y'ishuri
- Babona n'uburyo bwo gukora imishinga inyuranye.

I.4. Amasomo ari mu mutwe wa kenda n'igihe yagenewe

Umutwe wa kenda: Itumanaho		Umubare w'amasomo: 22
Amasomo	Intego rusange	Umubare w'amasomo
Umwandiko: Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa		
Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	Isomo 1
Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	Isomo 1
Isomo rya gatatu: Gusoma no	Gusubiza ibibazo byo gusesengura	Isomo 1

gusesengura umwandiko.	umwandiko.	
Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe yubahiriza uko bikorwa.	Isomo 1
Ikinyazina		
Isomo rya gatanu: Ikinyazina ngenera	- Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenera. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenera.	Amasomo 2
Umwandiko: Akamaro k'imboga		
Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko no gusobanura amagambo atari asobanukiwe. - Gukoresha neza mu mvugo no mu nyandiko amagambo yungutse.	Isomo 1
Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko.	Isomo 1
Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko.	Gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko.	Isomo 1
Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.	Gutanga ibitekerezo bihamye ashize amanga ku nsanganyamatsiko bahawe.	Isomo 1
Umwandiko: Akarima k'igikoni		
Isomo rya cumi: Gusoma no gusobanura umwandiko.	- Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.	Isomo 1
Isomo rya cumi na rimwe: Gusoma, kumva umwandiko no gusesengura umwandiko	Gusoma no gusubiza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko.	Isomo 1

Ikinyazina		
Isomo rya cumi na kabiri: Ikinyazina ngenga	- Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenga. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenga.	Amasomo 3
Isomo rya cumi na gatatu: Ikinyazina ngenera ngenga	- Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenera ngenga. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenera ngenga.	Amasomo 2
Ubutinde bw'imigemo		
Isomo rya kane: Ubutinde bw'imigemo	- Gusobanura ubutinde bw'imigemo. - Gusoma no kwandika yubahiriza ubutinde bw'imigemo.	Amasomo 2
Isuzuma risoza umutwe wa kenda		Amasomo 2
Imyitozo nzamurabushobozi na nyagurabushobozi		Isomo 1

9.4.1. Umwandiko: Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa

Isomo rya mbere: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) **Nimwitegereze iyo shusho iri mu gitabo ma**ze mumbwire icyo mubonaho.

Turabona umugore urimo gutoranya ibishyimbo n'umugabo ukora mu mufuka urimo imyaka, ndetse hari n'indi myaka inyuranye.

b) **Ese ibishyimbo bibarirwa mu buhe bwoko bw'ibihingwa.**

Ibihingwa ngandurarugo.

c) **Ese muzi akamaro k'ibihingwa ngandurarugo?**

Yego. Bitunga abantu babirya.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Uyu mwandiko uravuga ku ki?

Uravuga ku bihingwa ngandurarugo n'akamaro kabyo.

2. Ibihingwa ngandurarugo birimo ayahe moko?

Ibinyamisogwe, ibinyabijumba, ibinyampeke, imboga n'imbuto.

3. Kugira ngo urugo rugere ku iterambere rubanza iki?

Rubanza kwihaza mu biribwa.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko usubize n'ibibazo by'inyunguramagambo byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. **Simbuza aya magambo aciyeho akarongo andi bivuga kimwe.**

a) **Ifunguro ry'Umunyarwanda ritariho ibishyimbo usanga <u>ridashamaje.</u>**

Ifunguro ry'Umunyarwanda ritariho ibishyimbo usanga **ridashimishije**

b) Ibinyabijumba <u>bikungahaye</u> ku masukari.

Ibinyabijumba **bikize** ku masukari.

2. **Sobanura amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko.**

1. **Imivunde**: imyumbati yinitswe ikinurwa, imyumbati yavunze
2. **Ubuziranenge**: kuba ikintu ari umwimerere, nta mwanda cyangwa inenge gifi te.
3. **Guhunika**: kubika imyaka yeze kandi yumye ahantu izamara igihe kirekire cyanecyane mu kigega.
4. **Ifunguro**: ikintu umuntu ashobora kurya cyangwa kunywa.

Umuze: indwara, ugusogobwa k'umuntu cyangwa inyamaswa bitewe n'indwara.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Umwarimu asaba abanyeshuri bose kuzuza interuro bifashishije amagambo yakoreshejwe mu mwandiko, ariko buri munyeshuri agakora ku giti ke. Umwarimu agenda akosora buri munyeshuri uko yagiye akoresha amagambo mu nteruro.

Urugero rw'umwitozo n'ibisubizo byawo:

1. Uzuza interuro zikurikira ukoresheje amagambo yakoreshejwe mu mwandiko.

a) Kurya **indyo** yuzuye bituma umuntu amererwa neza.

b) Imboga n'imbuto birinda umubiri wacu **indwara**.

c) Ibihingwa **ngandurarugo** ntibigombera kujya mu nganda kugira ngo bikoreshwe.

d) Ibigori si ibinyabijumba ahubwo ni **ibinyampeke**.

Isomo rya kabiri: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Uvuga amoko anyuranye y'ibihingwa ngandurarugo n'akamaro kabyo.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Uruhare rw'ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

1. **Ibihingwa ngandurarugo birimo ayahe moko?**

   Birimo amoko atanu ari yo ibinyamisogwe, ibinyabijumba, ibinyampeke, imboga n'imbuto

2. **Ibishyimbo biri mu buhe bwoko bw'ibihingwa ngandurarugo kandi bimariye iki umubiri w'umuntu?**

   Ibishyimbo biri mu binyamisogwe. Kimwe n'ibindi binyamisogwe byose, bitanga ibyubaka umubiri

3. **Vuga icyo ibinyabijumba bihuriyeho n'ibinyampeke unavuge icyo bitandukaniyeho.**

   Ibinyabijumba n'ibinyampeke bihuriye ku kugira amasukari, bigatera ingufu. Aho bitandukaniye ni uko ibinyabijumba byerera mu butaka ibindi bikerera hejuru.

4. **Ni ibihe bibazo ubona biri mu buhinzi bw'ibihingwa ngandurarugo? ibyo bibazo wabishakira uwuhe muti?**

(Aha umwarimu arakosora ibitekerezo by'abanyeshuri n'uburyo babitanga.)

Ibitekerezo byatangwa:

- Kudahunikikika kwabyo
- Kuba ku mwero umuturage abihendwaho n'abacuruzi - Kuba izuba ryinshi cyangwa imvura nyishi bibyica.

Ingamba:

- Inganda zo kubihinduramo ibibikika.
- Guha agaciro imvune y'umuhinzi agahabwa amafaranga ahagije ku mwero. - Kwiga uburyo twahinga kijyambere imvura n'izuba ntibitwicire imyaka.

5. **Kugira ngo ibihingwa ngandurarugo biboneke ku bwinshi wumva hakorwa iki?**

Gutera imbuto z'indobanure, gukoresha inyongeramusaruro, guhuza ubutaka…

Isomo rya gatatu: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye

Nyuma y’iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy’umunyeshuri, igitabo cy’umwarimu, imfashanyigisho z’iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n’umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw’ibibazo yabaza n’urugero rw’ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Witwa “Uruhare rw’ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa.

b) Kwihaza mu biribwa bivuze iki?

Kubona ibyo kurya bihagije kandi byujuje intungamubiri.

c) Ibihingwa ngandurarugo bibuze byagenda gute?

Inzara yamara abantu.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko “Uruhare rw’ibihingwa ngandurarugo mu kwihaza mu biribwa” maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Ni iyihe nsanganyamatsiko ivugwaho mu mwandiko?**
   Ni insanganyamatsiko yo kwihaza mu biribwa hakoreshejwe ibihingwa ngandurarugo.

2. **Shaka ingingo z'ingenzi n'iz'ingereka zigaragara mu mwandiko.** Ingingo z'ingenzi ni:

- Iterambere ry'urugo rihera ku kwihaza mu biribwa.
- Ibinyamisogwe n'akamaro kabyo. - Ibinyabijumba n'akamaro kabyo.
- Ibinyampeke n'akamaro kabyo - Imboga n'imbuto n'akamaro kabyo.

Ingingo z'ingereka:

- Uko ibihingwa byera
- Umukungu jumba
- Kuboneka ku masoko
- Indyo yuzuye

3. **Ku bwawe urumva inyito y'ibihingwa ngandurarugo yarakomotse kuki?**
Ubusanzwe kugandura ni ugusindagiza inka ishaje. Ibihingwa ngandurarugo rero ni ibihingwa bitunga urugo (abarurimo), bigatuma ruticwa n'inzara.

Isomo rya kane: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n'insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) **Twabonye ko ibihingwa ngandurarugo ari iki?**
   Ni ibihingwa bitunga urugo.

b) **Mu mwandiko bavuga ko uruhare rwabyo ari uruhe?**

Bifite uruhare mu gutuma urugo rwihaza mu biribwa.

c) **Ese abantu batariye hari icyo bakora ngo biteze imbere?**

Oya nta cyo bakwishoborera kuko nta ngufu babona.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w'ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

a) Mubona ibihingwa ngandurarugo bimaze iki mu buzima bw'abantu?

b) Ni izihe ngamba zafatwa ngo ibihingwa ngandurarugo biboneke ku bwinshi?

Gabanya amatsinda ibibazo ku buryo buri cyose kigira abagikoraho.

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n'abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw' ibitekerezo byatangwa:

a) Ibihingwa ngandurarugo bifite akamaro kenshi mu buzima bw'abantu, kuko ni byo bituma abantu babaho. Umuntu aramutse atabonye amafunguro, nta cyo yabasha kwikorera ngo agere ku iterambere kandi ubuzima bwe bwahagarara kuko umuntu arya kugira ngo abeho.

b) Ingamba zafatwa zirimo gutera imbuto y'indobanure, gukoresha inyongeramusaruro, gutera imiti irwanya indwara zitandukanye zishobora gutuma imyaka itera neza, gukoresha ikoranabuhanga mu buhinzi mu rwego rwo guhangana n'ibibazo bimwe na bimwe bituruka ku ihindagurika ry'ikirere nko mu gihe k'izuba n'imvura….

9.4.2. Ikinyazina

Isomo rya gatanu: Ikinyazina ngenera

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenera. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenera.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo ikinyazina ngenera, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara, bagatahuramo ikinyazina ngenera.

Igikorwa

Itegereze amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara maze utahuremo **umumaro afite mu nteruro arimo**.

a) Akamaro **k**'imboga ni uguha umubiri ibirinda indwara.

b) Igisubizo **cya** Kayitesi cyashimwe n'Umujyanama.

c) Madandi yafashe ikemezo **cyo** kujya arya imboga.

d) Abajyanama **b**'ubuzima bafite akamaro kanini.

e) Kayitesi ni umukobwa **w**'umuhanga.

f) Umwuzukuru **wa** Madandi azi guteka imboga.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Aya magambo yanditse mu ibara afite umumaro wo guhuza amazina biri kumwe n'ayo bijyanye no kuyafutura agaragaza kugenera, inkomoko, imiterere, urwego ariho n'ibindi.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ikinyazina ngenera.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi batahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenera, banagaragaze intego yacyo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenera, banagaragaze intego yacyo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ikinyazina ngenera

Inshoza y'ikinyazina ngenera

Ikinyazina ngenera cyunga ijambo n'irindi. Kibumbatiye inyito yo gutunga, kugira, guteganyiriza no kugenera, kugaragaza ubwoko cyangwa inkomoko, imiterere cyangwa imimerere, guhamya no kubara.

Ingero :

Umwuzukuru **wa** Madandi azi guteka imboga. (Kugira: Madandi afite umwuzukuru)
Kayitesi ni umukobwa **w**'Umunyarwandakazi. (Inkomoko: Kayitesi akomoka mu Rwanda).
Kayitesi ni umukobwa **w**'umuhanga. (Imimerere: Kayitesi ni umuhanga).
Gasarabwe ni umwana **wo** mu cyaro. (Inkomoko: wo mu cyaro).
Yasoromye imboga **zo** kurya. (guteganyiriza: imboga ziteganyirijwe kuribwa)
Iwacu turya imbuto ku **wa** Mbere no ku **wa** Gatanu. (Kubara: umunsi wa mbere)
Umujyanama **w**'ubuzima ni ingenzi. (Kugenera: agenewe ubuzima)

Uturango tw'ikinyazina ngenera

Ikinyazina ngenera kirangwa no kwisanisha n'izina gifata inteko yaryo.

Ingero :

Umwuzukuru **wa** Madandi (nt. 1)
Abuzukuru **ba** Madandi (nt. 2)
Uruboga **rwo** gutera. (nt. 11)
Imboga **zo** gutera.(nt. 10)
Ikinyazina ngenera kigira ibicumbi bibiri. Hari ibigira igicumbi – **a** hari n'ibigira igicumbi – o.

Intego y'ikinyazina ngenera

Intego y'ikinyazina ngenera igizwe ahanini n'indangakinyazina n'igicumbi. Mu mpine ni: **Rkz – C** ariko kubera ko ikinyazina ngenera gifata indomo iyo gisimbuye izina, gishobora no kugira indomo, indangakinyazina n'igicumbi. Mu mpine D – Rkz – C

– Iyo tugoragoje ikinyazina ngenera dusanga gifite ibicumbi bibiri: **-a** na**-o.**

Ingero Rkz – C	**Intego n'amategeko y'igenamajwi**	**Inteko**
Dore akarima **ka** karoti.	ka-a a→Φ/-J	nt. 12
Dore umurima **wa** karoti	u-a u→w/-J	nt. 3
Dore imirima **ya** karoti.	i-a i→y/-J	nt. 4
Dore umurima **wo** guhinga.	u-o u→w/-J	nt. 3
Dore akarima **ko** guhinga.	ka-o a→Φ/-J	nt. 12
Dore imirima **yo** guhinga.	i-o i→y/-J	nt. 4
Dore umurima **wo** mu gishanga.	u-o u→w/-J	nt. 3
Dore umurima **wo** muri Nyamukura.	u-o u→w/-J	nt. 3
Dore imirima **yo** ku Mugina.	i-o i→y/-J	nt. 4
Dore umurima **wo** kuri Nyabarongo	u-o u→w/-J	nt. 3

Nk'uko bigaragara, ikinyazina ngenera kigira igicumbi **-o** akenshi iyo gikurikiwe n'imbundo, indangahantu "ku", "kuri", "mu" cyangwa "muri". Ahandi hasigaye muri rusange, igicumbi k'ikinyazina ngenera kiba **-a.**

– Ikinyazina ngenera gishobora gufata indomo, kigasimbura izina kisanishije na ryo.

Ingero: D - Rkz - C

– Kayitesi yeza imboga zo guteka n'**izo** kugurisha.	i-zi-o	i→ Φ/-J	nt. 10
– Imyumvire ya Kayitesi n'**iya** Madandi irahabanye**.**	i-i-a	i→y/-J	nt. 4

Imbonerahamwe y'ikinyazina ngenera

Inteko	**Igicumbi -a**	**Igicumbi -o**	**Byafashe indomo**	
nt. 1	wa	wo	uwa	uwo
nt. 2	ba	bo	aba	abo
nt. 3	wa	wo	uwa	uwo
nt. 4	ya	yo	iya	iyo
nt. 5	rya	ryo	irya	iryo
nt. 6	ya	yo	aya	ayo
nt. 7	cya	Cyo	icya	icyo
nt. 8	bya	byo	ibya	ibyo
nt. 9	ya	yo	iya	iyo
nt. 10	za	zo	iza	izo
nt. 11	rwa	rwo	urwa	urwo
nt. 12	ka	ko	aka	ako
nt. 13	twa	two	utwa	utwo
nt. 14	bwa	bwo	ubwa	ubwo
nt. 15	kwa	kwo	ukwa	uko

nt. 16	ha	ho	aha	aho

Imyitozo ku binyazina ngenera

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

Shaka ikinyazina ngenera mu nteruro cyangwa amatsinda y'amagambo bikurikira unagaragaze uturemajambo n'amategeko y'igenamajwi yubahirijwe.

1. Amasaha yo gukora
2. Abana ba Rukundo
3. Umukobwa wo mu gisabo
4. Indabo za Kayitesi
5. Akarima k'igikoni
6. Imbuto y'umugisha
7. Imyitozo twakoze isa n'iyo mu gitabo.

Ibinyazina		Intego	Amategeko y'igenamajwi
1.	yo	a - o	a→ y/-J
2.	ba	ba - a	a→ ø /-J
3.	wo	u - o	u→ w/-J
4.	za	zi - a	i→ ø /-J
5.	k'	ka - a	a→ ø /-J
6.	y'	i - a	i→ y/-J
7.	iyo	i - i - o	i→ y/-J

9.4.3. Umwandiko: Akamaro k'imboga

Isomo rya gatandatu: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.

Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Akamaro k'imboga" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Nimwitegereze iyo shusho iri mu gitabo maze mumbwire icyo mubonaho.

Ndabonaho ameza ariho imboga z'ubwoko bunyuranye

b) Imboga rwatsi ziboneka zite?

Umuntu arazihinga cyangwa akazihaha.

c) **Ese iwanyu mujya murya imboga? Ni izihe mukunda kurya?**

Yego. Amashu, dodo, isombe, karoti, intoryi...

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. **Uyu mwandiko uravuga ku ki?**

   Uravuga ibyerekeye imboga n'akamaro kazo.

2. **Ni ba nde bavugwamo?**

   Ni umujyanama, n'abaturage b'umudugudu wa Kageyo barimo Kayitesi, Gasirabo na Madandi.

3. **Ese umujyanama yashimishije abaturage ba Kageyo? Ubishingiye ku ki?**

   Yego yarabashimishije kuko bose batashye bishimye kandi bamushimira.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Akamaro k'imboga" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. Sobanura buri jambo mu yakurikira ukurikije inyito afite mu mwandiko

a) **Kunozanya:** kumvikana ku bintu bizakorwa.
b) **Gukomoza:** kuvuga ku kintu ho gatoya.
c) **Gusiganuza:** gusobanuza ushiritse ubute.
d) **Gukendera:** kwenda gushira kw'ikintu.
e) **Akavuro:** akamaro
f) **Umutiba:** Igikoresho babikamo imyaka kiboshye nk'igitebo (mu mbingo) ariko kikaba kirekire kurusha uko ari kigari.
g) **Izabukuru:** Igihe umuntu ageramo cyo gucika intege kubera ubusaza.
h) **Abakungu jumba:** abantu bakijijwe n'ubuhinzi bafite umusaruro w'ubuhinzi utubutse.

Umwitozo wo gukoresha amagambo mu nteruro

Umwarimu asaba abanyeshuri bose gukoresha neza amagambo mu nteruro ngufi ziboneye, ariko buri munyeshuri agakora ku giti ke. Umwarimu agenda akosora buri munyeshuri uko yagiye akoresha amagambo mu nteruro.

Urugero rw'ikibazo n'ibisubizo:

1. **Koresha neza amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko mu nteruro ngufi kandi ziboneye**

a) **Akavuro**

Inama yagiriwe na muganga zamugiriye akavuro aba yarahitanwe n'indwara.

b) **Gukendera**

Umuco wo gutarama Kinyarwanda ugenda ukendera mu rubyiruko.

c) **Izabukuru**

Umusaza yabonye ageze mu zabukuru ahamagara abana be arabaraga.

c) **Umwuzukuru**

Umwuzukuru ni umwana w'umwana wawe.

d) **Ubujiji**

Kutarya imboga ubishaka na byo ni ubujiji mu bundi.

Isomo rya karindwi: Gusoma no kumva umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?

Akamaro k'imboga.

b) Muri rusange uvuga ku biki?

Ugaragaza ukuntu imboga n'imbuto bikenewe kugira ngo umubiri wacu ugubwe neza.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no kumva umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Akamaro k'imboga" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva umwandiko:

a) **Ni ryari umuntu yavuga ko indyo agiye kurya yuzuye.**
Ni igihe ifite ibyubaka umubiri, ibitera imbaraga n'ibirinda indwara.

b) **Kurya imboga bimarira iki umubiri w'umuntu?**
Kurya imboga birinda umubiri indwara cyanecyane izijyanye n'itembera ry'amaraso, kanseri y'amara, ubuhumyi n'izindi.

c) **Ese iwanyu mukunda kurya imboga? Ni ryari muzirya? Ubona biterwa n'iki?**
(Aha umwarimu arakosora uburyo umwana atanga ibitekerezo nibiba ngombwa amukangurire kurya imboga)

d) **Ni ibiki biri mu mboga birinda umubiri indwara?**
Habamo vitamine n'imyunyu ngugu.

e) **Kuki atari byiza guteka imboga zigashya cyane?**
Si byiza kuko bituma hari intungabuzima zangirika.

f) **Uretse imboga ni ibihe bindi byazunganira mu kurinda umubiri indwara?**
Ni imbuto

g) **Umaze gusoma uyu mwandiko ni iyihe nama wagira abantu batarya imboga?**

Nabagira inama yo kurya imboga ku ifunguro bafata ntihakabureho imboga kuko zirinda umubiri w'umuntu indwara.

Isomo rya munani: Gusoma no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma umwandiko no gusubiza neza ibibazo byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho, inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo gusesengura umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) **Umwandiko duheruka kwiga witwa ngo iki?**

Witwa "Akamaro k'imboga".

b) Ese kamaro k'ingenzi ko kurya imboga ni akahe?

Ni ukurinda umubiri indwara.

c) Ni nde uvugwa mu mwandiko ko yafashijwe kumenya akamaro ko kurya imboga?

Ni umusaza witwa Madandi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Soma umwandiko "Akamaro k'imboga" maze usubize ibibazo byo gusesengura umwandiko byatanzwe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

a) Uyu mwandiko ni bwoko ki?

Ni ikiganiro

b) Vuga ingingo z'ingenzi zigaragara muri uyu mwandiko.

Ingingo z'ingenzi :

- Kurya imboga ni iby'ingenzi kuko zitanga ibirinda indwara.
- Ni ngombwa guteka imboga ntizihwane kuko ari bwo habonekamo intungabuzima nyinshi **Ingingo z'ingereka :**
- Nta muntu ugomba kuzira ko atazi ikintu.
- Abajyanama b'ubuzima bafi te akamaro.

c) Tumaze kumva neza ibivugwa mu kiganiro ni ubuhe butumwa twatanga ku bantu bose muri rusange.

Ubutumwa twatanga nuko abantu bose muri rusange, bagomba kujya bategura imboga mu mafunguro yabo ya buri munsi.

Isomo rya kenda: Umwitozo w'ubumenyi ngiro: Kungurana ibitekerezo.

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusesengura insanganyamatsiko yatanzwe no kuyunguranaho ibitekerezo mu bwubahane. - Kuvugira mu ruhame ashize amanga, atanga ibitekerezo bye.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bituma bibuka umwandiko uheruka kwigwa, n’insanganyamatsiko ubumbatiye.

Urugero rw’ibibazo n’ibisubizo:

a) Ni nde watwibutsa umwandiko duheruka kwiga?

Akamaro k’imboga.

b) Nimutange ingero z’amoko atanu y’imboga rwatsi?

Dodo, imbwija, epinari, isogo, amashu...

c) Mu mwandiko batubwiye ko akamaro k’imboga ari akahe?

Ni ukuturinda indwara.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora igikorwa cyo kungurana ibitekerezo kigaragara mu gitabo cyabo. Basabe kwishakamo umuyobozi w’ikiganiro nyunguranabitekerezo abayobore mu gutanga ibitekerezo.

Igikorwa

Mu matsinda mwungurane ibitekerezo ku nsanganyamatsiko mwahawe, mwubahiriza uko bikorwa, hanyuma muhurize hamwe ibyo mwagezeho mu matsinda.

Insanganyamatsiko:

Mu matsinda ya batanubatanu mwungurane ibitekerezo ku mirire y’imboga iwanyu, muvuge n’ingamba zafatwa kugira ngo iyo mirire y’imboga irusheho kunoga.

Mu gihe bungurana ibitekerezo, gendagenda mu ishuri ugenzura ko abanyeshuri bitabira gutanga ibitekerezo kugira ngo abatabyitabira ubibashishikarize n’abakeneye ubufasha abubahe.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abahagarariye amatsinda kumurika ibitekerezo byo mu matsinda yabo uze kubafasha gufata umwanzuro ku byo bunguranyeho ibitekerezo wandikwe ku kibaho.

Urugero rw’ ibitekerezo byatangwa:

Abanyeshuri baratanga ibitekerezo bitandukanye bitewe n’uko iwabo byifashe.
Mu ngamba zatangwa harimo:
- Ubukangurambaga bugomba gukorwa n’abajyanama b’ubuzima,
- Gushishikariza abantu guhinga imboga…

- Kurushaho gusobanura akamaro k'imboga ku mubiri w'umuntu n'ibindi.

9.4.4. Umwandiko: Akarima k'igikoni

Isomo rya cumi: Gusoma no gusobanura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusoma umwandiko yahawe yubahiriza utwatuzo n'isesekaza. - Gusoma no gusobanura amagambo atari asobanukiwe ari mu mwandiko no kuyakoresha neza mu mvugo no mu nyandiko.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu asaba abanyeshuri kwitegereza amashusho ajyanye n'umwandiko "Akarima k'igikoni" bagiye gusoma akababazaho ibibazo bituma bavumbura insanganyamatsiko iri mu mwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Niba iwanyu muteka imboga, muzitegura muzikuye he?

Turazihinga cyangwa tukazigura ku isoko.

b) Iyo muzihinze, muzihinga hehe?

Tuzihinga mu murima cyangwa mu karima k'igikoni.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

II. Uko isomo ryigishwa

a) Gusoma bucece

Saba abanyeshuri gusoma umwandiko bucece badahwihwisa hanyuma ubabaze ibibazo byo kugenzura ko basomye.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo:

1. Musanze uyu mwandiko uvuga ku ki?
Uvuga ku kamaro k'akarima k'igikoni.
2. Akarima k'igikoni gafite akahe kamaro?
Gatanga imboga nziza zigifite ubuziranenge.

b) Gusoma baranguruye

Somera abanyeshuri by'intangarugero ugaragaza isesekaza hanyuma ubasabe gusoma baranguruye basimburana. Genda ubakosora aho basoma nabi kandi wita ku banyeshuri bafite ibibazo byihariye. Fasha buri wese bitewe n'ikibazo afite.

c) Gusobanura amagambo

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Saba abanyeshuri gukora igikorwa kijyanye n'inyunguramagambo kiri mu gitabo cyabo ubahe n'igihe cyo kugikora. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Soma umwandiko "Akarima k'igikoni" ushakemo amagambo udasobanukiwe hanyuma uyasobanure wifashishije inkoranya cyangwa inyito afite mu mwandiko.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza ibisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byanogejwe:

Gusobanura amagambo

1. **Sobanura amagambo akurikira yakoreshejwe mu mwandiko unakoreshe buri jambo mu nteruro.**

a) **Gutsuka:** Kunyerera ukava mu mwanya warimo.

Mutere neza ayo meza ataza gutuma ibirahure bitsuka bikameneka.

b) **Umudugudu**: ahantu h'umusozi hatsitse ingo, ahantu hagenewe guturwa mu cyaro, abantu bakahubaka mazu yegeranye maze bakegerezwa ibikorwa remezo bituma batera imbere.

Ntuye mu mudugudu wa Remera.

c) **Igikoni**: ahantu habugenewe hakorerwa imirimo yo guteka n'indi ijyanye nabyo.

Nabonye kwa Migambi bafi te iziko rigezweho mu gikoni cyabo.

d) **Ifumbire** : ibintu byose bashobora gushyira mu murima kugira ngo urusheho kurumbuka, byaba ibikuruka ku matungo nk'amase n'amahurunguru cyangwa ibyatsi byababaye imborera.

Abahinzi benshi basigaye bakoresha ifumbire mvaruganda.

Isomo rya cumi na rimwe: Gusoma, kumva no gusesengura umwandiko

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: Gusoma no gusubiza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko byawubajijweho.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, imfashanyigisho z'iyumvabona, amashusho inkoranyamagambo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu abaza abanyeshuri ibibazo bijyanye n'umwandiko baheruka gusoma akababazaho ibibazo bibinjiza mu isomo ryo kumva umwandiko.

Urugero rw'ibibazo yabaza n'urugero rw'ibisubizo:

a) Umwandiko duheruka gusoma ufite uwuhe mutwe?

Akarima k'igikoni..

b) Uvuga ku biki muri make?

Uvuga ku bijyanye no gukangurira abantu kugira akarima k'igikoni.

c) Mu mwandiko bavuga ko akarima k'igikoni kamaze iki?

Gatuma abantu babona imboga zimeze neza kandi hafi.

II. Uko isomo ryigishwa

Gusoma, kumva no gusesengura umwandiko

Shyira abanyeshuri mu matsinda. Bahe igihe cyo kongera gusoma umwandiko uri mu gitabo cyabo no gusubiza ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko. Gendagenda mu matsinda ureba uko abanyeshuri bakora icyo gikorwa.

Igikorwa

Ongera usome umwandiko " Akarima kigikoni" maze usubize ibibazo byawubajijweho.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma ibisubizo by'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byo kumva no gusesengura umwandiko:

1. **Sobanura itandukaniro riri hagati yo guhaha imboga ku isoko no kuzisoroma mu karima k'igikoni.**

   Mu isoko hava imboga zatakaje zimwe mu ntungamubiri kubera gusaza, naho izo mu karima k'igikoni ziba ari nshya, zigifite intungamubiri zose.

2. **Ni iki umuntu akenera igihe agiye kubaka akarima k'igikoni?**

   Akenera itaka, ifumbire n'imifuka yo gutangira itaka cyangwa ibindi bintu byaritangira.

3. **Ese iwanyu abantu bagira uturima tw'igikoni? Sobanura impamvu bimeze gutyo.**

   (Aha umwarimu arakosora uburyo umunyeshuri ivuga uko iwabo bimeze.)

4. **Ese wowe wumva akarima k'igikoni ari ngombwa? Sobanura impamvu y'igisubizo utanze.**

   (Aha umwarimu arumva ibitekerezo by'umunyeshuri uburyo abitanga abihe agaciro bikwiye.)

9.4.5. Ikinyazina

Isomo rya cumi na kabiri: Ikinyazina ngenga

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenga. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenga.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo ikinyazina ngenga, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara, bagatahuramo ikinyazina ngenera.

Igikorwa

Soma interuro zikurikira witegereze amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara maze utahure **icyo yerekezaho.**

a) Imboga ni **zo** zitanga ibirinda indwara.
b) Kayitesi **we** asobanukiwe akamaro k'imboga.
c) Akarima k'igikoni **ko** gatuma imboga rwatsi ziribwa zigisoromwa.
d) Abanyamugi, ntawurya imboga nka **bo**.
e) **Nge** na **we** ntidusa n'abatarya imboga.
f) Imboga zera ahantu **hose** mu Rwanda.
g) Iyo ifumbire ishize mu karima k'igikoni umuntu yongera**mo** indi.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Aya magambo yanditse mu ibara yerekeza kuri nyakuvuga, nyakubwirwa cyangwa nyakuvugwa.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ikinyazina ngenga.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi batahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenga, banagaragaze intego yacyo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenga, banagaragaze intego yacyo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize amatsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ikinyazina ngenera

Inshoza y'ikinyazina ngenga

Ikinyazina ngenga ni ijambo rihagararira nyakuvuga, nyakubwirwa cyangwa nyakuvugwa risobanura ibyo ari byo. Iyo ryerekeza kuri nyakuvuga cyangwa nyakubwirwa riterurwa n'indangangenga, ryakwerekeza kuri nyakuvugwa rikajya mu nteko zose.

Ingero:

– **Nge** na**we** ntidusa n'abatarya imboga.

Nge (n-gi-e**):** iki kinyazina ngenga kiri muri ngenga ya mbere y'ubumwe.

We (u –e**)**: iki kinyazina ngenga kiri muri ngenga ya kabiri y'ubumwe.

– Akarima k'igikoni **ko** gatuma imboga ziribwa zigisoromwa.

ko (ka-o): iki kinyazina ngenga kiri muri ngenga ya 3 mu nteko ya 12.

Uturango tw'ikinyazina ngenga

Ikinyazina ngenga kigira ibicumbi bibiri : **-e,** na **–o**.

Igicumbi - e

Ingero :

Ng 1 mu bumwe: nge
mu bwinshi: twe

Ng 2 mu bumwe: wowe (igicumbi –o), nawe, nka we.... (igicumbi –e)
mu bwinshi: mwe

Ng 3 nt.1: we

Igicumbi – o

Iki gicumbi gikoreshwa muri ngenga ya gatatu kuva ku nteko ya 2 kugera ku nteko ya 16.

Ingero:

ng 3 nt. 2: Bo ndababona.
ng 3 nt. 3: Wo ndawuhinga.
ng 3 nt. 8: Ibibindi byo biravoma.
ng 3 nt. 10: Inka zo zirarisha.
ng 3 nt. 16: Ho ndahajya.

Intego y'ikinyazina ngenga

Ikinyazina ngenga kigira intego y'indangakinyazina n'igicumbi. Mu mpine Rkz – C

Dore imbonerahamwe n'itego by'iki kinyazina

I n t e k o cyangwa ngenga	**Ikinyazina ngenga**	**Uturemajambo (intego)**	**Amategeko y'igenamajwi**
Ng.1 bu	nge	n-gi-e	i→ϕ/-J
Ng.1 bw	twe	tu-e	u→w/-J
Ng.2 bu	wo (we)	u-o; u-e	u→w/-J
Ng.2 bw	mwe	mu-e	u→w/-J
Ng3. nt. 1	we	u-e	u→w/-J
nt. 2	bo	ba-o	a→ ϕ/-J

nt. 3	wo	u-o	u→w/-J
nt. 4	yo	i-o	i→y/-J
nt. 5	ryo	ri-o	i→y/-J
nt. 6	yo	a-o	a→ ϕ/-J
nt. 7	cyo	ki-o	i→y/-J
nt. 8	byo	bi-o	i→y/-J
nt. 9	yo	i-o	i→y/-J
nt. 10	zo	zi-o	i→ ϕ/-J
nt. 11	rwo	ru-o	u→w/-J
nt. 12	ko	ka-o	a→ ϕ/-J
nt. 13	two	tu-o	u→w/-J
nt. 14	bwo	bu-o	u→w/-J
nt. 15	ko	ku-o	u→ ϕ/-J
nt. 16	ho	ha-o	a→ ϕ/-J

Ikinyazina ngenga

Ikinyazina ngenga gishobora kwiyomekaho umusuma ufite inyito yo gusobanura. Imisuma ishobora kwiyomekaho ni: - we, - bwe, - nyine , - mbi, - se. Imisuma ntabwo igira intego.

Ingero:

wowe uraza: u – o – we u→ w/-J ibiti byombi: bi – o –mbi i→ y /-J muze mwenyine: mu – e –nyine u→ w/-J baje bose: ba – o – se a → ϕ /-J

Imbonerahamwe z'ikinyazina ngenga mpamya

Ngenga/ inteko	Ikinyazina	Icyongeweho – **se**	Icyongeweho – **nyine**	Icyongeweho – **mbi**	Icyongeyeho – **we/-bwe**
ng 1bu	(n)ge	-	(n)genyine	-	(n)ge**we**
ng 2 bu	we	wese	wenyine	-	wowe
ng 1 bw	twe	twese	twenyine	twembi	twebwe
ng 2 bw	mwe	mwese	mwenyine	mwembi	mwebwe
ng 3 nt. 1	we	wese	wenyi	-	-
nt. 2	bo	bose	bonyine	bombi	-
nt. 3	wo	wose	wonyine	-	-
nt. 4	yo	yose	yonyine	yombi	-
nt. 5	ryo	ryose	ryonyine	-	-
nt. 6	yo	yose	yonyine	yombi	-
nt. 7	cyo	cyose	cyonyine	-	-

nt. 8	byo	byose	byonyine	byombi	-
nt. 9	yo	yose	yonyine	-	-
nt. 10	zo	zose	zonyine	zombi	-
nt. 11	rwo	rwose	rwonyine	-	-
nt. 12	ko	kose	konyine	-	-
nt. 13	two	twose	twonyine	twombi	-
nt. 14	bwo	bwose	bwonyine	bwombi	-
nt. 15	ko	kose	konyine	-	-
nt. 16	ho	hose	honyine	hombi	-

Imyitozo ku kinyazina ngenga

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. **Shaka ikinyazina ngenga mu nteruro zikurikira maze uvuge inteko kirimo, ugaragaze uturemajambo twacyo n'amategeko y'igenamajwi yakoreshejwe.**

a) Kamuzinzi uyu ni **we** wampingiye amashu mu gishanga.

we **u- e** u→w/-J

b) Imboga **mwe** mukunda si zo **twebwe** dukunda.

mwe mu-e u→w/-J

twebwe tu-e-bwe u→w/-J

c) Za dodo ni **zo** mboga ziboneka henshi mu Rwanda ; si ko bimeze ? **zo** zi-o i→ ɸ /-J

d) **Wowe** ntujya urya ibishyimbo bitarimo imboga rwatsi. **wowe** u-o-u-e u→w/-J

e) Aba bana ni **bo** bazakora ibyo **mwebwe** mwananiwe.

bo ba-o a→ ɸ /-J

Mwebwe mu-e-bwe u→w/-J

Niba mwenda guhaga, murye imboga, ibindi **byo** muraba mubirya.

byo bi-o i →y/-J

Isomo rya cumi na gatatu: Ikinyazina ngenera ngenga

Intego zihariye

Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusobanura inshoza y'ikinyazina ngenera ngenga. - Gutahura uturango no kugaragaza intego y'ikinyazina ngenera ngenga.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo ikinyazina ngenera ngenga, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara, bagatahura imikoreshereze y'ikinyazina ngenera ngenga.

Igikorwa

Itegereze amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara maze utahure **imikoreshereze yayo mu nteruro.**

1. Tugiye guharanira kubungabunga ubuzima **bwacu** duhashya indwara z'ibyorezo.
2. Niba kandi hari ibiribwa tuzi byahumanye, bayobozi murashishikarizwa kubuza icuruzwa **ryabyo**.
3. Ibyo bituma mbere na mbere hamenyekana imvano y'indwara n'uburyo **bwayo** bwo gukwirakwira.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:

Aya magambo ahuriye ku nyito yo kwerekana utunze n'icyo atunze kandi yunze ikinyazina ngenera n'ikinyazina ngenga.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ikinyazina ngenera ngenga.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe gukora ubushakashatsi batahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenera ngenga, banagaragaze intego yacyo. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Kora ubushakashatsi utahure inshoza n'uturango by'ikinyazina ngenera, banagaragaze intego yacyo.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ikinyazina ngenera ngenga

Inshoza y'ikinyazina ngenera ngenga

Ikinyazina ngenera ngenga ni ikinyazina ngenera cyongeweho cyangwa kiyunze n'ikinyazina ngenga. Ikinyazina ngenera ngenga kerekana nyiri ikintu n'icyo atunze.

Uturango tw'ikinyazina ngenera ngenga

Ikinyazina ngenera ngenga kirangwa no kwisanisha n'izina gifata inteko yaryo, kigakurikira izina cyangwa kikaba cyarisimbura. Ibinyazina ngenera ngenga ni byinshi cyane kubera ko buri ngenga iba ishobora kwiyunga n'izindi zose kandi mu nteko zose.

Ingero:

Intego y'ikinyazina ngenera ngenga

Intego y'ikinyazina ngenera ngenga

Intego y'ikinyazina ngenera ngenga ni **Rkzn-C-Rkzn-C** cyangwa **(D)- Rkzn-CRkzn-C**

Urugero:

1. Amakosa **yabo: a-a-ba-o** (a→ y/-J, a→ ø/-J)
2. Inyana **yayo: i-a-i-o** (i→y/-J)
3. Utwatsi **twazo: tu-a-zi-o** (u→w/-J, i→ø/-J)
4. **Uwawe** yaje: **u-u-a-u-e** (u→w/-J)
5. **Urwawe** rurubatswe **u-ru-a-u-e** (u→w/-J)
6. **Iyayo** ironka **i-i-a-i-o** (i→y/-J)

Ikinyazina ngenera ngenga kigizwe n'ikinyazina ngenera kiyunze n'ikinyazina ngenga cyo muri ngenga ya mbere n'iya kabiri mu bwinshi indangakinyazina **tu-** na **mu-** zihinduka **cu-** na **nyu-** , impindurantego za -**twe** na -**mwe**. Izi mpindurantego ntizisesengurwa.

Urugero:

Umurima wacu: u-a-cu u→w/-J

Igiti cyanyu: ki-a-nyu i→y/-J ky→cy mu myandikire

Iyo ikinyazina ngenera ngenga kigizwe n'ikinyazina ngenera kiyunze n'ikinyazina ngenga cyo muri ngenga ya gatatu mu nteko ya mbere igicumbi cya ngenera n'indangakinyazina ya ngenga biburizwamo.

Urugero:

Umwana we: u- ø- ø -e u→w/-J Abana be: ba- ø- ø -e a→ø/-
J Abe ndabazi: a-ba- ø- ø -e a→ø/-J

c) Imbonerahamwe y'ikinyazina ngenera ngenga

Inteko	Ng.1(bu)	Ng.1(bw)	Ng.2(bu)	Ng.2(bw)	Ng.3(bu)	Ng.3(bw)
nt 1	wange (uwange)	wacu (uwacu)	wawe (uwawe)	wanyu (uwanyu)	we (uwe)	wabo (uwabo)
nt 2	bange	bacu	bawe	banyu	be	babo
nt 3	wange	wacu	wawe	wanyu	we	wabo
nt 4	yange	yacu	yawe	yanyu	ye	yabo
nt 5	ryange	ryacu	ryawe	ryanyu	bye	ryabo
nt 6	yange	yacu	yawe	yanyu	ye ke	yabo
nt 7	cyange	cyacu	cyawe	cyanyu	bye	cyabo
nt 8	byange	byacu	byawe	byanyu	ye ze	byabo
nt 9	yange	yacu zacu	yawe	yanyu zanyu	rwe	yabo zabo
nt 10	zange	rwacu	zawe	rwanyu	ke	rwabo
nt 11	rwange	kacu	rwawe	kanyu	twe	kabo
nt 12	kange	twacu	kawe	twanyu	bwe	twabo
nt 13	twange	bwacu	twawe	bwanyu	kwe	bwabo
nt 14	bwange	kwacu	bwawe	kwanyu	he	kwabo
nt 15	kwange	hacu	kwawe	hanyu		habo
nt 16	hange		hawe			

Ikitonderwa: Iyi mbonerahamwe ishobora kongerwamo izindi nteko za ngenga ya gatatu bigakunda.

Nyuma y'uko amatsinda yose arangije umwarimu atanga imyitozo yo gutahura mu nteruro no gusesengura ibinyazina ngenga n'ibinyazina ngenera.

Imyitozo ku binyazina ngenera ngenga

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo iri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akababakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

Muri izi nteruro ca akarongo ku binyazina ngenera ngenga ugaragaze n'intego yabyo a) Uyu mugore akunda abana be.

→be: **ba- ø-ø-e** a→ ø/-J

b) Uwawe ni ukumenya mu makuba.
→uwawe: **u-u-a-u-e** u→ w/-J

c) Ibyo nagutije wabigize ibyawe? →ibyawe: **i-bi-a-u-e** i→ y/-J, u→ w/-J

d) Agakwavu ke kari kumwe n'utwana twako. → ke: **ka- ø-ø-e** a→ ø/-J
→ twako:tu-a-ka-o u→w/-J, a→ ø/-J e) Ahantu hacu ni ho hadahinzwe gusa. →hacu:ha-a-cu a→ ø/-J

9.4.6. Ubutinde bw'imigemo

Isomo rya cumi na kane: Ubutinde bw'imigemo

Intego zihariye
Nyuma y'iri somo umunyeshuri araba ashobora: - Gusobanura ubutinde bw'imigemo. - Gusoma no kwandika yubahiriza ubutinde bw'imigemo.
Imfashanyigisho: Igitabo cy'umunyeshuri, igitabo cy'umwarimu, ibitabo by'ikibonezamvugo n'ibindi.

I. Intangiriro

Umwarimu yifashishije interuro zirimo amagambo arimo imigemo itinda n'ibanguka, asaba abanyeshuri kwitegereza amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara, bagatahuramo imigemo itinda n'ibanguka ndetse n'aho itandukaniye mu mivugirwe yayo.

Igikorwa

Itegereze amagambo yanditse mu nyuguti z'ibara maze utahuremo imigemo itinda n'ibanguka ndetse n'aho itandukaniye mu mivugirwe yayo.

1. Uno mwumbati ufite **umuzi** munini. / Uno muntu **umuzi** hehe?
2. **Utaka** ubabaye. / **Utaka** inzu ngo ise neza.

3. Ibaze ikibazo maze wisubize. / Ino nkoko **ibaze** neza, ntikurushya kuyiteka.

Igihe yabahaye kirangiye, abanyeshuri bagaragaza ibyo bakoze, umwarimu agafatanya na bo kunoza no kuzuza ibisubizo bitanzwe.

Urugero rw'ibisubizo:
Muri buri nteruro muri izi, igice cya mbere kirimo umugemo uvugwa ubanguka naho igice cya kabiri kikabamo umugemo uvugwa utinda.

Umwarimu abwira abanyeshuri ko bagiye kwiga ubutinde bw'imigemo.

II. Uko isomo ryigishwa

Shyira abanyeshuri mu matsinda, ubasabe kwibukiranya inshoza y'umugemo no gutahura inshoza y'ubutinde bw'umugemo n'uko basoma bakanandika imigemo itinda. Bahe igihe cyo gukora icyo gikorwa. Gendagenda mu matsinda ureba ko abanyeshuri basobanukiwe ibyo bagomba gukora kandi utanga ubufasha aho bukenewe.

Igikorwa

Ibukiranya na bagenzi bawe inshoza y'umugemo, hanyumaukore ubushakashatsi utahure inshoza inshoza y'ubutinde bw'imigemon n'uko basoma bakanandika imigemo itinda.

Igihe wabahaye kirangiye, saba abanyeshuri kumurika ibyo bakoze. Fatanya n'abagize matsinda kunoza no kuzuza bisubizo byatanzwe hanyuma iby'ingenzi byandikwe ku kibaho, abanyeshuri bose babyandike mu makayi yabo.

Ibisubizo byanogejwe:

Ubutinde bw'imigemo

Inshoza y'umugemo

Umugemo ni ijwi cyangwa urwunge (urusobe) rw'amajwi bisohokera icyarimwe uko umutu abumbura umunwa avuga ijambo. Umugemo ushobora kuba inyajwi iyo itangira ijambo. Ariko ingombajwi, n'ibihekane ntibishobora kurema umugemo batabitwereye inyajwi. Bityo rero usanga inyajwi ari yo shingiro ry'umugemo.
Urugero:
– Umugabo **u-mu-ga-bo** iri jambo rifite imigemo ine.
– Impaka **i-mpa-ka** iri jambo rifite imigemo itatu.
Ikitonderwa: Dukurikije inyuguti zigize umungemo, mu Kinyarwanda tubona amoko atatu y'imigemo ari yo:

-Umugemo ugizwe n’**inyajwi yonyine** (iyo itangira ijambo);
-Umugemo ugizwe n’**ingombajwi n’inyajwi**;
-Umugemo ugizwe n’**igihekane n’inyajwi**.
Urugero: umuntu: u-mu-ntu

Inshoza y’ubutinde bw’imigemo

Gutinda cyangwa kubanguka kw'inyajwi z'imigemo igize ijambo ni byo bita ubutinde. **Ni ukuvuga ko** umugemo ushobora kuvugwa cyangwa gusomwa ubangutse cyangwa utinze. Bityo rero aho umugemo ubangutse ntirihatinda, mu gihe aho umugemo utinda n’ubundi ijwi usanga rihatinda.

Urugero:
– Inkoranya: imigemo igize iri jambo nta n’umwe utinda; imigemo yose irabangutse.
– Urukundo: mu gusoma iri jambo byumvikana ko ijwi ribanguka kuri **u** na **ru** twagera kuri **kuu** tugatinda maze kuri **ndo** nabwo ijwi rikabanguka.
– Umwambi: muri iri jambo birumvikana ko umugemo wa kabiri utinda.

Kwandika imigemo itinda

Mu nyandiko ya gihanga, umugemo ubanguka wandikwa n’inyajwi imwe naho utinda ukandikwa n’inyajwi ebyiri zikurikiranye.
Urugero:
– Inkoranya
– Urugeendo
Mu Kinyarwanda amagambo ashobora guhuza ishusho cyangwa imisusire mu nyandiko isanzwe, ariko ntahuze ibisobanuro biturutse ku kudahuza ubutinde bw’imigemo.
Urugero:
– Gutara (ibitoki) ≠ gutaara (amakuru)
– Guhuma (amaso) ≠ guhuuma (kw'impyisi)
Ubutinde n’imigemo bifite agaciro kuko imihindagurikire yabyo ishobora gutuma igisobanuro k’ijambo gihinduka. Twibuke ko mu Kinyarwanda:
– Umugemo ubangutse wandikwa n’inyajwi imwe.
Urugero: umuriro, akagabo, urugo, ikibonezamvugo
– Umugemo utinda wandikwa n’inyajwi ebyiri zisa.
Urugero:
1. Uno mwumbati ufite **umuzi** munini. → **u**m**u**z**i**
Uno muntu **umuzi** hehe ? → **u**m**uu**z**i**.
2. Utaka ubabaye. → **u**t**a**k**a**.
Utaka inzu ngo ise neza. → **u**t**aa**k**a**.
3. Ibaze ikibazo wisubize. → **i**b**a**z**e**.
Ino nkoko **ibaze** neza. **i**b**aa**z**e**.

Imyitozo ku butinde bw’imigemo

Umwarimu asaba abanyeshuri gukora imyitozo ku butinde bw'imigemo ri mu gitabo cyabo, buri munyeshuri agakora ku giti ke, akabakosora areba niba isomo ryumvikanye, agatanga inyunganizi aho biri ngombwa.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo by'imyitozo:

1. **Andika amagambo akurikira mu nyandiko ya gihanga (igaragaza ubutinde bw'imigemo).**

a) Umusemburo : **umuseemburo**
b) Akabati : **akabaati**
c) Amariba : **amariba**
d) Umurenge : **umureenge**
e) Inyabutongo: **inyabutoongo**

2. **Shaka amagambo atanu ahuje imigemo ariko agatandukanywa n'ubutinde hanyuma uyakoreshe mu nteruro, uyandike wita ku butinde bwayo.**

Ingero:

Kana afite **ikinono** kinini ku rwara rwe./ Ino nka ifite **ikinoono** kinini**.**
Aba bana **barira** ntawubakubise./ Aba bana **bariira** ku masahane meza.
Abaforomo **bapfuka** ibisebe kenshi.. / Abasaza **bapfuuka** umusatsi.
Mugabo **arakata** imboga / Kagabo **arakaata** icyondo.
Ibi bitoki **bineka** bitinze./ Ibisambo **bineeka** kumanywa bikiba nijoro.

1.5. Isuzuma risoza umutwe wa kenda

Ibigenderwaho mu isuzuma risoza umutwe wa kenda
Ubushobozi bwo: - *Ubushobozi bwo gusesengura umwandiko;* - *Ubushobozi bwo guhanga umwandiko ashyiramo ingingo zose zisabwa kandi akoresha ikeshamvugo;* - *Ubushobozi bwo gusoma no kwandika yubahiriza ubutinde bw'imigemo;* - *Ubushobozi bwo gusesengura ikinyazina ngenera, ikinyazina ngenga n'ikinyazina ngenera ngenga no kubikoresha mu nteruro.*

Ifashishe ibibazo biri mu gitabo cy'umunyeshuri hanyuma utegurire abanyeshuri isuzuma. Saba abanyeshuri kwitegura gukora isuzuma risoza umutwe wa mbere buri wese ku giti ke.

Urugero rw'ibibazo by'isuzuma n'ibisubizo byabyo:
I. Ibibazo byo kumva no gusesengura umwandiko

I. 1.

1. **Uyu mwandiko ni bwoko ki?** Ni umugani muremure.
2. **Ni iki cyateye umuhinzi gushyira umutego mu murima we?**

   Umuhinzi yashyize umutego mu murima kubera ko inyamaswa zari zimurembeje zimwonera.
3. **Ubwenge bwa bakame bwatumye icika umutego incuro ebyiri. Yabigenje ite?**

   Ubwa mbere yafashwe n'umutego, isaba ikinyogote kuyikuramo, kimaze kubikora ihita igihirikira muri wa muteho, umuhinzi aba ari cyo afatiramo. Ubwa kabiri bakame yafashwe n'umutego, isaba ingunzu kutikuramo, na yo iyikuramo, bakame iba iyihirikiyemo na yo.
4. **Kugira ngo afate bakame burundu umuhinzi yakoresheje iki?**

   Kugira ngo bakame ifatwe, umuhinzi yayiteze ishusho y'umuntu ikoze mu ibumba. Bakame yagize ngo ni umugabo, imukubita inshyi, amaboko aherano, imukubita imigeri, amaguru aheramo, isigara itendetse ku ibumba.
5. **Garagaza ko inyamaswa zitarusha abantu ubwenge ugendeye ku mwandiko.**

   Umuhinzi yafashe bakame n'ubwo nayo yari inyaryenge ugereranyije n'izindi nyamaswa.
6. **Nyuma yo gusoma uyu mwandiko wabwira iki abantu bangiza iby'abandi?**

   (abanyeshuri baratanga ibisubizo bitandukanye) Ariko si byiza kwangiza iby'abandi kuko ibyo tutifuza gukorerwa ntitukabikorere abandi.

II. Inyunguramagambo

1. **Sobanura amagambo akurikira unayakoreshe mu nteruro iboneye.**
   a) Uburo: ubwoko bw'ibimera bihingwa bikagira impeke nto cyane ugereranyije n'amasaka.
   b) Inkundura : ubutaretsa.
   c) Kona: kujya mu myaka kw'inyamaswa cyangwa itungo ikayirya.
   d) Zandembeje: zimumereye nabi.
2. **Simbuza ijambo ry'umukara tsiri impuzanyito zayo.**
   a) Bakame isigara **yinaganitse** ku ibumba. Bakame isigara yitendetse ku ibumba.
   b) Ukuguru na ko **guheramo**. Ukuguru na ko kugumaho.
3. **Simbuza amagambo y'umukara tsiri imbusane zayo**.
   a) Bakame **yongera** kumwiba. Bakame **ireka / ihagarika** kumwiba.
   b) Ukuguru nako **guheramo.** Ukuguru nako **kuvaho/gusohokamo.**

III. Ikibonezamvugo

1. Vuga ubwoko bw'amagambo aciyeho akarongo unayashakire uturemajambo, amategeko y'igenamajwi n'inteko zayo.

   a) Nyiri umurima aba ari **cyo** asangamo. **cyo ni ikinyazina ngenga. nt. 7**

   cyo: ki-o i→y/-J ky→ cy mu nyandiko. b) Irikubise urundi na **rwo** rurafatwa. **rwo ni ikinyazina ngenga. nt. 11 rwo: ru-o u→w/-J**

   c) Akaguru **ka** Bakame na **ko** karafatwa. **ka ni ikinyazina ngenera. nt. 12**

   ka: ka – a a→φ/-J

   ko ni ikinyazina ngenga. nt. 12 ko: ka – o a→φ/-J

   d) Nze nkwereke uko abakobwa **b**'ino babyina?

   ba ni ikinyazina ngenera nt. 2

   ba : ba – a a→φ/-J

   e) Umutego **w**'umuhinzi wafashe Bakame.

   wa ni ikinyazina ngenera nt. 3

   wa : u – a u→w/-J

2. Andika amagambo y'umukara tsiri ugaragaza ubutinde bw'imigemo.

   a) Bakame ibona **byakomeye**. **byaakomeye**

   b) **Ibumba ntiryakoma.**

   Ibuumba ntiryaakoma

   c) Nuko **amagambo** ashira ivuga.

   amagaambo

   d) Nkwereke uko **abakobwa** b'ino babyina. **abakoobwa**

Imyitozo igenewe abagenda buhoro mu myigire yabo 1. **Inyito "ibihingwa ngandurarugo" ivuze iki?**

Bivuga ibihingwa bitanga amafunguro yo gutunga urugo.

2. **Tanga ingero z'ibihingwa ngandurarugo.**

   Ibinyabijumba, ibinyamisogwe, ibinyampeke, imboga n'imbuto.

3. **Indyo yuzuye irangwa n'iki?**

   Indyo yuzuye ni irimo ibyubaka umubiri, ibitera imbaraga n'ibirinda indwara.

4. **Sobanura imyandikire y'umugemo ubanguka n'umugemo utinda.**

   Umugemo ubanguka wandikwa hakoreshejwe inyajwi imwe naho umugemo utinda ukandikwa hakoreshejwe inyajwi ebyiri.

5. **Tanga ingero z'amagambo ane asa ariko mu buryo bw'imibugirwe agatandukanywa n'ubutinde bw'imigemo.**

Guhuma ≠ guhuuma

Gutaka ≠ gutaaka

Gukoba ≠ gukooba

Gutara ≠ gutaara

6. **Tahura mu nteruro zikurikira, ibinyazina ngenera n'ibinyazina ngenga ugaragaze uturemajambo twabyo n'amategeko y'igenamajwi.**

a) Amata yo kunywa barayateka naho ayo gucunda yo bakayabuganiza.

yo (ya mbere): ikinyazina ngenera : a - o a→y/-J

ayo : ikinyazina ngenera: a – a - o a→y/-J **yo (ya kabiri) : ikinyazina ngenga : a - o a→y/-J** b) Umwana wa Kamana we ariyubaha

wa: ikinyazina ngenera u – a u →w/-J we: ikinyazina ngenga u – e u →w/-J

c) Imana itera amapfa ni yo itera aho bahahira.

yo: ikinyazina ngenga i - o i→y/-J

d) Twese tuzubaka u Rwanda

twese: ikinyazina ngenga tu – e –se u →w/-J e) Kanyana yagiye ku ishuri wenyine.

wenyine : ikinyazina ngenga u – e – nyine u →w/-J

1.6. Ibikorwa by'inyongera

• Imyitozo nzamurabushobozi

• Imyitozo nyagurabushobozi

Umwarimu agena imyitozo ihabwa abanyeshuri bihuta cyane mu myigire yabo, mu rwego rwo kubafasha kurushaho gucengerwa n'ibikubiye mu mutwe bamaze kwiga.

Urugero rw'ibibazo n'ibisubizo byatangwa:

Andika amatsinda icumi(10) y'amagambo abirabiri atandukaniye ku butinde bw'imigemo bwonyine kandi udashyizemo ayo twakoresheje mu isomo.

Umwarimu azareba ko bazi gutanga amagambo atandukaniye ku butinde gusa; nta masaku ajemo.

Ingero:

a. Kugemura(mu gihe warwaje umuntu)/ kugemuura(ingemwe ngo uzitere ahandi).
Gutara(ibitoki) /gutaara(ibintu bidahagije).

• Imyitozo y'inyongera

Ibibazo byo kumva kurushaho ibaruwa

5. **Ni iyihe mpamvu yatumye Mutimukeye yandika ibaruwa?**
   Yagira ngo abwire iwabo amakuru ye anababaze ayo mu rugo.
6. **Vuga ikintu cyamutonze kurusha ibindi akigera ku ishuri.**
   Icyamutonze kurusha ibindi ni ukwiraza ku gitanda.
7. **Ni ibihe bibazo wumva byaterwa no kurarana ku gitanda kw'abanyeshuri?**
   Kubangamirana, kwanduzanya indwara, kwishora mu gukora imibonano mpuzabitsina...
8. **Kubaza ababyeyi amakuru no kubabwira ayawe wumva bimaze iki?**
   Kubaza ababyeyi amakuru bituma umenya uko mu rugo bimeze na bo bakamenya uko umeze, ibyo bigatuma ntawuhangayikira abandi kandi bigatsura ubumwe bw'umuryango.

1.7. Ubumenyi bw'inyongera bugenewe umwarimu

Imwe mu migani migufi ifite aho ihuriye n'itumanaho

f) **Utaganiriye na se ntamenya icyo sekuru yasize avuze.**
   Aho bihuriye n'itumanaho ni uko iki kiganiro gishobora gukorwa hakoreshejwe uburyo bw'itumanaho.
g) **Intumwa irarabirwa ntiyicwa.**
   Itumanaho rishobora gukorwa hakoreshejwe intumwa. Ubutumwa iba ifite si ubwayo, ibiburimo ntiyabibazwa.
h) **Akanyoni katagurutse ntikamenya iyo bweze.**
   Uyu mugani werekana akamaro ko gushaka amakuru kandi itumanaho ni uburyo bumwe bwo kubona amakuru.
i) **Nyamwanga kumva ntiyanze no kubona.**
   Igihe amakuru akugezeho ugomba kuyaha agaciro kayo, ukagira uko witwara bitewe na yo.
j) **Impyisi iti: "Urage utinya ibyo abantu bavuga."**
   Igihe amakuru akugezeho ntukayasuzugure, burya aba afite impamvu.

Ayo makuru akugeraho kubera itumanaho runaka.